

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI VE İLK DÖNEM SİYÂSÎ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

Seyyid Muhammed YAVUZ

ŞANLIURFA-2023

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI VE İLK DÖNEM SİYÂSÎ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

Seyyid Muhammed YAVUZ

Danışman

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

ŞANLIURFA-2023

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ danışmanlığında, Seyyid Muhammed YAVUZ'un hazırladığı **"Nûreddîn es-Sâbûnî'nin İmâmet Anlayışı ve İlk Dönem Siyâsî Olayları Değerlendirişi"** konulu bu çalışma 19/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☒ Oybirliğiyle/ ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ	
Üye	Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ	
Üye	Doç. Dr. Ekrem AKMAN	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS

ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN FORMU

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	205230011
Adı / Soyadı	Seyyid Muhammed YAVUZ
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Nûreddîn es-Sâbûnî'nin İmâmet Anlayışı ve İlk Dönem Siyâsî Olayları Değerlendirişi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 114 sayfalık kısmına ilişkin, 16/05/2023 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %19'dur. Ayrıca Yüksek Lisans çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/05/2023
Seyyid Muhammed Yavuz
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 17/05/2023
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ
(Danışman)

ÖZET

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI VE İLK DÖNEM SİYÂSÎ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

YAVUZ, Seyyid Muhammed

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

Haziran, 2023, 114 sayfa

İmâmet/Hilâfet meselesi, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren siyâsî ve itikâdî mezheplerin üzerinde durduğu temel konulardan biri olmuştur. Özellikle Şîa'nın inanç sistemini imâmet meselesi etrafında şekillendirmesi, diğer mezheplerin bu konu üzerine daha fazla yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet, başlarda bu konuyu fıkıh kitaplarında ele alırken Şîa'nın etkisiyle meseleyi itikâdî mevzular içerisinde mütalaa etmeye başlamıştır. Bu da Ehl-i Sünnet'e ait kaynakların konuya daha çok Şîa'nın tezlerine reddiye şeklinde yaklaşmasına sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet'in önemli âlimlerinden olan Nûreddîn es-Sâbûnî; imâmet meselesini, metodunu takip ettiği Mâtürîdiyye mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele almıştır. Nûreddîn es-Sâbûnî; imâmetin gerekliliği, İslâm devletine halife/imam olacak kişinin hangi vasıflara sahip olması gerektiği, aynı asırda iki imamın var olup olamayacağı ve imamın masumiyeti gibi konularda Râfızî (Şîâ), Bâtınîyye ve Râvendîyye başta olmak üzere bu meselede Ehl-i Sünnet'e muhalif mezheplerin ortaya attığı tezlerin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. İmam Sâbûnî, imamın sahip olması gereken vasıfları ikiye ayırarak kendisinden önceki ulemâdan farklı bir yol izlemiştir. Nûreddîn es-Sâbûnî, imamın lâzımî (gerekli) ve kemâlî (tamamlayıcı) bazı şartlara sahip olması gerektiğini savunur. Sâbûnî'ye göre erkeklik, bulûğ, hür olma, akıl, cesaret ve Kureyş soyundan olma imâmet için gerekli olan şartlardandır. Sâbûnî, İmam Ebû Hanife ve takipçileri ile aynı düşüncede olduğunu; İmam Şâfiî, Mu'tezile ve Hâricîlerin aksine takvâ ve adalet şartlarının kemal şartlarından olduğunu belirtir. Nûreddîn es-Sâbûnî, imâmet için gerekli olan şartları işledikten sonra imâmet için gerekli şartların tamamını taşıyan hulefâ-yi râşidînin hilâfetinin meşruiyetini, hulefâ-yi râşidînin imâmete geliş şekillerini, Resûlullah'ın vefatından sonra hulefâ-yi râşidîn döneminde meydana gelen

ilk ihtilafları ve hulefâ-yi râşidînin tafdiliyeti meselesini ele almaktadır. Hadislerle de destekleyerek hulefâ-yi râşidînin imâmet için gerekli olan tüm vasıfları taşıdığını belirten Nûreddîn es-Sâbûnî, ashâb-ı kiramın hulefâ-yi râşidînin imâmeti noktasında icma ettiğini ve bu hususta herhangi bir muhalefetin de yaşanmadığını belirtir.

Anahtar Kelimeler: es-Sâbûnî, İmâmet, Hilâfet, Hulefâ-yi Râşidîn, Ehl-i Sünnet

ABSTRACT

NURADDIN ES-SABUNI'S UNDERSTANDING OF IMAMATE AND HIS EVALUATION OF FIRST PERIOD POLITICAL EVENTS

YAVUZ, Seyyid Muhammed

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Mustafa EKİNCİ

June, 2023, 114 pages

The issue of Imamate/Caliphate has been one of the main issues that political and theological sects have focused on since the first periods of Islamic history. In particular, the Shia's shaping of the belief system around the issue of imamate caused other sects to concentrate more on this issue. While Ahl as-Sunnah initially dealt with this issue in fiqh books, they started to consider the issue within the scope of theological issues under the influence of Shia. This caused the sources of Ahl as-Sunnah to approach the subject more as a rejection of the theses of Shia. Nuraddin es-Sabuni, one of the important scholars of Ahl as-Sunnah; He dealt with the issue of imamate within the framework of the views of the Mâturîdiyye sect, whose method he followed. Nuraddin es-Sabuni; The necessity of the imamate, the qualifications of the person who will be the caliph/imam in the Islamic state, whether two imams could exist in the same century and the innocence of the imam, especially Râfızî (Shia), Batiniyya and Ravendiyya, have emerged in this issue against the Ahl al-Sunnah sects. He tried to reveal the invalidity of his theses. Imam Sabuni followed a different path from many scholars before him by dividing the qualities that an imam should have into two. Nuraddin es-Sabuni argues that the imam should have some necessary (necessary) and perfect (complementary) conditions. According to Sabuni, masculinity, puberty, freedom, intelligence, courage and being descended from Quraysh are the necessary conditions for imamate. Sabuni agrees with Imam Abu Hanifa and his followers; Imam Shafii states that, unlike Mu'tazila and Kharijites, the conditions of taqwa and justice are among the conditions of perfection. After Nuraddin es-Sabuni studied the

conditions required for imamate, he explained the legitimacy of the caliphate of the al-Khulafa al-Rashidun, who had all the necessary conditions for the imamate, the way the al-Khulafa al-Rashidun came to the imamate, the first disagreements that occurred in the period of the al-Khulafa al-Rashidun after the death of the Messenger of Allah It deals with the issue of the tafdil of the yi rashidi. Nureddin es-Sabûnî, who states that the al-khulafa al-rashidun has all the qualifications necessary for the imamate, supporting it with hadiths, states that the Companions agreed on the issue of the al-khulafa al-rashidun's imamate and that there was no opposition in this regard.

Keywords: es-Sabuni, Imamah, Caliphate, al-Khulafa al-Rashidun, Ahl as-Sunnah

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI VE İLK DÖNEM SİYÂSÎ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN FORMU III

ÖZET IV

ABSTRACT VI

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR XI

GİRİŞ 1

A. Araştırmanın Önemi 1

B. Araştırmanın Amacı 2

C. Araştırmada Kullanılan Metod 3

D. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar 4

E. Nureddîn Es-Sâbunî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği, Mâtürîdi Kelâmı İçerisindeki Yeri ve Yaşadığı Çevrenin Siyâsî ve Sosyo-Kültürel Yapısı 6

a. Nûreddîn es-Sâbûnî'nin Hayatı 6

b. İlmi Kişiliği 7

c. Eserleri 9

c.a. el-Müntekâ 10

c.b. el-Bidâye 10

c.c. el-Kifâye 11

d. Mâtürîdî Mezhebi İçerisindeki Konumu 13

e. Yaşadığı Çevrenin Siyâsî ve Sosyo-Kültürel Yapısı 14

BİRİNCİ BÖLÜM

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI

1.1. İMÂMET VE HİLÂFET KAVRAMLARI 16

1.1.1. İmâmet Kavramı 16

1.1.1.1. Lügat Manası 16

1.1.1.2. Terim Anlamı 17

1.1.2. Hilâfet Kavramının Lügat Anlamı ve Istılahi Manası 18

1.2. Halife / İmâm Belirlemenin Gerekliliği 20

1.3. Aynı Asırda Birden Fazla İmamın İmâmeti 22

1.4. İmâm olacak kişide Bulunması Şart Olan Vasıflar 24

1.4.1. Erkek Olması 25

1.4.2. Hürriyet 26

1.4.3. Mükellefiyet 27

1.4.4. Şecâat 28

1.4.5. Takvâ ve Adâlet 29

1.4.6. Kureyş Soyundan Olması 31

1.4.7. Zamanının En Faziletlisi Olması 40

İKİNCİ BÖLÜM

NUREDDÎN ES-SÂBÛNİ'NİN İLK DÖNEM SİYÂSÎ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

2.1. HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎNİN HİLAFETE GELİŞ ŞEKİLLERİ VE İLK İHTİLAFLAR 45

2.1.1. Resûlullah'ın Vefatı ve Hz. Ebû Bekir'in Sahâbe Arasındaki İlk İhtilafları Çözüme Kavuşturması 47

2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in (r.a) İlk Halife Olarak Seçilmesi 48

2.1.3. Usâme Ordusu 52

2.1.4. İrtidat Hareketleri 54
2.1.5. Hz. Ömer'in (r.a) Halife Olarak Tayin Edilmesi 55
2.1.6. Hz. Osman'ın (r.a) Şura Sonucu Halife Olması 60
2.1.7. Fitne Hareketleri 63
2.1.8. Hz. Ali'ye Biat 68
2.1.9. Cemel Vak'ası 70
2.1.10. Sıffîn Vak'ası 77
2.1.11. Hulefâ-yi Râşidînin Efdaliyeti 82
2.1.11.1. Hz. Ebû Bekir'in Ashâbın En Faziletlisi Olması 83
2.1.11.2. Hz. Ömer'in Fazileti 86
2.1.11.3. Hz. Osman'ın Fazileti 88
2.1.11.3. Hz. Ali'nin Fazileti 90
2.1.11.4. Hulefâ-yi Râşidîn Haricindeki Ashâbın ve Çocuklarının Fazileti 91
SONUÇ 92
KAYNAKÇA 94

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
b.	bin/ibn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle celâluh
çev.	Çeviren
d.	Doğumu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
H.	Hicrî
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
r.a.	Radıyallâhu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
Yay.	Yayınları
yy.	Yüz yıl

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İnsanlığın yaratıldığı ilk günden itibaren Allah Teâlâ tarafından yeryüzüne binlerce peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberler, gerek kendilerine indirilen vahyi tebliğ edip açıklayarak gerekse de hayatlarına tatbik ederek gönderildikleri toplumlara örneklik teşkil etmişlerdir. Hâtemü'n-nebiyyîn Hz. Muhammed (s.a.v) ile beraber İslâm dininin temel esasları tamamlanmış ve nübüvvetin son halkasının tamamlanması ile vahyin insanlığa ulaştırılması ve açıklanması görevleri de sona ermiştir. Kıyamete kadar geçerli olacak olan İslâm kaidelerini insanlara aktarıp tatbik etmek üzere Resûlullah'a vekalet görevini de halifeler/imamlar üstlenmiştir. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı imâmet/hilâfet meselesi, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren itikâdî ve siyâsî mezheplerin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri olmuştur.

Allah'ın resûlü hayatta iken, sorunlarını onun rehberliğinde çözen Müslümanlar, vefatından sonra ortaya çıkan sorunlarına kendileri çözüm yolları bulma durumunda kalmışlardır. Hz. Peygamber, kendisinden sonra sahâbe arasından herhangi birini tayin etmemiş ve çözmesi için bu işi ashâba bırakmıştır. Nitekim Resûlullah'ın vefatından sonra ashâb-ı kirâm arasında birtakım ihtilaflar vuku bulmuş ve bu ihtilafların ilki de Hilâfet konusunda olmuştur.[1]

Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabininde Ensar'ın önde gelenleri, Müslümanların başsız kalmaması için en kısa sürede bir halife/imam seçilmesi gerektiğini düşünerek Beni Sâide Gölgeliği altında toplandı. Ensar'ın kendi aralarında toplanıp Sa'd b. Ubâde'ye biat ettiğini haber alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, toplantının yapıldığı yere gitmiş ve Muhacir ile Ensar arasında birtakım konuşmalar cereyan etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den aktarmış olduğu "İmâmlar Kureyş'tendir" hadisi ile toplantının seyri değişmiş ve netice itibariyle Hz. Ebû Bekir'in halifeliği üzere ittifak edilmiştir.

[1] Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Ahmed Cad (Kahire: Daru'l-Hadis, 1430/2009), 8.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman toplumun zaman zaman tartışma konusu haline getirdiği bu husus, içinde bulunduğumuz asra kadar Müslümanlar içerisinde tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Meselenin önemine binaen İslâm devletinin idaresini üstlenecek kişinin kim olacağı, hangi usuller ile seçilebileceği, hangi niteliklere sahip olması gerektiği gibi birçok hususta mezhepler ihtilaf etmiş, hatta aynı mezhebin etkin alimleri birbirinden farklı görüşler beyan edebilmişlerdir.

Araştırmamızın konusu olan "Nûreddîn es-Sâbûnî'nin İmâmet anlayışı ve ilk dönem siyâsî olayları değerlendirişi", Mâtürîdiyyenin müteahhir dönemde bu iki meseledeki görüşünü yansıtması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca yaptığımız incelemelerde Mâtürîdiyye'nin bu iki meseleye dair müteahhir dönemde nasıl bir tavır içerisinde olduğunu yansıtan yüksek lisans veya doktora düzeyinde herhangi bir tez çalışması da bulunmamaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

İslâm Mezhepleri Tarihi gerek geçmişte var olan gerekse günümüzde yaşamaya devam eden mezhep ve akımların din anlayışlarını tarafsız bir şekilde tespit etmeye ve bu oluşumların sahip olduğu itikâdi, içtimâî, siyâsî ve tarihi temellerini ortaya koymaya çalışır.

İslâm dinin siyâsî, itikâdî ve ameli mezheplerinin görüşleri, her asırda kendilerini temsil eden alimler tarafından anlaşılabilmiştir. Nûreddîn es-Sâbûnî, hicri 6. yüzyılda Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdiyye kolunun görüşlerini temsil etmiş, telif ettiği eserlerle Mâtürîdiyye'nin anlaşılması ve yayılması açısından önemli katkılar sunmuştur.

Buhara'nın en önemli Hanefî-Mâtürîdi âlimlerinden biri olan Nûreddîn es-Sâbûnî'nin telif etmiş olduğu eserlerde sade ve anlaşılır bir dil kullanması, eserlerinin hem kendinden önce yaşamış alimlerin hem de çağdaşı olan alimlerin eserlerinden daha çok okunmasını ve daha çok yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Zira Fahreddîn er-Râzî, Münâzarât adlı eserinde Mâverâünnehir ziyaretinden bahsederken buradaki

Hanefî-Mâtürîdî alimlerinden ve bilhassa Nûreddîn es-Sâbûnî ile gerçekleştirmiş olduğu münazaralardan bahsetmektedir.[2]

Bu çalışmanın gayesi de müteahhir dönem Mâtürîdiyye'nin en mühim temsilcisi olan Nûreddîn es-Sâbûnî'nin imâmet/hilâfet anlayışını ve İslâm tarihinin ilk dönemlerinde cereyan eden siyâsî olayları nasıl değerlendirdiğini ele almaktır.

C. ARAŞTIRMADA KULLANILAN METOD

İslam Mezhepleri Tarihi'nin amacı, siyâsî ve itikâdî mezheplerin oluşum ve gelişim süreçleri hakkında salt kronolojik malumat vermek değildir. Meydana gelen olayların sebep ve sonuçlarıyla değerlendirilmesi asıl gayeyi oluşturur. Bu yolla elde edilen ilmî tespitler; mezhep, fırka ve dini grupların gerek günümüzdeki gerekse de gelecekteki düşüncelerinin ve toplumsal hareketliliklerinin analizi için gerçekçi veriler sağlayarak pratikte de fayda sağlamış olur.[3]

Herhangi bir mezhebi veya bir hareketi doğru tanımlayıp iyi bir şekilde anlamak için öncelikle o mezhebin taraftarlarının kendilerini nasıl tanıttıklarını ardından da muhaliflerinin görüşlerini incelemek gerekir. Buna binaen araştırmamızda "*karşılaştırma metodunu*" kullandık. Mezhepler tarihi araştırmacısı, araştırdığı fikirleri ve olayları ortaya koyarken fikir ve hadise irtibatını kurmaya ve bu bağlantıları kurarken de zaman ve mekân bağlamında derinlemesine analizler yapmaya dikkat etmelidir.[4] Nitekim bizler de araştırmamızın bilhassa ikinci bölümünde, ilk dönem meydana gelmiş olan siyâsî olayları "*fikir-hadise irtibatı*" kurarak, betimleyici bir metotla ve tarafsız bir gözle incelemeye çalıştık.

Araştırmamızda Nûreddîn es-Sâbûnî'nin konumuz ile alakalı olan görüşlerini, İslam Mezhepleri tarihi araştırmalarında takip edilen "*şahıslar üzerinde derinleşme*" ilkesi çerçevesinde kendi eserlerinden ele alıp değerlendirmek için günümüze ulaşmış olan eserlerini ayrı ayrı incelemeye gayret gösterdik. Bu doğrultuda Nûreddîn es-

---

[2] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî er-Râzî, *Münâzarât* (Haydarabad: Osmanlı Maarif Cemiyeti Dairesi Matbaası, 1355/1936).

[3] Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhebleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'elesi-1*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (Ensar Neşriyat, 2005), 458.

[4] Sönmez Kutlu, "İslam Mezhebleri Tarihinde Usül Sorunu", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'elesi-1*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (Ensar Neşriyat, 2005), 435.

Sâbûnî'nîn yaşadığı dönemi, bu dönemin siyâsî ve sosyo-kültürel yapısını ve Sâbûnî'nin mezhep içerisindeki yerini incelemeye tabi tuttuk. Nûreddîn es-Sâbûnî'nin görüşlerini ele alırken de öncelikle Mâtürîdiyye'nin bu konudaki genel düşüncesiyle, ardından diğer mezheplerin ve mezhep içerisindeki etkin alimlerin düşünceleri ile kıyaslamaya çalıştık. Daha sonra karşılaştırma fırsatı bulduğumuz bu görüşlerin diğer mezheplerin görüşleri ile paralellik, yakınlık veya zıtlık gösterdiği noktaları, ayrıca Nûreddîn es-Sâbûnî'ye ait özgün yorumları ve değerlendirmeleri tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamızda üzerinde durduğumuz önemli bir nokta da kavramların anlam kaymasına uğramadan titiz bir şekilde yerinde kullanılması hususudur. Bu sebeple araştırmamızın temelini oluşturan imâmet ile ilgili kavramları, ilk dönem ve daha sonra telif edilmiş İslâmî ilimlere dair terimleri kapsayan ansiklopedik sözlüklerden tespit etmeye gayret gösterdik. Ayrıca araştırmamızın konusu olan İmâmet meselesi ve ilk dönem siyasi olaylarını ele alırken mezhepler tarihi kaynaklarının yanı sıra Kelâm, İslam Tarihi ve Hadis kaynaklarından da istifade ettik.

D. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Araştırmamızın giriş bölümünde, tabakât ve ensâb kitaplarından Nûreddîn es-Sâbûnî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve yaşadığı dönemin siyasi ve sosyo-kültürel yapısını tespit etmeye çalıştık. Abdulkâdir el-Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-Mudiyye,* Takıyyüddîn et-Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye,* İbn Kutluboğa'nın *Tâcü't-Terâcim,* Sem'ânî'nin *el-Ensâb* ve Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakati'l-Fuhûl* eserleri, istifade ettiğimiz tabakât ve ensâb kaynaklarından bazılarıdır.

İmâmet meselesini ele aldığımız araştırmamızın birinci bölümünde, imâmet ve hilâfet kelimelerinin manası ile ilgili İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab,* Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît* ve Ragıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* eserlerinden; devletin teşkilatlanması ve idaresiyle ilgili Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* adlı eserlerinden; Mezhep ve Mezhep temsilcilerinin İmâmetin gerekliliği, aynı anda iki kişinin imâmeti ve İmâmet için gerekli olan şartlar ile ilgili görüşlerini karşılaştırmak için de İmam Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn,* İmam Mâtürîdî'nin ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin görüşleri için *Tebsıratü'l-*

edille fî usûli'd-dîn, İmam Bâkıllânî'nin *et-Temhîd fi'r-red,* Abdülkâhir Bağdâdî'nin *Usûlü'd-dîn,* İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem,* Kâdî Abdülcebbâr'ın *Tesbîtü delâʾili'n-nübüvve* İmam Gazzâlî'nin *Fedâʾihu'l-Bâtıniyye* ve İbn Haldûn'nun *Kitâbü'l-ʿİber'i* başta olmak üzere bu meseleyi ele alan bir çok kelâm, mezhepler tarihi ve fıkıh kaynağından faydalandık.

İlk dönem siyâsî olaylarını ele aldığımız çalışmamızın ikinci bölümünde ise öncelikle konumuzla alakalı olan hadisler ile ilgili olarak ilk dönem hadis kitaplarını ve hadis şerhlerini inceledik. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i*, İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *el-Câmiʿu's-sahîh'leri*, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve Bedrüddîn el-Aynî'nin *ʿUmdetü'l-Karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si* incelediğimiz hadis kaynaklarındandır. Ardından ikinci bölümün esasını teşkil eden meseleleri; ilk dönem Mezhepler Tarihi, Kelâm ve İslâm tarihi kaynaklarından istifade ederek inceledik. Mezhepler Tarihi olarak Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn,* Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*, İbn Hazm'ın *el-Fasl fi'l milel ve'l -ehvâ' ve'n -nihal,* Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım fî tahkīki mevâkıfi's-sahâbe* ve Kâdî Abdülcebbâr'ın *Şerhu'l-Usûli'l-hamse* adlı eserleri; Kelâm olarak İmâm Eş'arî'nin *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne,* İbn Fûrek'in *Mücerredü Makalâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşʿarî,* Nesefî'nin *Tebsıratü'l-edille,* İmam Gazzâlî'nin *el-İktisâd fi'l-İ'tikad* ve Teftâzânî'nin *Makâsidu'l-Kelâm fî 'Akâidi'l-İslâm* eserleri; İslam Tarihi kaynakları olarak da İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Vâkidî'nin *Kitâbü'r-Ridde* ve *el-Megâzî,* İbn S'ad *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Taberî'nin *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk,* İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* ve İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh'i* faydalandığımız kaynaklardan bazılarıdır.

İlk dönem eserlerinin yanı sıra konumuz ile alakalı çağdaş dönem kaynaklarından da yararlanmaya çalıştık. Bunlar arasında Muhammed Ebû Zehrâ'nın *İslâm'da İtikâdî, Siyâsî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Hasan Gümüşoğlu'nun *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet,* W. Montgomery Watt'ın *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi,* Ethem Ruhi Fığlalı'nın *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Râgıp es-Sercânî'nin *İslâm Tarihi*, M. Said Hatipoğlu'nun *Hilâfetin Kureyşliliği* ve Şerafettin Gölcük'ün *Kelam Tarihi* eserleri istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra

birçok ansiklopedi maddesi, kitap bölümü, tez ve sempozyum bildirisinden de yararlanma fırsatı bulduk.

E. NUREDDÎN ES-SÂBUNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, MÂTÜRÎDİ KELÂMI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE YAŞADIĞI ÇEVRENİN SİYÂSÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

a. Nûreddîn es-Sâbûnî'nin Hayatı

Buhara'nın önemli Hanefî alimlerinden biri olan Nûreddîn es-Sâbûnî'nin tabakat kaynaklarındaki tam adı Ebu Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir es-Sâbûnî el-Buhâri olup "el-Îmâm" ve "Nureddin" lakaplarıyla bilinmektedir.[5] Kelâm alanında yazdığı eserlerle tanınan Nûreddîn es-Sâbûnî, Mâtüridiyye kelamının önemli temsilcilerinden biri olup kelâm kaynaklarında daha çok "Sâhibu'l-Kifâye", "Sâhibu'l-Bidâye" ve "Nûreddîn es-Sâbûnî" lakaplarıyla zikredilmektedir.[6] Fahreddin er-Râzî ise Münâzarât adlı eserinde Nûreddîn es-Sâbûnî'den bahsederken Buhara beldesinde kendisine "en-Nûr es-Sâbûnî" denildiğini kaydetmiştir.[7] Buhara'da doğup yetiştiği için el-Buhârî nisbesiyle, menşei tam olarak bilinmemekle beraber aile büyüklerinin sabun işiyle uğraşması sebebiyle de es-Sâbûnî nisbesiyle tanınmıştır.[8]

Kaynaklarda doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Râzî ile yaptığı münâzarâlardan hicrî 6. asrın başlarında Buhara'da doğduğu söylenebilir.[9] Nûreddîn es-Sâbûnî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Yaşantısı hakkında yeterince bilgiye sahip olunamamasına, az sayıda telifte bulunması ve mütevazi bir hayat sürmesi gerekçe gösterilmektedir.[10]

Râzî'nin Münâzarât'ında Sâbûnî'nin hac farizesi için Mekke'ye gittiği, dönüş esnasında ise Irak ve Horasan'da bulunan ilim meclislerinde vaazlar verip ilmi

---

[5] Abdulkadir Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2010), 1/124; Takıyyüddîn b. Abdilkadir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 1431/2009, 151; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1360/1941), 2/2040.

[6] Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324/1907), 42.

[7] er-Râzî, *Münâzarât*, 7.

[8] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Haydarabad: Dâru'l-Ma'ârif, 1382/1962), 8/247; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 42.

[9] er-Râzî, *Münâzarât*, 7.

[10] Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 2020), 19.

konuşmalar yaptığı kaydedilmektedir.[11] Kendisi hakkında bilgi veren kaynaklarda Buhara'ya nispet edilmesi ve hacca gidip gelmesi dışında herhangi bir yere gittiğine veya başka bir yerde kaldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamasına bakılarak Sâbûnî'nin Buhara'da doğup yetiştiği ve burada vefat ettiğini söylemek mümkündür.

İmam Nûreddîn es-Sâbûnî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak kaynaklar ittifak halindedir. Buna göre Nûreddîn es-Sâbûnî 16 Safer hicrî 580'de (milâdî 30 Mayıs 1184) çarşamba günü, akşam namazı vaktinde vefat etmiştir. Naaşı, Buhara'da bulunan el-Kudâtüs-seb'a Kabristanlığı'na defnedilmiştir.[12]

b. İlmi Kişiliği

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin ilmî şahsiyeti ile ilgili en önemli kaynaklarımız onun kendi eserleri ve yaptığı münâzarâlardır. Tahsil hayatı ile ilgili olarak kaynaklarda yok denecek kadar az bilgi vardır. Kaynaklardan ulaşabildiğimiz kadarıyla Sâbûnî'ye hocalık yaptığı düşünülen tek alim Abdülgafûr b. Lokmân Şemsüleimme el-Kerderî (ö. 562/1167) olup kendisi de Muhammed b. Abdüssettâr Şemsüleimme Muhammed el-Kerderî'ye (ö. 642/1244) hocalık yapmıştır.[13]

Sâbûnî'nin gerek Ehl-i Sünnet mensubu gerekse ehl-i bid'at mensubu alimler ile yapmış olduğu münâzarâlardan onun bulunduğu bölgenin önemli alimlerinden biri olduğu anlaşılabilir. Sâbûnî'nin gerçekleştirmiş olduğu münazaralardan sadece iki tanesi günümüze intikal etmiştir.[14] Bu münazaralardan biri Şeyh Reşîdüddin ile diğeri ise Fahreddin er-Râzî ile olmuştur. Bilhassa dönemin önemli mütekellim ve müfessirlerinden biri olan Fahreddin er-Râzî ile aralarında geçen münazaralar bizim için önem arz etmektedir. Sâbûnî ile aralarında geçen bu münazaraları İmam Râzi, Münâzarât adlı eserinde bizzat kendisi kaydetmiştir.

---

[11] er-Râzî, *Münâzarât*, 7.

[12] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1/124; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kasım b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Ramazan Yusuf (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1413/1992), 105; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/2040; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakati'l-Fuhûl*, thk. Abdulkadir Arnaût (İstanbul: Mektebetü İrsika, 1432/2010), 1/248; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyye, 1431/2009), 1/87.

[13] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2/82; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 105; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 151; Muhammed Aruçi, "Sâbûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/360.

[14] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 20, neşredenin girişi.

İki imam arasında geçen münazaraları özetleyecek olursak: Nûreddîn es-Sâbûnî hac yolculuğunu tamamladıktan sonra memleketi Buhara'da minbere çıkarak yolculuk esnasında yaşadıklarını anlatır. Yolculuğu esnasında birçok ilim meclisinde vaazlar verip konuşmalar yaptığını, ancak bu meclislerde usûl ilmine vakıf olan, anlayış sahibi herhangi biriyle karşılaşmadığını ifade eder. Sâbûnî'yi dinleyenler arasında bulunan Irak ve Horasan ehlinden bazı kimseler, bu konuşmadan rahatsız olup durumu Râzî'ye bildirirler. Bu mesele üzerine Râzî beraberindekiler ile Buhara'ya gelir. Sâbûnî'yi evinde ziyaret eden Razî, minberde söylediklerini Sâbûnî'den tekrar etmesini ister. Sâbûnî de minberde sarf ettiği sözleri eksiksiz bir şekilde tekrar eder. Bunun üzerine Râzî ve Sâbûnî arasında çetin bir münazara cereyan eder. Râzi Buhara'da birkaç gün kalır ve bu birkaç gün içerisinde Sâbûnî ile aralarında üç münazara vuku bulur. Bu münâzarâlardan ilkinde "rü'yetullah ve vücûd delili", ikincisinde "tekvin ve mükevven" meselesi, son münazara ise "bekâ sıfatı bâkînin zâtı üzerine zâit bir sıfat mıdır, değil midir?" konusunda gerçekleşmiştir. Râzî bu münâzarâlardan sonra Sâbûnî'nin mağlubiyeti kabul ettiğini belirtir.[15]

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin ilmî ve şahsiyeti hakkında önemli malumatları barındıran bu münâzarâların Sâbûnî'nin hayatından bahseden kaynak eserlerde yer almama sebebi Hanefîlik-Mâtürîdîlik gayretiyle yorumlanabilir.[16] Nitekim eserde yer alan diğer münazaralara bakıldığında Râzînin Mâverâünnehir ziyareti, buradaki Hanefî-Mâtürîdî ulemâsı üzerinde bir âfet etkisi bırakmış, çoğu ya tartışamaz hale gelmiş ya da mağlubiyeti kabul etmiştir.[17]

Bizzat Fahreddîn er-Râzî tarafından veya beraberindeki öğrencileri tarafından kayıt altına alınan bu münazaralarda Râzî'nin Maveraünnehir'i altüst etmesi, rakiplerini çok kolay mağlup etmesi ve rakiplerini etkisiz olarak gören ağır ifadelerin kullanımı, zihinlere tartışmaların o heyecanla biraz abartılarak veya bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kayıt altına alınmış olma ihtimalini getirmektedir.

Sâbûnî, Razi ile gerçekleştirdiği münazaranın sonuna doğru Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Tebsıratü'l-edille'sini okuduğunu ve onun fevkinde bir eserin

[15] er-Râzî, *Münâzarât,* 7-14.
[16] Aruçi, "Sâbûnî", 35/360.
[17] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 21-22, neşredenin girişi.

bulunmadığını ifade eder.[18] Râzî ile giriştiği bu münazaralara, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'ye duyduğu hayranlığa ve eserlerinde İmâm Mâtûridî'nin görüşlerini benimseyip temellendirmeye çalışmasına bakılarak Sâbûnî'nin samimi bir Mâtürîdî müdafiî olduğunu belirtebiliriz.

Tahsil hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız Nûreddîn es-Sâbûnî'nin Râzî başta olmak üzere dönemin çeşitli âlimleri ile girdiği tartışmalardan ve kelâm ilminin en girift konularını dahi eserlerinde sağlam ve anlaşılır bir şekilde ele almasından iyi bir eğitim aldığı sonucunu çıkarabiliriz. Eserlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanması, Sâbûnî'nin Arapça'ya olan vukûfiyetini göstermektedir. Ayrıca Şeyh Reşîdüddîn ile "ma'dûmun görülüp görülemeyeceği" üzerine yaptığı Farsça münâzarâdan Sâbûnî'nin bu dili de iyi bildiğini söylemek mümkündür.[19]

c. Eserleri

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye ait tesbit edilen üç eser bulunmaktadır. Bunlar: *el-Bidâye fî usûli'd-dîn, el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* ve *el-Kifâye fi'l-hidâye* adlı eserlerdir. Bunların yanı sıra kaynaklarda Nûreddîn es-Sâbûnî'ye nisbet edilen iki kitap daha vardır. İbn Kutluboğa, usûlu'd-dîn alanında bir eser olarak *el-Muğnî'yi* Sâbûnî'ye nispet eder.[20] İbn Kutluboğa'dan sonra gelen kaynaklar da ondan rivayetle Sâbûnî'ye ait böyle bir eserin olduğunu belirtmişlerdir.[21] Lakin Sâbûnî'ye ait böyle bir eser tespit edilmiş değildir. Bekir Topaloğlu, söz konusu eserin Sâbûnî'ye nispet edilmesinin bir hata sonucu olduğu kanaatini taşımaktadır. Çünkü ona göre İbn Kutluboğa'nın Sâbûnî'ye ait aynı konuda, yeterli ve alanındaki başka eserlere ihtiyaç bırakmyacak nitelikte olan eserinin adına el-Kifâye yerine el-Muğnî demiş olabilme ihtimali yüksektir.[22] Sâbûnî'ye atfedilen diğer bir eser de el-Hidâye'dir. Kâtip Çelebi, el-Hidâye'nin kelâm alanında yazılmış bir eser olduğunu ve müellifin bu eseri özetleyerek el-Bidâye adlı eseri meydana getirdiğini belirtir.[23] Kâtip Çelebi, eserinin başka bir bölümünde aynı eseri el-Kifâye fi'l-hidâye ve el-Kifâye fi'l-kelâm şeklinde de kaydeder. Muhammed Aruçi, eserin tam ismine dikkat edilmediği için böyle bir

[18] er-Râzî, *Münâzarât*, 14.
[19] el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 42; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 19, neşredenin girişi.
[20] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 105.
[21] Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 152.
[22] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 23, giriş.
[23] Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/2040.

hatanın meydana gelmiş olma ihtimali üzerinde durur.[24] Dolayısıyla Nûreddîn es-Sâbûnî'ye ait el-Kifâye fi'l-hidâye'den ayrı olarak el-Hidâye adlı bir eseri bulunmamaktadır.

c.a. el-Müntekâ

Sâbûnî'ye ait *el-Kifâye fi'l-hidâye* adlı eserin nübüvvet bahsinde geçen eserin tam adı el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'dır.[25] Nûreddîn es-Sâbûnî, el-Müntekâ'nın mukaddimesinde eseri, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Yahya el-Beşâgarî'nin "İsmetü'l-enbiyâ" kısaltmasıyla şöhret bulan *Keşfü'l-gavâmiz fî aḥvâli'l-enbiyâ* isimli eserden özetlediğini belirtir.[26]

el-Müntekâ'nın içeriğini üç bölüm halinde incelemek mümkündür. İlk kısımda peygamberler arasındaki mânevi derece farkı, peygamberlerin ismeti ve peygamberlerin sayısı gibi konular ele alınmıştır. Eserin yarısından fazlasına tekabül eden ikinci bölümünde Hz. Âdem (a.s.), Hz. Nûh (a.s.), Hz. İbrâhim (a.s.) başta olmak üzere birçok peygamber ile ilgili Kur'an'da yer alıp zâhirî mânaları bakımından bir takım Haşviyye gruplarınca peygamberlerin ismet sıfatına tamamen ters düşecek aşırı yorumlara tâbi tutulan âyetler incelenmekte ve ismet karşıtı beyanlar eleştirilmektedir. Kitabın son kısmında ise Resûlulah'ın (s.a.v.) mânevi derecesi, ona sâlât getirmenin ehemmiyeti ve dindeki yeri üzerinde durulmuştur.[27]

c.b. el-Bidâye

Kitabın tam adı *el-Bidâye fî usûli'd-dîn* olup Sâbûnî'den bahseden bütün kaynaklar el-Bidâye'yi ona nisbet ederler.[28] Sâbûnî'nin hayatını zikreden bu kaynakların çoğu onun ismini andıktan sonra "sâhibu'l-Bidâye" veya "sâhibu'l-Bidâye fî usûli'd-dîn" diye kendisine işaret edilmektedir. Sâbûnî'nin eserleri arasında

[24] Aruçi, "Sâbûnî", 35/361.
[25] Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1434/2013), 206.
[26] Nûreddin Sâbûnî, *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ*, thk. Mehmet Bulut (Beyrut: Daru İbn Hazm, ts.), 22.
[27] bk. Sâbûnî, *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ*; Mehmet Bulut, "el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/31.
[28] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1/124; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 105; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 152; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/2040.

en yaygın ve en meşhur olanı el-Bidâye'dir. Eserin muhtasar olması bu yaygınlığın en önemli etkenlerinden biridir.[29]

Eserin mukaddimesinde Sâbûnî, el-Kifâye'yi bitirince bazı dostlarının daha öz ve hıfz açısından daha kolay olabilmesi için kendisinden bu eseri özetlemesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine Sâbûnî, el-Bidâye'yi el-Kifâye'den ihtisar etmiştir.[30] el-Bidâye'nin klâsik kelâm kitaplarının içeriğinde mevcut bulunan konuların tamamına yakınını barındırması, tarafların fikirlerini özetleyerek sunması, dilinin sağlam, ifadesinin de açık ve öz olması, bu eserin Mâtûridî kelâm tarihinde kendisine has müstakil bir konuma sahip olmasına neden olmuştur.[31]

el-Bidâye'nin hacmi, muhtasarı olduğu el-Kifâye'nin yaklaşık olarak beşte birine tekabül etmektedir. İki eserin ihtiva ettiği mevzular hemen hemen birbirinin aynıdır.[32] el-Bidâye'de klasik kelâm kitaplarında yer alan bahislerin tamamına değinilmiştir. Eser ilk defa Fethullah Huleyf tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra ise Bekir Topaloğlu, eserin tahkikli neşrini gerçekleştirmiş ve Mâtürîdiyye Akâidi ismiyle eseri Türkçeye tercüme etmiştir.[33]

c.c. el-Kifâye

Sâbûnî, eseri olan el-Bidâye'nin mukaddimesinde "Allah'ın lütuf ve keremiyle *el-Kifâye fi'l-hidâye* isimli kitabımın telifi tamamlanınca bazı dostlarım bu kitaptan alanında öncü, ibaresinin veciz ve hıfzının kolay olacağı muhtasar bir eser yazmam hususunda ricada bulundular" diyerek eserinin tam adını bu şekilde zikretmiştir.[34] Kaynakların çoğu aynı adla eseri zikrederken Kâtip Çelebi kitaptan el-Kifâye fi'l-Kelâm, el-Kifâye fi'l-hidâye ve el-Hidâye fi'l-kelâm isimleriyle söz etmiştir.[35]

Nûreddîn es-Sâbûnî, yaşadığı dönemde Matüridîyye mezhebinin görüşlerini net ve sağlam bir şekilde ortaya koyup yayarak içinde bulunduğu dönemin en önemli

[29] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 22-23, neşredenin girişi.
[30] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 17.
[31] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 34, neşredenin girişi.
[32] bk. Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*; bk. Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*.
[33] Aruçi, "Sâbûnî", 35/361.
[34] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 17.
[35] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1/124; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 105; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn,* 2/1499,2040.

Mâtüridîyye kelâmcılarından biri olmuştur. Telif etmiş olduğu el-Kifâye adlı eseri Sâbûnî'nin bu şöhrete kavuşmasının arakasındaki temel sebeplerden biridir. [36]

el-Kifâye fi'l-hidâye'nin hacim olarak el-Bidâye'nin beş katına tekabül ettiğine ve muhtevalarının hemen hemen aynı olduğuna değinmiştik. Bunun yanında el-Kifâye'de ele alınan konular daha geniş ayrıntılar içermektedir. Kitap bir giriş ve kırk üç baptan (kavil) meydana gelmektedir. Eserin içeriği beş bölüm halinde ele alınabilir.

Giriş ve sonrasında gelen üç bapta bilgi kaynakları ve kelâm ilminin İslâmi ilimler içerisindeki konumu üzerinde durulur. Eserin birinci bölümünü oluşturan on iki bapta ilâhiyyât (Allâh'ın varlığı ve birliği, alemin yaratılmışlığı, tenzih, tekvin vs.) konularına, üç baptan oluşan ikinci kısmında nübüvvet (nübüvvetin gerekliliği, mucizenin çeşitleri, Resûlullah'ın mucizeleri vs.) mevzularına, altı baptan meydana gelen üçüncü bölümünde imâmetle ilgili (İmâmda bulunması gereken şartlar, Şiî ve Bâtınîlere cevaplar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin İmâmetlerinin meşru oluşu vs.) konulara, on bir baptan oluşan dördüncü kısmında ta'dil-tecvîr meselesine ve sekiz baptan meydana gelen beşinci bölümünde ise sem'iyyât (mürtekib-i kebirenin dünya ve âhiretteki durumu, şefaatin hem akla ve hem de nakle uygunluğu, taklidî imanın geçerli olup olmadığı, imanda istisna, İslâm ve iman arasında herhangi bir farklılığın bulunmayışı, hakkında nasların haber verdiği kabir suali, mîzânda amellerin tartılması, sırat köprüsü, cennet ve cehennem vs.) gibi konulara değinilmiştir.[37]

el-Kifâye'de kullanılan metot İmâm Ebû Mansûr el-Mâtüridî'nin eserlerinde sergilediği çizgiden farklı değildir. Bu sebepledir ki eserde müellifimiz Sünnî kelâm alimlerinin tercih ettiği usulü takip etmiştir. İtikâdî meselelerin müdafaasında aklî gücün konumu ve seviyesi net bir şekilde belirlenmiş, akıl-nakil dengesi kurularak Ehl-i Sünnet sınırları ihlal edilmemiş ve naslarla belirlenmiş olan konularda aşırı bir tevil yoluna gidilmemiştir. Eserde gerek akli delillere gerekse de nakli delillere başvurularak başta Mû'tezile, Şîa ve Bâtınîler olmak üzere ehl-i bid'at fırkaların görüşleri nakledilip nezih bir üslup ile eleştirilmiştir. Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasındaki ihtilaflara da zaman zaman temas edilmiş ve bu meselelerde ılımlı bir tavır

[36] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/167.
[37] bk. Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*.

sergilenmiştir. Ebü'l Muîn en-Nesefî'ye göre daha yumuşak bir tavır sergileyen Sâbûnî, Eş'ariyye âlimlerinden bahsederken "dostlarımız", "dostlarımızdan bazıları", "Ehl-i Sünnetin bir bölümü" veya "Ehl-i Sünnet" kavramlarını kullanmıştır.[38]

Hazırlayacağımız çalışmanın da temelini teşkil edecek olan el-Kifâye'de en zorlu konular ele alınırken dahi sağlam, açık, dolambaca girmeyen ve okuyucuyu terimlere boğmayan anlaşılır bir dil kullanılmıştır. el-Kifâye'nin fazla sayıda istinsah edilmiş olması, eserin geniş bir çevre tarafından hüsnükabul gördüğüne işaret etmektedir. el-Kifâye, geç dönem kelâm ulemasının da başvurduğu önemli bir kaynak olmuştur. Örneğin önde gelen geç dönem alimlerinden olan Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) Şerhu'l-Akâid adlı eserinde, Beyâzîzâde Ahmed Efendi İşârâtü'l-merâm'ında ve Râgıp Paşa da es-Sefîne adlı eserinde el-Kifâye'den nakillerde bulunmuşlardır.[39] Eser, sahip olduğu tüm bu özellikler ile kelâm kaynakları arasında kendisine has müstesna bir yer edinmiştir.

d. Mâtürîdî Mezhebi İçerisindeki Konumu

Mâtürîdiyye kelâmı ilk dönemlerde olduğu gibi müteahhir dönemde de çeşitli kelâm alimleri tarafından temsil edilmiştir. Bunlar arasında Ebû Şekûr es-Sâlimî, Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî, Ebû İshak İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr, el-*ʿAkaʾid*'inde Mâtürîdiyye mezhebinin görüşlerini özetleyen Necmeddin en-Nesefî ve Ali b. Osman el-Ûşî gibi isimler zikredilebilir. Bu devirde Mâtürîdiyye kelâmını sağlam bir şekilde teyit edip yayan en meşhur kişi ise Buhara'nın önemli alimlerinden biri olan Nûreddin es-Sâbûnî'dir.[40]

Eserlerinde Ebû Mansûr el-Mâtürîdi ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin görüşlerini benimseyip temellendirmeye çalışan Nûreddîn es-Sâbûnî, Mâtürîdiyye Mezhebi'nin sistemli bir ekol haline gelip yayılmasına bu yönüyle önemli katkılarda bulunmuştur.

En hacimli eseri olan el-Kifâye, gerek tertip ve üslubu ile gerekse önemli meseleleri kendine has bir metotla vuzuha kavuşturması ile onu Mâtürîdi kelâmının önemli kaynaklarından biri haline getirmektedir. El-Bidâye adlı eserinde de aynı

[38] Muhammed Aruçi, "el-Kifâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/564.
[39] Sa'duddin mes'ud b. Ömer Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 102; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 30.
[40] Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/167.

çizgiyi takip etmesi, Sâbûnî'yi Mâtürîdiyye kelâmının samimi ve mute'dil bir savunucusu konumuna taşımaktadır.[41]

e. Yaşadığı Çevrenin Siyâsî ve Sosyo-Kültürel Yapısı

Buhâra ve Mâverâünnehir ilim çevreleri tarafından tanınmış bir Hanefî ve Mâtürîdî âlimi olan Nûreddîn es-Sâbûnî'nin yaşadığı dönemde Buhâra ve çevresi Burhân ailesinin yönetimi altında idi. Burhân ailesi, Buhara'da hicri V-VII. yüzyılları arasında Sadr unvanıyla hakimiyet kuran ve Hanefî ulemasının önde gelen temsilcilerini bünyesinde barındıran bir ulemâ ailesidir. Nitekim Burhân ailesinin ilk reisi olan Abdulaziz b. Ömer; "Bahrü'l-ulûm", "Nu'mân-ı Sânî (İkinci Ebû Hanîfe)" ve "Burhânü'l-mille ve'd-dîn" gibi lakaplarla tanınmıştır.[42] Hicri 5. Yüzyılın sonlarına doğru Mâverâünnehir ve çevresinde Karahanlı hâkimiyetine son veren Büyük Selçuklu Devleti'nin Horasan Meliki Ahmet Sencer, önce Merv'i kendisine merkez yaparak bölgeyi yeniden teşkilâtlandırmış, ardından siyasî bakımdan kendisine tehlike olarak gördüğü İmam Ebû İshak İbrâhim es-Saffâr'ı Merv'e getirtmiş ve onu burada ikamete mecbur kılmıştır. İbrâhim es-Saffâr'ın yerine de Buhara sadrı olarak Abdülazîz b. Ömer'i "Nu'mân-ı Sânî" unvanıyla tayin etmiş ve onu kız kardeşi ile evlendirmiştir.[43] Büyük bir Hanefî fakihi olan Abdulaziz b. Ömer adına çağdaşı Zemahşerî tarafından methiye yazılmış, Hanefî fıkıh âlimi Necmüddîn Ömer en-Nesefî de kendisini İslâm hukukunda otorite bir âlim olarak kabul etmiştir.

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin yaşamış olduğu hicri 6. yüzyılda İslâm âlemine liderlik eden güçlü bir otorite bulunmamaktadır. Bilhassa Buhara, Semerkant, Tirmiz ve daha birçok önemli şehri bünyesinde bulunduran Mâverâünnehir bölgesinde sürekli olarak hakimiyet savaşları yaşanmıştır. Hicri 536'da meydana gelen Katvân savaşı'nda Sultan Sencer, putperest Karahıtaylar'a mağlup olunca Buhara ve Mâverâünnehir'in diğer şehirleri Karahıtaylar'ın hakimiyeti altına girmiştir.[44] Bu yaşananlara rağmen Sadr unvanlı hükümdarların Buhâra üzerindeki nüfuzu devam etmiştir. Burhan ailesi hicri 604'te Şiîler'in başlatmış olduğu bir ayaklanma sırasında

[41] Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015), 179.
[42] Ali Öngül, "Burhan Ailesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/430.
[43] Öngül, "Burhan Ailesi", 6/431.
[44] Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 28/178.

Karahıtaylar'a sığınmak zorunda kaldı. Bu kısa süre zarfında şehri Sincar Melik adında bir esnaf idare etti. Burhan ailesi, Moğol istilâsına kadar Buhara'daki varlıklarını sürdürmeye devam etti.[45]

Sâbûnî'nin yaşadığı Buhara'da ve Mâveraünnehir'in diğer şehirlerinde Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie, Mücessime, Müşebbihe, Hâricîlik, İsmâilîlik ve Zeydîlik gibi birçok siyasî ve itikâdi oluşum yer almaktadır. Mezhepler, görüşlerini bu bölgede yaymaya çalışmış lakin bu gruplardan hiçbiri fıkıhta Hanefîlik, itikatta ise Mâtürîdiyye kadar benimsenmemiştir. Yaşanan birçok siyasi değişmelere rağmen Burhan ailesinin dinî otoritesini her dönemde korumaya devam etmesi ayrıca Hanefîliğe olan bağlılık ve katkıları, Buhara'yı farklı fikir akımlarına karşı muhafaza etmiştir.[46]

Buhara, tarihi boyunca zaman zaman genişlemiş veya küçülmüş, lakin asla önemini kaybetmemiş ve yerini değiştirmemiştir. Mâverâünnehir'in diğer şehirleri gibi defalarca yakılıp yıkılmasına ve işgallere maruz kalmasına rağmen hep üçüncü yüzyıldaki yerinde ve bu asırdaki planı üzere yeniden inşa edilmiştir. Cengiz Han'ın Mâverâünnehir havzasında ilk işgal ettiği şehirlerden biri de Buhara olmuştur.[47] Şehir, Moğollar tarafından işgale ve yağmalamalara maruz kalmış ve işgal sırasında meydana gelen yangında Cuma Mescidi ve tuğladan yapılmış olan bazı yapılar haricinde şehrin neredeyse tamamı yanmıştır. Bu büyük tahribe rağmen şehir kısa süre içerisinde tekrardan kalkınmış öyle ki Ögeday[48] (ö. 639/1241) döneminde bölgenin en büyük ve en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir.[49]

[45] Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/365.
[46] Öngül, "Burhan Ailesi", 6/432.
[47] Şeşen, "Buhara", 6/365.
[48] Cengiz Han'dan sonra tahta geçen Moğol hükümdarı. Osman Gazi Özgüdenli, "Ögeday Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 34/21.
[49] Şeşen, "Buhara", 6/366.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI

1.1 İMÂMET VE HİLÂFET KAVRAMLARI

Çalışmamızda çokça telaffuz edeceğimiz ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanacağımız hilâfet ve imâmet kavramlarının gerek lügat gerekse ıstılahi manalarını net bir şekilde belirtmek gerekir. Zira iki kavramın lügat manaları birbirinden farklı olsa da terim anlamları arasında tam bir benzerlik söz konusudur.

1.1.1 İmâmet Kavramı

1.1.1.1. Lügat Manası

İmâmet kelimesi "emme" fiilinin mastarı olup sözlükte; ön, öne geçmek, kastetmek ve imam olmak gibi manâlara gelir.[50] İmâm ise kendisine uyulan kimsedir. İmâm kelimesi aslen mastar olduğu halde sonradan isim olarak kullanılmıştır.[51]

Meşhur dil âlimi Râgıb el-İsfahânî, İmâm kelimesinin söz ve davranışlarında kendisine uyulan kimse manasına geldiğini ve çoğulunun "eimme" olduğunu belirtmiştir.[52] İbn Manzûr'a göre ise İmâm, doğru yolda olan veya olmayan herkesin kendisine uyduğu kişidir.[53] Arap dili ve kelâm âlimi Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, İmamın hem din hem de dünya işlerine liderlik eden kişi olduğunu belirtmiştir.[54] İmamın önderlik ettiği topluluğa da ümmet denmiştir.

Bunlara bakarak imamın "ümmetin idaresini elinde bulunduran kişi" manasına, imâmetin ise "imamın üzerine aldığı görev" manasına geldiğini belirtebiliriz. Nitekim bu sebeple cemaate namazda liderlik eden yani topluluğa namaz kıldıran kişiye imam,

---

[50] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12/24; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 1077.
[51] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/24-26; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, 1077.
[52] Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kilani (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1961), 87.
[53] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/24.
[54] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 35.

yerine getirmiş olduğu liderlik görevine ise imâmet denmiştir. Namaz imamı ile ümmetin lideri/idarecisi/yöneticisi manasına gelen imam kavramlarının karışmaması için namazdaki imamlığa "imâmet-i suğra", diğerine ise büyük imamlık anlamına gelen "el-imâmetü'l-uzmâ ve el-imâmetü'l-kübrâ" denmiştir.[55] Çalışmamızın etrafında şekilleneceği imâmet kavramı da "el-imâmetü'l-kübrâ" ile kastedilen imâmettir.

1.1.1.2. Terim Anlamı

İmâmet meselesi, hicri ilk asırdan günümüze kadar her daim ulemânın gündeminde olmuş ve âlimler bu konuda araştırmalar yapıp nice eserler telif etmiştir. Ulemânın yaptığı çalışmalarda imâmet kavramının tarifi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu tariflerden birkaç tanesini örnek olarak verebiliriz:

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî'ye (ö. 450/1058) göre imâmetin tairifi şöyledir: "Nübüvvetin yerine konulmuş dünyanın yönetilmesinden ve dinin korunmasından sorumlu makamdır"[56]

İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî'ye (ö. 478/1085) göre imâmet "Gerek din ve dünya işlerinde gerekse umum ve hususa ilişkin meselelerde tam ve herkesi kapsayan bir liderliktir."[57]

Meşhur tarihçi, sosyolog, siyaset ve devlet adamı İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise İmâmeti "Dünya işlerinin yönetilmesinde ve dinin muhafazasında şeriât sahibine naiblik etmektir" şeklinde ifade eder.[58]

Sa'düddîn et-Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) göre ise "İmâmet, dini ve dünyevî işlerde Nebî (s.a.v) adına riyâset-i âmmedir. Yani umuma başkanlık/liderlik etmektir."[59]

---

[55] Mustafa Öz - Avni ilhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.
[56] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1431/2009), 15.
[57] İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*, thk. Abdülazim ed-Deybi (Beyrut: Mektebetü İmamü'l-Harameyn, 1401/1981), 22.
[58] Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, thk. Halil Şahade (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1401/1981), 1/239.
[59] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Makâsidu'l-Kelâm fî 'Akâidi'l-İslâm*, ed. Ahmet Kaylı, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019), 736.

Her ne kadar bu tarifler birbirinin aynısı olmayıp bazı lafız farklılıkları olsa da bu tariflerin birleştiği temel noktalara dayanarak İmâmetle ilgili şöyle bir tanım ortaya koyabiliriz: "Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra ona vekâleten din ve dünya işlerini yürüten kişinin görev ve makamı" şeklinde ifade edebiliriz.

İmâmet kavramının kelâm alimleri tarafından çok kullanılmasının önemli sebeplerinden biri de Şîa âlimlerinin hilâfet kavramı yerine daha çok imâmet kavramını kullanmalarıdır. Nitekim "Kitâbu'l-İmâme" adı altında yazdıkları eserlerde İmâmeti, dinin temel ilkesi olarak ileri sürmektedirler. Şîa'ya muhalif olan dönemin İslâm âlimleri, benzer kavramlarla Şîa telakkisini tenkit etmiştir. Özellikle İmam Eş'arî'den başlanarak Şîa'nın İmâmet ile ilgili iddialarına cevap niteliğinde İmâmet meselesi kelam kitaplarına girmiş olup sonraki dönemlerde bu terim yaygınlık kazanmıştır.[60] Nitekim İmâm Teftâzânî, imâmet ile ilgili hükümlerin fıkhi meseleler olduğunu, bidat çevrelerinden kaynaklı olarak imâmet ile ilgili esaslara zarar verecek fasit fikirlerin yayılması üzerine imâmet ile ilgili meselelerin kelâma dahil edildiğini belirtmiştir.[61]

1.1.2 Hilâfet Kavramının Lügat Anlamı ve Istılahi Manası

Hilâfet kavramı sözlükte "halefe" sülasi mücerret filinin masdarı olup "Birinin ya da bir şeyin ardından gelme, ölümü veya acziyeti nedeniyle birinin yerine geçmek, başkasının yerini doldurmak ve başkasına vekalet etmek veya başkasını temsil etmek" gibi manalara gelir.[62] Çoğulu "hulefâ ve helâif" olan Halîfe kavramı da "halefe" fiilinden türemiş olup "Bir kimseye vekil olan, birinin yerine geçen ve bir kimseyi temsil eden kişi" manalarına gelmektedir.[63] Dolayısıyla hilâfet bir makamı, halife ise bu makamı işgal eden kişiyi ifade eder.

Ulemâ imâmet kavramında olduğu gibi hilâfet kavramı ile ilgili de birçok tarifte bulunmuştur.[64] Yapılan bu tariflere bakılarak hilâfeti "İslam devletlerinde Resûlullah'tan (s.a.v.) sonra din ve dünya işlerinin yürütülmesini sağlayan devlet

[60] Öz - ilhan, "İmâmet", 22/201.
[61] Teftâzânî, *el-Makâsid*, 737.
[62] el-İsfahani, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, 294; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/83.
[63] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/83-85; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, 808.
[64] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/239.

başkanlığı makamı" şeklinde tarif edebiliriz. Bunun yanı sıra hilâfet veya halife kavramına İslâm literatüründe farklı anlamlar yükleyenler den yok değildir.

Ehl-i Tasavvufa göre halife, daha çok kâmil bir mürşidin müritleri arasında bulunup bizzat mürşidin bulunduğu kendi makamına geçmesi için yetiştirdiği ve kendisinden sonra ona vekil olacak kişi olarak belirlediği kimse için kullanılır. Kalfa manasında da kullanılan halife kavramının, Osmanlı'da devlet dairelerinde çalışan yazı işleri kâtipleri için de kullanıldığı bilinmektedir.[65] Lakin bu kullanımların çoğu "bir kimsenin başka bir kimseden sonra gelip onun yerine geçmesi ve ona vekil olması" manasında olup kavramın lügat manası ile paralellik gösteren kullanımlardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi kavramın İslâmî ilimlerdeki kullanımında ise "Din ve dünya işlerinin yerine getirilmesinde Resûlullah'a (s.a.v.) halef olan" manasındaki terim anlam kastedilir.

İmâmet ve hilâfet kavramlarının ilişkisi üzerine bir değerlendirmede bulunacak olursak:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir kimseden sonra gelip onun yerine geçmek anlamında kullanılan halife kavramı ile öne geçip önderlik/liderlik etmek manasında kullanılan imâmet kavramları arasında lügat manaları itibariyle ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

İmâmet ve Hilâfetin terim manaları arasındaki ilişkide ise ciddi bir yakınlık söz konusudur. Nitekim İbn Haldun: "Bu makam, dünya işlerinin yönetilmesinde ve dinin muhafazasında şeriât sahibine naiblik etmektir" dedikten sonra bu tarifi hem hilâfet hem de imâmet kavramları için yaptığını belirtip bu görevi yerine getirecek kişiyi de hem halife ve hem de imam olarak isimlendirmiştir. İmâm olarak isimlendirmesinin nedenini, namazda imama tabi olunmasına ve uyulmasına benzerliğinden dolayı olduğunu belirtmiştir. Namazdaki imâmetten ayırmak için de "el-imâmetü'l-kübrâ" denildiğini ifade etmiştir. Halife olarak isimlendirmesinin sebebini ise "Nebi'den (s.a.v.) sonra ümmetin liderliği için kendisinin yerine geçecek kişi" olarak belirtmiştir.[66]

[65] Hasan Gümüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 15.
[66] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/239.

İslâm tarihine bakıldığı zaman devlet başkanı için halife kavramından başka halîfetü resûlillâh, imam, emîru'l-mü'minin, emîrü'l-müslimîn ve ulu'l-emr gibi tabirler de kullanılmıştır.[67] Kullanılan bu kavramların hepsi birbirinin müteradifi olarak anlaşılmıştır. Şîâ kaynaklarında daha çok imam kavramı kullanılırken Ehl-i Sünnet kaynaklarında ve hadis külliyatlarında diğer kavramlara nazaran halife kavramı daha çok kullanılmıştır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet düşüncesinde imâmet ve hilâfet kavramları arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir.[68]

1.2 HALİFE / İMÂM BELİRLEMENİN GEREKLİLİĞİ

Hz. Peygamber (s.a.v.) risâlet görevi boyunca Müslümânların din, siyâset, iktisât, ahlak ve hukuk alanındaki sorunlarını çözme hususunda Müslümanlara rehberlik etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Müslümanlar kendilerine yol gösterici bir lider seçme ihtiyacı hissetmiş ve henüz Resûl-i Ekrem'in defin işlemleri tamamlanmadan Hz. Ebû Bekir'i kendilerine halife olarak seçmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'den sonraki dönemlerde de Müslümanlar kendilerine bir lider/imam/halife seçmeye veya tayin etmeye devam etmişlerdir.

Buna binaen imâmetin gerekli olup olmadığı hususunda Müslümanların çoğunluğu onun gerekli olduğunu, küçük bir kesim ise bu makamın gerekli olmadığını ileri sürmüştür. İbn Hazm el-Endülisî'nin belirttiğine göre Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Şîa, Mürcie ve Havâric'in tamamına göre yeryüzünde Allah'ın ahkâmını tatbik eden ve Resûlü'nün getirdiği şeriat ile Müslümanları yöneten adil bir imama/halifeye ümmetin itaat etmesi vaciptir.[69] İbn Hazm, bu meselede sadece Havâric'in Necedât fırkasının muhalefet ettiğini belirtir. İmam Teftâzânî ise Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin geneline göre imâmet sem'î olarak vâcip, Mu'tezilî'nin geriye kalanlarına göre aklen vâcip, Şîa'ya göre ise Allah'a vâciptir. Lakin Teftâzânî, Havaric'in Necedât fırkasına göre imam seçmenin vâcip olmadığını belirtir.[70] Hanbelî alim Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' el-Ahkâmü's-sultâniyye adlı eserinde bir imamın varlığının gerekli olduğunu savunmuş ve Resûlullah'ın vefatının akabininde ashâbın bu mesele için toplanıp bir imam seçme

[67] Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539-546.
[68] Gümüşoğlu, *İmâmet*, 37.
[69] Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endulusi İbn Hazm, *el-Fasl fi'l milel ve'l -ehvâ' ve'n -nihal* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1998), 4/72.
[70] Teftâzânî, *el-Makâsid*, 739.

telaşına girmesini de görüşüne delil olarak getirmiştir.[71] İmam Cüveynî, Güneş'in üzerine doğduğu herkese göre ve tüm ekollerin ittifakıyla imam seçmek vaciptir.[72] Zerre kadar kavrama yetisi olan bir kimse, vatanın bütünlüğünü ve otoriteyi sağlamanın Şer'an vacip olması konusunda tereddüt etmez. Nitekim insanlar fikir ayrılıklarıyla, heva ve hevesleriyle baş başa bırakılırsa onları tek çatı altında toplayan bir güç olmaz, sistem çöker, kargaşa ve kaos ortamı hâkim olur.[73]

İbn Haldun, ashâbın ve tabiinin icmasıyla imam nasbının vacip olduğunu belirtmiştir.[74] Zira Resûlullah'ın vefatından hemen sonra sahâbe, ümmetin işlerini yürütecek bir imam seçmiş ve sonraki asırlarda da bu devam etmiştir.[75] Aynı şekilde Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre Müslümanlar arasında Allah'ın hükümlerini uygulayabilecek, şer'i cezaları tatbik edebilecek, İslam devletinin iç ve dış emniyetini sağlayabilecek, zekât ve sadakaları toplayabilecek, vatandaşların can ve mal güvenliğini temin edebilecek, cumaları kıldırabilecek ve yüce Allah'ın vermiş olduğu ganimetleri adil bir şekilde paylaşabilecek bir imamı belirlemesi Müslüman toplum üzerine vaciptir.[76]

Bu konudaki görüşlerini tespit etmeye çalıştığımız Nûreddîn es-Sâbûnî ise imâmetin gerekliliği hususunda ümmetin çoğunluğuna ve Ehl-i Sünnetin tamamına uyarak Müslümanları idare edecek bir imamın varlığının vacip olduğunu belirtir.[77] Nitekim ona göre bu konuda doğru olan zalime karşı mazlumun hakkını gözetecek, şer'i hükümlerin uygulanmasını sağlayacak, bulûğ çağını aşmış yetim gençlerin evlendirilmesini sağlayacak, vatandaşlar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkları giderebilecek, bayram ve Cuma namazlarını ikâme edecek, öşür ve zekatları toplayıp bunların gerekli yerlerde harcanmasını sağlayacak ve İslâm devletini muhafaza edebilecek bir imamın gerekli olduğudur.[78]

---

[71] Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ'Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 19.
[72] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 24.
[73] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 24-25.
[74] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 239.
[75] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 239.
[76] Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Abdulkadir Şahin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2020), 671.
[77] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 211.
[78] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212.

İmâmetin gerekliliği hususunda Sâbûnî'nin en güçlü delili Resûlullah'ın vefatı sonrasında ashâbın bir imam tayini üzerine icmâ etmesidir.[79] Nitekim Sâbûnî'ye göre sakife günü her ne kadar kimin halife olacağı konusunda birtakım diyaloglar cereyan etmişse de bir imamın gerekli olup olmadığı konusunda herhangi bir tartışma yaşanmamıştır. Daha sonra ise Resûlullah'tan sonra Hz. Ebû Bekir'in halifeliği üzerine ashap ittifak etmiştir.[80]

1.3 AYNI ASIRDA BİRDEN FAZLA İMAMIN İMÂMETİ

İmâm; İslam devletinin en yetkin konumundaki idarecisi, birlik ve beraberliğin teminatıdır. Devlet idaresinin başında birden fazla yöneticinin yer alması çok başlılığa, işlerin istenilen hızda ve düzeyde yürüyememesine, kargaşaya, bozguna ve sonuç itibariyle vatandaşlar arasında birlik ve beraberliğin bozulmasına sebep olacaktır.

İmâmetin vücûbiyeti hususunda ittifak etmiş olan İslâm âlimleri, aynı vakitte birden fazla imamın varlığının mümkün olamayacağını belirtmiş, olması durumunda ise Müslümanların beraber hareket etmesinin imkân dahilinde olamayacağını ve ümmetin parçalanacağını ifade etmişlerdir.[81] Bir kısım ulemâya göre beldeler arasında birbirine yardımı engelleyen bir denizin bulunması durumunda ülkelere ayrı ayrı imam tayin edilmesi mümkündür.[82]

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Abdulkahir Bağdâdî ve İbn Hazm, İslam ümmetinin neredeyse tamamının aynı vakitte birden fazla imamın var olmasının mümkün olamayacağı hususunda ittifak ettiğini belirtmiş, yalnızca Muhammed b. Kerrâm es-Sicistanî'nin taraftarları olan Kerrâmiyye'nin ve küçük birtakım grupların bu hususta muhalefet ettiğini kaydetmişlerdir.[83] Bu muhalif gruplar, aynı anda iki veya daha fazla imamın varlığını mümkün görmüşlerdir. Bunlara göre Beni Saide Gölgeliğinde Ensar'ın Mühâcirûn'a hitaben "Bir imam bizden, bir imam da sizden olsun" şeklindeki sözleri buna delildir. Yine bunlar, Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın Hz. Muaviye ile birlikte aynı anda hükmetmesini de delil olarak göstermişlerdir. İslâm alimleri iki delilin de

[79] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212.
[80] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212.
[81] Nesefî, *Tebsıra*, 673.
[82] Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 302; Nesefî, *Tebsıra*, 673.
[83] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/73; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 4/73; Nesefî, *Tebsıra*, 673.

batıl olduğunu belirtmişlerdir. Zira Ensâr ictihad ederek bir kanaatte bulunmuş, Muhâcirun da buna muhalefet ederek doğru olanın tek imama biat edilmesi gerektiği olduğunu beyan etmiş ve Ensâr da bu görüşü kabul etmiştir. Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Muaviye'nin aynı anda imâmeti meselesine gelince, çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntısıyla açıklayacağımız Hz. Ali döneminde yaşanan olaylar ile ilgili ulemanın kahir ekseriyeti Hz. Ali'nin haklı olduğunu ve imâmetinin de sabit olduğunu beyan etmişlerdir. Dolayısıyla aynı anda birden fazla imamın hükmetmesi söz konusu olmamıştır. Aynı şekilde İmam Maverdî: "Her ne kadar itibar alınmayacak bir topluluk caiz kılmışsa da aynı vakitte birden fazla imamın varlığı caiz değildir" demiştir[84].

Nûreddîn es-Sâbûnî, bazı Râfizîlerin iddiasının aksine aynı asırda iki imamın varlığının caiz olmadığını belirtmiştir. Sâbûnî'nin belirttiğine göre bu görüşte olanlar, her asırda iki imamın var olması gerektiğini, bunlardan birinin nâtık diğerinin de sâmit imam olduğunu savunmuşlardır.[85]

İmam Sâbûnî, ashâbın icmasıyla aynı anda iki imamın varlığının caiz olabileceği görüşünün batıl olduğunu kaydeder.[86] Zira Ensar'ın "Sizden bir emir olsun bizden de bir emir olsun" önerisine Hz. Ebû Bekir "Bir kında iki kılıç olmaz" şeklinde cevap vermiştir. Orada bulunan sahâbîlerden hiçbiri de Hz. Ebû Bekir'in bu cevabına karşı çıkmamış ve böylece icmâ hasıl olmuştur.[87]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre iki imamın caiziyeti, ikiden daha fazla imamın caiziyetine de kapı aralar. Bu çok başlılık da her beldede, her kasabada ve hatta her sokakta bir imamın varlığının caiziyetine kadar gider.[88] Sâbûnî'ye göre böyle bir durumda da ihtilaflar ve çatışmalar kaçınılmaz olur. Oysa imâmet kurumunun asıl gayesi, muhtelif görüşleri kargaşaya mahal vermeden tek bir çatı altında toplamaktır. Kargaşa ve kaostan ziyade birlik ve beraberliği tesis etmektir.

İmam Sâbûnî, Kerramiyye'nin Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın, Hz. Muaviye ile aynı dönemde hüküm sürmesine dayanarak aynı vakitte iki imamın varlığının caiz olduğu iddiasının batıl olduğunu kaydeder.[89] Zira Sâbûnî'ye göre aynı anda iki imamın

[84] Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 29.
[85] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212.
[86] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212.
[87] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 212-213.
[88] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[89] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.

varlığının kabulü, bir meselede birbirine zıt hükümler veren iki imama da tabi olmayı ve onlara itaati gerektirir. Bu ise muhaldir. İmam'ın bu konuda son olarak dikkat çektiği nokta Rafızilerin ortaya attığı biri sâmit, diğeri natık olan iki imamın varlığının caiziyeti meselesidir. İmâm/Halife, bir takım görev ve sorumlulukları yerine getirmesi için bu makama gelmiştir. Sâbûnî, üzerine tayin olduğu şeyleri yerine getirmesi için de imamın zahir olması gerektiğini belirtir. [90]

1.4 İMÂM OLACAK KİŞİDE BULUNMASI ŞART OLAN VASIFLAR

İmâmet makamı, İslâm devletinin tartışmasız en yüksek ve en önemli makamıdır. Nitekim bu makama gelecek olan İmâm, Resûlullah'a vekâleten İslam ümmetinin din ve dünya işlerini yöneten kişi olacaktır. İşgal edilecek bu makamın böylesine ehemmiyetli olması hasebiyle bu makamın başına geçecek olan kişinin de birtakım vasıfları taşıması gerekir. Buna binaen İslâm âlimleri; Kur'ân, sünnet ve icmâyı esas alarak imamın taşıması gereken birtakım vasıfları şart koşmuşlardır.

Başta Kelâm ve Fıkıh uleması olmak üzere İslam alimlerinin eserlerinde imâmet için gerekli bazı şartlar sıralanmıştır. Ulemâ, bu şartların çoğu üzerinde ittifak etmiş ve ittifak edilen bu şartların bir kısmının içeriğinde bir takım farklı görüşler beyan etmişlerdir. Ulemanın sıraladığı şartların sayısı farklılık gösterebilmiştir. Bu farklılaşmanın en önemli sebebi, benzer maddelerin tek madde içinde ele alınması veya bazı maddelerin şart koşulmasına gerek duyulmamasıdır. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın imamın sahip olması gereken ikinci şartı açıklarken hür olması, bulûğ, akıllı olması, ilim sahibi olması ve adaletli olma vasıflarını tek şart altında toplaması gibi.[91]

Abdulkahir Bağdâdî ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' imâmet için gerekli olan şartların sayısını dört olarak belirlemiş,[92] Maverdi ve Teftazânî yedi,[93] Ebü'l-Meâlî Cüveynî altı, Gazzâlî on[94] ve İbni Haldûn beş olarak tespit etmişlerdir. Fakat İbn Haldun, beşinci şart olan Kureyş soyundan olma hususunda ihtilaf edildiğini kaydetmiştir.[95]

---

[90] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[91] Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 20.
[92] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 307; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 20.
[93] Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 19; Teftâzânî, *el-Makâsid*, 742.
[94] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, thk. Abdurrahman Bedevi (Kuveyt: Müessesetü Daru'l-Kutubi's-Sekafe, 1431/2010), 180.
[95] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 1/241.

Seyyid Şerif Cürcânî ise beşi zorunlu olmak üzere imamın sekiz vasfa sahip olması gerektiğini belirtmiştir.[96] O da İbn Haldun gibi İmâmın Kureyş'ten olması hususunda ihtilaf edildiğini kaydeder.[97]

Nûreddîn es-Sâbûnî, imamda bulunması gereken şartları iki gruba ayırarak ele almıştır.[98] Sâbûnî'nin yaptığı taksimata göre imamda bulunması gereken vasıfların bir kısmı lâzımî olup imamın bu şartları taşıması gerekir. Bu şartlar; erkeklik, hür olma, bulûğ, akıllı olma, şecaat (cesaret) ve Kureyş soyundan olmak üzere altı tanedir.[99]

Sâbûnî'ye göre diğer bir kısım vasıflar da kemâl şartlarındandır. Yani bu şartların imamda bulunması en güzel olanıdır. Lakin olmaması durumunda da imam olunabilir. Bunlar; takva ve adalet olmak üzere iki tanedir.[100]

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin belirttiğine göre bir kısım şartlar da vardır ki bu vasıflar üzerine ihtilaf edilmiştir. Bu şartlar; İmamın Hâşimoğulları'ndan olması, zamanının en faziletlisi olması ve imamın ismet sıfatına sahip olması yani günahlardan arınmış olması olmak üzere üç tanedir.[101]

1.4.1 Erkek Olması

İslam alimlerinin imamda aradıkları şartlardan üzerinde ittifak ettikleri vasıflardan biri imamın erkek olmasıdır. Bu konuda ulemâ hem Kur'an'dan hem hadislerden hem de aklî çıkarımlardan birçok delil getirmiştir. "Erkekler kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucudur" ayeti başta olmak üzere bu konuda bazı ayetler delil olarak getirilmiştir.[102]

Resûlullah'ın Farslıların bir kadını kendilerine yönetici olarak seçtiklerini haber aldığında söylemiş olduğu: "İşlerini (devlet başkanlığı) bir kadına teslim eden bir kavim asla felaha ermez"[103] sözü delil olarak getirilen hadislerden en meşhurudur.

---

[96] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, ed. İbrahim Halil Üçer, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2021), 3/678.
[97] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* 3/678.
[98] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[99] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[100] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 115.
[101] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 214-215.
[102] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Şahin Muzaffer (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/34.
[103] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cuʿfî el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh,* thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 1441/2020), "Fiten", 18; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ

İbn Hazm, Ehl-i kıbleye mensup fırkaların tamamının kadının imâmetini câiz görmediğini belirtir.[104] İmam Gazzâlî, hilâfet makamı için erkek olmayı şart koşmuş ve bütün kemal sıfatları taşısa dahi kadının bu makama gelemeyeceğini ifade etmiştir.[105] Çünkü kadına kadılık makamı dahi verilmezken ve birçok hükmi meselede şahitlik edemezken İmâmet makamı için aday olması söz konusu değildir.[106]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre genellikle kadın, (yaradılış itibariyle) karşısındaki düşmanı zorla boyunduruğu altına alma, düşmana karşı çarpışıp galip gelme, orduyu toplama ve savaş için gerekli tedbirleri alıp yönetme salahiyetine sahip olmadığı için imâmette erkek olmayı şart koşmuştur.[107] Sâbûnî'ye göre Resûlullah da buna işaret ederek "İşlerini bir kadına teslim eden bir kavim asla felaha ermez" buyurmuştur.[108]

Allah, insanların bir kısmına onları diğerlerinden üstün kılan birtakım kabiliyetler ve meziyetler vermiştir. Koruma, savaşma ve yönetme bakımından erkeklerin kadınlardan daha uygun özelliklerde donatılmış olması, tartışmaya mahal vermeyecek bir gerçekliktir. Nitekim kadınlar da ev işlerini düzenleme, yemek yapma, çocuk yetiştirme ve el işlerinde daha uygun özelliklerde donatılmıştır. Aynı şekilde genellikle erkekler olayları akli ve mantıki açıdan ele alırken, kadınlar daha çok duygularıyla hareket ederler. Lakin bu kabiliyette üstün yaratılma hususu, takva üstünlüğü ile karıştırılmamalıdır.

1.4.2 Hürriyet

İmâm olacak kişide bulunması gereken şartlardan biri de hürriyettir. Ebü'l-Meâlî Cüveynî'ye göre erkek olma, hür olma, akıllı olma ve bulûğ imâmet makamına gelecek kişide bulunması gereken şartlar olup, bu şartlar üzerine açıklama yapmaya hacet yoktur.[109] Efendisine hizmet etmekle görevli olmasından ve toplum içindeki konumundan dolayı kölenin sözünün dinlenmeyip hakir görüleceğini dile getiren Teftâzânî, hür olamayan bir kimsenin imam olamayacağını dile getirir.[110]

---

et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avad Maruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), "Fiten", 75.
[104] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/89.
[105] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, 180.
[106] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, 180.
[107] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[108] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[109] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 82.
[110] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 266.

İmâm Gazzâlî, yaratılmışların işlerini yürütme sorumluluğu altına giren imamın vakte ihtiyacı olduğunu, sahibinin tasarrufu altında olan kölenin kendisine ayıracak vakti dahi olmazken imâmete vakit ayırmasının mümkün olmadığını kaydeder.[111]

Nûreddîn es-Sâbûnî, tasarruflarından başkasının sorumlu olduğu kölenin imam olamayacağını belirtir. Zira imamın hür olması ve başkasının sorumluluğu altında olmaması gerekir.[112] Namaz ve oruç gibi mâlî yönü bulunmayan dinî mükellefiyetler açısından hür bir insandan herhangi bir farkı bulunmayan kölenin hukukî, sosyal ve iktisadî bakımlardan ise hürlerden farklı bir konumu bulunmaktadır. Zira klasik İslâm hukuku kaynaklarında genellikle köle: "Şehâdet, velâyet ve kazâdan hukuken âciz ve mülk edinme hakkından tamamen mahrum olan kimse" şeklinde tarif edilmiştir.[113] Bu tarifler köleliğin esasında ehliyeti kısıtlayan nedenlerden biri olduğunu ifade eder. Tam ehliyete sahip olmayan birinin imam olması da düşünülemez.

1.4.3 Mükellefiyet

Şer'î hitaba yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'î neticeler bağlanan âkıllı ve bulûğ çağına ermiş kişiye mükellef denir.[114] Bir kimsenin teklife ehil sayılabilmesi için kendisine yöneltilmiş olan hitabı doğru bir şekilde anlayabilecek ve gereğini yerine getirebilecek bir güce sahip olması gerekir. Kişinin mükellef tutulmasındaki temel amaç, yükümlülüğün mükellef tarafından imtihan şartları çerçevesinde yerine getirilmesidir. Mükellef olmanın en temel şartı da kişinin temyiz kudretine sahip olarak bulûğ çağına ermiş olmasıdır Dolayısıyla akıl hastaları ile çocuklar mükellef sayılmaz.[115]

Bulûğ çağına ulaşmış olan kişi hem bedenen hem de ruhen belli ve yeterli bir olgunluğa erişmiş olduğu için edâ (fiil) ehliyetini kazanır. Bulûğa ermiş kimse gerek ibadetler, haramlar, cihad, vergi, hukukî ve cezaî sorumluluklar; gerekse dinî, içtimaî ve hukukî düzenin sağlamış olduğu haklardan istifade etme cihetinden tam ehliyet

---

[111] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, 180.
[112] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[113] Mehmet Akif Aydın, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 22/247.
[114] Mustafa Sinanoğlu, "Teklif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385.
[115] Sinanoğlu, "Teklif", 40/385.

sahibidir.[116] İmâm olacak kişinin akıl sahibi bir kimse olması ve bunun yanında bulûğ çağı denilen sorumluluk yaşına ulaşmış olması da şarttır.

İbn Hazm, Râfizîlerin henüz bulûğa ermemiş küçük çocuğun ve annesinin karnında daha doğmamış olan çocuğun imâmetini câiz gördüğünü söyler.[117] İbn Hazm'a göre bu hatalı bir görüştür. Çünkü, henüz bulûğa ermemiş bir çocuk, dinî emirlere muhatap değildir.[118] Halbuki imam olacak kişi, dini ikame etmekle sorumludur. Dini emirlere muhatap olmayan bir sabînin de imam olamayacağı bilinen bir durumdur.

İmam Teftazânî, bulûğ çağına ermemiş bir kişinin namazda imamlık (imâmet-i suğra) yapamayacağı gibi İslam devletinin halifesi/imamı (imâmet-i kübra) da olamayacağını belirtir.[119] İmam Gazzâlî de buluğ çağına ulaşmamış çocuğa imâmetin akdolunamayacağını ifade eder. Aynı şekilde İmam Gazzali'ye göre akli dengesi yerinde olmayan kimse de imam olamaz.[120]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre buluğa ermemiş çocuğun ve mecnunun tasarrufları velilerinin tasarrufundadır.[121] Sâbûnî, kendi velayetine sahip olmayan bir kimsenin imam olmasının mümkün olamayacağını belirtir.[122] Çünkü imâmet makamının korunması ve bu makamın mesuliyetinin yerine getirilmesi için mükellefiyetin olması gerekir. Gerek buluğ çağına ermemiş sabî gerekse de akli dengesi yerinde olmayan mecnun mükellef olmadığı için imam olma salahiyetine de sahip değillerdir.

1.4.4 Şecâat

Şecâat kavramı, sözlükte yiğitlik, kahramanlık ve cesaret gibi anlamlara gelmektedir. Ahlâk literatüründe ise öfke duygusunun akla itaat etmek suretiyle kazanmış olduğu itidâl halini ifade etmek için kullanılmakta olup, saldırganlıkla

[116] Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413.
[117] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/89.
[118] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/89.
[119] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 266.
[120] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, 180.
[121] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[122] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214.

korkaklığın ortası manasında[123] kullanıldığı gibi korkaklığın karşıtı anlamında da kullanılmaktadır.[124]

İmam Cüveynî'ye göre şecâat; erkeklik, hürriyet, akıl, buluğ gibi imamda bulunması gereken zaruri sıfatlardandır.[125] Çünkü korkak ve zayıf bir kimse ne geniş toplum tabakalarını yönetebilir ne askeriyeyi idare edebilir ne de yüksek mevkilere hitap edebilir. İmam Maverdî, düşmana karşı savaşabilmesi ve İslâm topraklarını koruyabilmesi için imamın şecâat sahibi olması gerektiğini belirtir.[126] Kâdî Abdülcebbâr, askerleri donatabilmesi ve kafirlere savaş açabilmesi için imamın şecaât sahibi biri olması gerektiğini belirtir.[127]

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre imamın ahkâmı bilmesinin, adâletli olmasının ve dindar olmasının yanında şecâat sahibi, yiğit ve atılgan olup düşmana karşı savaş tedbirleri alabilecek siyâsi ve askeri yeterliliğe sahip olması gerekir. Seyyid Şerif Cürcânî; harp meydanlarında sebat gösterebilmesi, düşman saldırılarını bertaraf edebilmesi ve İslam topraklarını koruyabilmesi için imamın şecaât sahibi yürekli biri olması gerektiğini belirtir.[128]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre İmam, bizzat kendisi savaşacak kudrete sahip değilse bile orduyu idare edip düşmana karşı savaştırabilecek kadar şecâat sahibi olmalıdır.[129]

1.4.5 Takvâ ve Adâlet

İslâm alimlerinin çoğunluğu İmâm olacak kişinin âdil olması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Devlet başkanının ve devletin diğer yöneticilerin âdil olmadığı bir toplumda dirlik ve düzenin, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun bir yaşamın tesisi söz konusu değildir. İmâmın takvâ sahibi olup olmaması hususunda ise tam bir ittifak söz konusu değildir. Zira ulemânın bir kesimine göre takvâ zaruri şartlardan sayılırken bir kısmına göre ise kemal şartlarındandır.

---

[123] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 125.
[124] Mustafa Çağrıcı, "Şecâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/402.
[125] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 83.
[126] Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 20.
[127] Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, ed. Metin Yurdagür, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2013), 2/694.
[128] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/677.
[129] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214.

İmâm Mâverdî'nin şart koştuğu yedi şarttan ilki adâlettir.[130] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya göre ise adâlet şartı hem imamı seçecek kişilerde hem de imam olacak kişide bulunması gereken şartlardan biridir.[131] Seyyid Şerif Cürcânî, imamın adalet sahibi bir kimse olması gerektiğini belirtir. Zira O'na göre adâlet sahibi olmayan fasık bir kimse, beytü'l-malı şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanıp zayi edebilir.[132]

Abdülkâhir Bağdâdî, Eş'arîyye nezdinde hem adâlet vasfının hem de takvâ vasfının imâmet için gerekli şartlar arasında olduğunu kaydeder. Bu vasıfların asgari seviyesi ise kişinin şahitliğine cevaz sınırıdır.[133] Nitekim İbn Fûrek İmâm Eş'arî'nin kelâmî görüşlerini derlemiş olduğu Mücerredü Makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşʿarî adlı eserinde İmâm Eş'arî'nin İmâmet için adâlet ve fazilet sıfatlarını şart koştuğunu kaydeder.[134]

İmâm Cüveynî, takvâ sıfatını imamın çalışarak elde edebileceği sıfatlardan saymakla beraber, fâsık birine az bir miktar para dahi emanet edilmezken Müslümanların işlerinin tamamının bir fasığa emanet edilmesinin mümkün olmadığını belirtir. İmam Cüveynî'ye göre kendi aklına, hevasına ve nefsine hâkim olamayan birisinin Müslümanları yönetebilmesi mümkün değildir.[135] Kâdî Abdülcebbâr; ilim, nesep, şecaât sıfatlarının yanı sıra imamın takvâ sahibi, güvenilir ve kendisine itimat edilebilir bir kişi olması gerektiğini belirtir.[136]

İmam Gazzâlî'ye göre de adâlet vasfı İmâmda bulunması gereken vasıflardandır. Gazzâlî'ye göre bu konuda bazı durumlarda müsamahakâr davranılmasının temel sebebi, zaruri durumlarda yasak olan şeylerin mübah kılınması kabilindedir.[137] İmam Gazzâlî'nin belirttiğine göre takvâ vasfı, imamda bulunması gereken vasıflar arasında en önemlisi ve en izzetli olanıdır. Riayet edilmesi gereken en evlâ zâti sıfat olup, tahsil ile elde edilecek bir sıfat değildir.[138] İbn Haldûn, İmâmet

[130] Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 19.
[131] Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 20.
[132] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 678.
[133] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*.
[134] Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-İsfahânî İbn Fûrek, *Mücerredü Makalâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşʿarî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrık, 1408/1987), 182.
[135] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 88.
[136] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 2/693.
[137] Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tıkad* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 130.
[138] Gazzâlî, *Fedâʾihu'l-Bâtıniyye*, 187.

makamının devletin diğer makamlarını idare eden merci olması hasebiyle adâlet şartına evleviyetle haiz olması gerektiği kanaatindedir.[139]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre ise takvâ ve adâlet imametin kemâl şartlarındandır.[140] Sâbûnî, İmam Şâfii'ye göre takvâ ve adâletin imamda bulunması gereken lâzımî şartlardan olduğunu belirtmektedir.[141] Çünkü İmâm Şâfii'ye göre fâsık, şehâdet ve kazâ ehli değildir. Şahitliği dahi geçerli olmayan birinin hilâfete ehil olmaması daha evladır. Sâbûnî, Mu'tezile ve Havâric nezdinde takvâ ve adâletin zaruri şartlar arasında olduğunu kaydeder. Zira Mu'tezile'ye göre fasık mümin değildir. Çünkü işlediği fısk yüzünden iman dairesinden çıkmıştır. Hâriciler ise fısk ile kişinin küfre girdiğini ve kafir olduğunu, dolayısıyla hilâfete ehil olamayacağını belirtirler.[142]

İmam Ebu Hanîfe ve onun yolundan gidenlere göre fâsıkın imâmeti kerih görülür ve onun dışındaki biri bu iş için daha evladır.[143] Fakat bununla beraber şayet fasık için imâmet akdolunmuşsa da bozulmaz, geçerli sayılır. Yine Ebû Hanîfe ve takipçilerine göre şayet imam büyük günah (kebîre) işlerse azledilmeye layık olur.[144] Lakin bu imâmet akdi kendiliğinden düşmez. Diğerlerine göre ise imamın büyük günah işlemesi durumunda imâmet akdi kendiliğinden düşer.[145]

1.4.6 Kureyş Soyundan Olması

İslâm mezhepleri, imâmetin belli bir nesebe ait olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Resûlullah'ın Kureyş soyundan olması, sahîh hadis kaynaklarında hilâfetin Kureyş soyundan gelenlere ait olduğuna dair rivayetlerin yer alması[146] ve Resûlullah'ın vefatı itibariyle hilâfet makamının uzun süre Kureyş kabilesinden gelenler tarafından temsil edilmesi gibi sebeplerden ötürü İslâm devletinin başına gelecek kişinin Kureyş'e mensubiyetinin şart olup olmadığı veya bunun hukuki-dini bir gereklilik mi yoksa o döneme has siyasî bir zorunluluk mu olduğu konusu tartışılmıştır.

---

[139] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber,* 1/241.
[140] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 115.
[141] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 214.
[142] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 214.
[143] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 115.
[144] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn,* 115.
[145] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 214.
[146] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Aḥkâm", 2; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 1441/2020), "İmâre", 4.

Mütekaddim Ehl-i Sünnet alimlerinin tamamı, hilâfetin Kureyş soyundan gelenlere mahsus olması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.[147] Hâricîler ve Mu'tezile'den bir kesim ise Kureyş dışındaki birinin imâmetini caiz görmüşlerdir.[148] Hâricîlere göre imam olmak için Kureyşli, Haşimî veya Emevî soylarına mensubiyet şart değildir. Hatta bazı Hâricîler, azledileceği vakit güçlü bir direniş gösterememesi için imamın Kureyş dışından biri olmasını evlâ görmüştür.[149]

Mu'tezilî alim Ebü'l-Kasım el-Kâ'bî'ye göre İmamın Kureyş'e mensup olması evlâdır. Ancak fitne korkusu varsa Kureyş dışındakiler için de imâmet akdi caizdir.[150] Şîa ise imamın Kureyş soyundan gelmesini yeterli bulmayıp Haşim oğullarından olmayı da şart koşmaktadır. Zeydiyye'ye göre Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin'in soyundan gelen, imâmet şartlarını taşıyan ve kılıcını çekip açıkça imâmetini ilan eden kimse imam kabul edilir.[151]

İmâmın Kureyş soyundan olmasını şart koşan Ehl-i Sünnet alimlerinin delilleri Resûlullah'tan bu meselede varid olan hadislerdir. Zira İmâm Nesefî, Ehl-i Sünnetin imâmet makamını Kureyş nesebi ile sınırlandırdığını, bu işin Kureyş içinden bir kabile ile ayrıca sınırlanamayacağını ve Ehl-i Sünnetin bu konudaki delilinin "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi olduğunu belirtmiştir.[152] Resûlullah'tan bu mesele ile ilgili gelen rivayetler bununla sınırlı olmamakla beraber bu konuda İslam Tarihi ve Kelam kaynaklarında en çok bu metin aktarılmaktadır. Söz konusu "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almaktadır.[153] Diğer hadis kitaplarında bu hadisin farklı varyantları da mevcuttur.

İmam Buhârî'nin Sahîh'inde ise bu konuda "Bu iş (imâmet) Kureyş'tedir. Dinin gerektirdiklerini yerine getirmelerine rağmen onlara düşmanlık edeni Allah yüz üstü bırakır"[154] ve "Onlardan (Kureyş) iki kişi kalıncaya kadar bu iş (Hilâfet) Kureyş'tedir"[155] hadisleri yer almaktadır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde ise

[147] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 303.
[148] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 262.
[149] Öz - ilhan, "İmâmet", 22/205.
[150] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 303.
[151] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 305.
[152] Nesefî, *Tebsıra*, 674.
[153] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Murşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 19/318 (No. 12307).
[154] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Ahkam", 2 (No. 7139).
[155] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Ahkam", 2 (No. 7140).

bu iş şarta bağlanmıştır: "Şu üç şeyle amel ettikleri sürece imamlar Kureyş'tendir. Merhamet dileyene merhamet etmek, hüküm verdiklerinde adil olmak ve vermiş oldukları sözü yerine getirmek."[156] İmam Tirmizî, Sünen'inde "Kureyş hayırda olsun şerde olsun kıyamete kadar insanların öncüleridirler" hadisini nakletmiştir.[157] İmam Müslim'in Sahîh'inde "Hilâfet Kureyş'tedir ve İnsanlar Kureyş'e tabidir" babında da yukarıdakilere benzer rivayetler yer almaktadır.[158]

Buhârî şârihi Bedrüddîn el-Aynî, konu ile ilgili farklı rivayetleri ve lafızları da bir araya getirerek ümmete halife olacak kişinin Kureyş'ten olması gerektiğini belirtmektedir.[159] İbn Hacer el-Askalânî, ulemânın İmâmların Kureyş'ten olması gerektiğini şart koştuğunu, selef içerisinde bu konuda farklı bir görüşün nakledilmediğini ve Hâricîlerin bu konudaki zıt düşüncelerinin de dikkate alınmaması gerektiğini belirtmiştir.[160]

Gerek birçok İslam tarihi ve Kelam kaynaklarında gerekse de yukarıda zikrettiğimiz sıhhatli hadis kaynaklarında yer alması itibariyle "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinin sübutu kesindir. Dolayısıyla ilk halifenin seçimi esnasında Hz. Ebû Bekir'in zikrettiği "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinin bazı eserlerde aktarılmamış olması veya "Böyle bir hadis olsa Ensar mutlaka bilir ve böyle bir işe girişmezdi" düşüncesiyle bu rivayetleri yok saymak,[161] bunca sıhhatli rivayet karşısında yeterli bir delil değildir. Ayrıca rivayetler ışığında Ensar'ın bu hadisi daha önceden duymamış veya unutmuş olup, hadisi işittikten sonra da Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini kabul etmiş olması durumu, rivayetler ile daha çok örtüşmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini dile getirdikten sonra Beşîr b. Sa'd el-Ensârî, bunu Resûlullah'tan duyduğunu söylemiş ve Ensar'ı Kureyş'in liderliğine davet etmiştir.[162] İslâm Tarihi, Hadis ve Kelâm ulemâsının yanında İmâm Ebû Hanife

---

[156] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/240, 3/595.
[157] Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Halifeler Kureyş'tendir", 49 (No. 2227).
[158] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmare", 1.
[159] Ebü's-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *ʿUmdetü'l-Karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, ed. Muhammed Munir Abdi Ağa ed-Dimeşki (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2011), 24/222-224.
[160] Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 13/119.
[161] Mehmet Said Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 70-73.
[162] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûhi'l-ʿIrâk ve zikrâ Müsennâ b. Hârise*, thk. Yahyâ el-Cebverî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990), 41.

ve İmâm Şafiî başta olmak üzere fıkıh ulemâsı da Hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu belirtmişlerdir.[163]

İmâmet için Kureyş soyundan olma şartını reddedenler, Hz. Ömer'in: "Huzeyfe'nin mevlası (azatlısı) Salim hayatta olsaydı ardımdan onu bırakırdım" sözüne ve Resûlullah'ın: "Sizlere emir olarak başı kuru üzüm tanesi gibi esmer olan bir Habeşli köle bile tayin edilirse onu iyi dinleyin ve ona itaat edin"[164] hadisine binaen Kureyş dışından birinin halife olabileceğini belirtmişlerdir.[165] Bu rivayetlerin sıhhatinde problem olmamakla beraber, Kureyş'in hilâfetini reddetmede delil olarak kullanılmaları ulemâ tarafından kabul görmemiştir. Zira ikinci rivayette itaatin önemine vurgu yapılmış ve "size tayin edilse" sözünden ise İmâm tarafından görevlendirilen yönetici anlaşılmalıdır.[166] İbn Haldûn İlk rivayetin Kureyş'in İmâmetine karşı bir delil olamayacağını, Kavmin mevlâsı (azatlısı) olan kimsenin onlardan olduğunu ve Hz. Sâlim'in bu şartları taşıdığını belirtmiştir.[167]

Her ne kadar eserlerinde kendisinin imâmet ile ilgili görüşlerine ulaşamasak ta Eşariyye'nin büyük alimlerinden olan İbn Fûrek, İmâm Eş'arî'nin Hilâfet/İmâmet ile ilgili görüşlerini bizlere aktarmaktadır. İmâm Eş'arî, İmâmda var olması gereken bazı vasıfları saydıktan sonra, bu şartları taşıdığı sürece İmâmet makamının Kureyş ile sınırlı olduğunu dile getirmekte ve buna delil olarak "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini göstermektedir.[168] Zira yukarıda da zikrettiğimiz gibi Resûlullah'tan gelen bazı hadislerde birtakım vasıfları taşıdıkları sürece İmamların Kureyş soyundan olması gerektiği kaydı vardır. İmâm Eş'arî de bu haberlere binaen bu şekilde bir kayıt altına alma (sınırlama) yoluna gitmiştir.[169] Ancak İmâm Eş'arî'ye göre Kureyş içerisinde bu hususta herhangi bir kolun diğerlerine karşı imtiyazlı olma durumu yoktur.

İmâm Bakıllânî, imamın Haşimoğullarından olma zorunluluğunun söz konusu olmadığını, Kureyş'ten olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir.[170] Zira O'na göre hadislerde "İmamlar Kureyş'tendir" şeklinde geçmekte ve herhangi bir delil olmadığı

[163] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 303.
[164] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "es-Sem' ve't-Tâa'h", 4.
[165] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* 3/679.
[166] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* 3/681.
[167] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber,* 1/243.
[168] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât,* 182-184.
[169] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât,* 182.
[170] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât*, 144.

sürece de bunu daraltmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Abdulkahir Bağdâdî, Ehl-i Sünnetin bu konudaki delilinin İmâmlar Kureyş'tendir hadisinin olduğunu, Sakife günü Ensar'ın bu hadisi duyduktan sonra hilâfeti Kureyş'e teslim ettiğini ve sahâbe nezdinde Kureyş dışındaki birinin hilâfete ehil olamayacağı yönünde bir icmânın hasıl olduğunu belirtmiştir.[171]

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, "İmamlar Kureyştendir" hadisinin tevatür derecesine ulaşmadığını, bu hadise binaen nesep şartının kesinleşemeyeceğini ve halife olma şartının nesebe bağlanmasına neden ihtiyaç duyulduğunu anlayamadığını belirtmiştir.[172] Ancak bunun yanında İmam Cüveyni, görüşüne pek itibar edilmeyen Dırar b. Amr dışında İmamın Kureyş'ten olması şartına herhangi bir muhalefetin olmadığını, bugüne kadar Kureyş dışında kimsenin bu makamı talep etmediğini ve Allah'ın bu makamı âl-i beyt'e nasip ettiğini belirtmiştir.[173]

İmam Cüveyni'ye göre hilâfet için gerekli olan asgari düzey vasıflara sahip olan bir Kureyşlinin bulunmaması durumunda gerekli şartları taşıyan başka birinin İmâmetinde herhangi bir mâni yoktur. İmamu'l Harameyn'e göre Kureyş'e mensup olmayan biri seçilir ve daha sonra aynı şartlara haiz bir Kureyşli çıkarsa, hal'i zor ise görevde kalır; lakin herhangi bir sorun teşkil etmeyecekse, Kureyşlinin başa geçmesi daha uygundur.[174] Kendisine sorulan "Kifayet ve dirayet ehli olmayan bir Kureyşli mi, yoksa ona muasır olan takva sahibi ve bir alim mi imâmete daha layıktır" sorusuna "Elbette takva sahibi alimi öne alırız. Zira ehli kifayet olmayan birine ne itibar edilir ne de makamına güvenilir" şeklinde cevap vermiştir.[175]

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Ehl-i Sünnetin imâmet makamını Kureyş soyu ile sınırlandırdığını, Kureyş içinden bir kolun bu konuda diğer kabilelere karşı herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadığını, bu konudaki delillerinin ise "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi olduğunu belirtmiştir.[176] Nitekim buna binaen Ensar, hilâfeti Kureyş'e bırakmıştır. Ayrıca Nesefi, İmâmet için ictihâd düzeyinde ilme sahip olmanın şart olmadığını, ahkamı uygulayabilecek, İslam sınırlarını koruyabilecek ve her türlü

[171] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 305-306.
[172] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 79-81.
[173] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 80-81.
[174] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 308-310.
[175] Cüveynî, *el-Giyâsî*, 313-314.
[176] Nesefî, *Tebsıra*, 674.

askeri tedbiri alabilecek düzeyde güçlü bir yönetici olunmasının ise zorunlu olduğunu belirtmiştir.[177]

İmam Nesefî; Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdi ve İmam Şâfîi'nin de bu hadise itimat ettiğini kaydeder. Nesefî'ye göre imâmetin Haşimoğulları ile sınırlamayacağının delili de Haşim oğullarından olmayan ilk üç halifenin imâmetidir.[178] İmam Nesefî yaptığı kısa girişten sonra İmam Mâtürîdi'nin Makâlât adlı eserinden bu konudaki görüşlerini aktarır.

İmam Mâtürîdi, imâmet akdinin takvâ sahibi, yönetim hususunda basiretli ve maslahatı iyi bilen birine yapılması gerektiğini belirtir.[179] Bu hususta Resûlullah'ın zikretmiş olduğu "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini ve ashâbın bu işi Kureyş'e tevdî etmesini delil olarak gösterir ve Kureyş'in birçok noktada bu işe ehil olduğunu ifade eder. İmam Mâtürîdi, İmâmetin Kureyş'e bırakılmasının birtakım sebeplerinin olduğunu belirtir. Bu sebeplerden biri de Kureyş'in takva ehli olmasının yanında siyasi açıdan da güç ve kudret sahibi olup Müslümanların idaresini sağlayacak ve İslam devletinin maslahatını gözetecek yeterliliğe sahip olmasıdır.[180] Zira İmâm'a göre Hilâfet/İmâmet işinin hem dini hem de siyasi bir yönü vardır. Nitekim Kureyş, bu iki hususta da yeterli niteliklere sahip olduğu için Resûlullah (s.a.v.) tarafından bu işe âmil kılınmıştır.[181] Ayrıca İmâm Mâtürîdi'ye göre imâmet işinin belli bir topluluğa hasredilmesiyle toplumun diğer kesimlerinin bu yöndeki talepleri ile oluşabilecek sorunların da önüne geçilmiştir.[182]

Mâtürîdiyye'nin kurucusu İmam Mâtürîdi ile mezhebin sistemli hale gelmesinde önemli bir paya sahip olan Ebü'l-Muîn en-Nesefî, imâmet makamı için gerekli olan en önemli şartın halifenin devleti yönetebilecek ve otoriteyi sağlayabilecek güç ve kudrete sahip olması olduğunu belirtir. Nitekim ulemanın çoğu bundan hareketle zor kullanarak, güç ve kuvvet ile İmâmet makamını ele geçiren halifenin sıhhatine hükmetmişlerdir.[183] Bu doğrultuda İmâmet makamının Kureyş'e hasredilmesinde Resûlullah'ın bu kabileden olması ve Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş

[177] Nesefî, *Tebsıra*, 678.
[178] Nesefî, *Tebsıra*, 674.
[179] Nesefî, *Tebsıra*, 675.
[180] Nesefî, *Tebsıra*, 675.
[181] Nesefî, *Tebsıra*, 675.
[182] Nesefî, *Tebsıra*, 675.
[183] Teftâzânî, *el-Makâsid*, 742.

lehçesi üzere inmiş olmasının yanında bu kabilenin Arap coğrafyasındaki sarsılmaz konumu ile beraber ciddi bir siyasî nüfuzunun önemli bir yeri bulunmaktadır.

İbn Haldûn, imâmet için Kureyş'ten olma şartının Sakife günündeki sahâbenin icmasına dayandığını belirtir. Ensar'ın, aralarından Sa'd b. Ubâde'yi seçmek istediğini daha sonra "Bir emir sizden bir emir bizden" şeklinde bir teklifte bulunduklarını, lakin Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini ve başka birtakım deliller sunması sonrası Ensar grubu kendi görüşlerinden vazgeçmişlerdir. İbn Haldûn zikredilenlerin benzeri farklı sahih hadislerin de bulunduğunu belirtir.[184]

İbn Haldûn, zamanla Kureyş'in gücünde ve nüfuzunda zayıfladığını, nail oldukları nimetlerle farklı coğrafyalarda görevlendirilmeleri sonucu asabiyetlerinin dağıldığını ve hilâfet makamının getirmiş olduğu sorumlulukları taşımada acze düştüğünü kaydeder.[185] Bunun sonucunda Arap olmayan unsurlar kendilerine hâkim olmuş, hall ve akd (siyasi meseleleri çözme ve karara bağlama) işi de acemlere (Arap olmayanlara) intikal etmiştir. Öyle ki muhakkik alimlerin çoğu Kureyş'ten olma şartını kaldırmış ve "Sizlere emir olarak saçları kıvırcık olan siyah bir Habeşli köle bile tayin edilirse onu dinleyin ve ona itaat edin"[186] gibi hadislerin zahiri manalarını delil olarak göstermişlerdir. Bu hadiste amacın dinleme ve itaatin önemini vurgulamak olduğu açıktır.[187]

İbn Haldun'a göre imâmette Kureyşli olma şartını kaldıranlardan biri de Kâdî Ebû Bekir Bakıllânî'dir.[188] Kureyş asabiyetinin (dayanışma ruhu ile hasıl olan güç ve nüfuzunun) dağıldığı ve Arap olmayanların halifelere baskı kurduğu bir dönemde yaşaması itibariyle bunu gözlemleyen İmam Bakıllânî, Kureyş'ten olma vasfını imâmet için gerekli olan şartlar arasından çıkarmıştır.[189] Cumhur ise Müslümanların işlerini yürütmekten aciz dahi olsa İmam olacak kişi için Kureyş'ten olma vasfını şart koşmaya devam etmiştir. İbn Haldun, asabiyetin kalkması ile şevketin (kuvvetin) de kaybolacağını, bunun neticesinde de kifayetin ortadan kalkacağını bildirir.[190] Nitekim kifayet şartına helal gelmesi durumunda ilim ve diyanet şartlarına da zarar gelmiş olur.

---

[184] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[185] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[186] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "es-Sem' ve't-Tâa'h", 4.
[187] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[188] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[189] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[190] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.

Bu vasıfların zarar görmesi ile bu makam için gerekli olan şartlar da düşmüş olur ki bu da icmâya muhaliftir.[191]

Bunları söyledikten sonra İbn Haldûn, doğru olan görüşün ortaya çıkması için nesep şartının hangi hikmete binaen şart koşulduğu üzerinde duracağını belirtir. İbn Haldûn'a göre şer'i hükümlerin tamamı birtakım maksatlara ve hikmetlere binaen vardır. İbn Haldun, her ne kadar Resûlullah'ın bu soydan olması ile teberrük hasıl olmuşsa da umumiyetle zannedildiği gibi nesep şartından maksadın Resûlullah'a olan soy bağından gelen teberrüğün olmadığını belirtir.

İbn Haldûn, yaptığı araştırma ve incelemeler (sebr ve taksim) sonucunda nesep şartından maksadın asabiyet olduğunu belirtir.[192] Zira onunla halkın himayesi ve talepleri sağlanır, asabiyetle tefrika ve ihtilaflar ortadan kalkar ve yine onunla İslâm cemaati sükûn ve ülfet bularak nizama girer. Nitekim Kureyş, sahip olduğu güç ve kuvvet (asabiyet) sayesinde Mudar kabilesinin diğer boylarına karşı çokluk, nüfuz ve şeref açısından bir üstünlük sağlamış durumdaydı. Diğer boylar da Kureyş'in bu üstünlüğünü kabul ediyordu. Mudar içerisinde Kureyş dışında başka bir kabilenin Arapları tefrikadan geri döndürmeye gücü yetmezdi.[193] Kureyş'in bir meselede ittifak etmesi, ardından Mudar'ın ve tüm Arapların aynı fikir üzere gelmesi demekti. Bu sebeple Hilâfet makamı için "Kureyş'ten olma" şart koşulmuş ve güçlü bir asabiyete sahip olan Kureyş ile birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Nitekim daha sonraları fetihler ile beraber diğer milletler de onların hükmü altına girmiştir. Emevî ve Abbâsiler döneminin sonuna doğru, Arap asabiyetinin zayıflayıp hilâfet makamının yok olmaya yüz tutmasına kadar bu durum devam etti.[194]

Bunlara binaen İbn Haldûn, Kureyş'ten olma şartının onlarda bulunan asabiyet sayesinde yaşanabilecek çatışmaları ortadan kaldırmak için konulduğunu belirtir.[195] Bu sebeple imâmet makamına gelecek olan kimsenin, güçlü ve bulunduğu çağdaki topluluklara hükmedebilecek asabiyete sahip bir kavimden olması gerektiğini kaydeder. Zira tarih boyunca vâkia da bunu göstermektedir. Bir topluluğu veya kavmi,

[191] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/243.
[192] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/244.
[193] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/244.
[194] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/244.
[195] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/245.

ancak onlara hükmedebilenler idare edebilmişlerdir. Zira Şer'i bir husus da kolay kolay vâkiaya ters düşmez.[196]

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin İmâmet için gerekli gördüğü şartlardan biri de İmamın Kureyş soyundan olmasıdır.[197] Nûreddîn es-Sâbûnî, diğer şartlarda olduğu gibi nesep şartında da selef ulemasının yolunu takip etmiş ve buna delil olarak da "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini göstermiştir.[198]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre Ensar'ın Beni Sâide Gölgeliği altında kendilerinden birini halife seçmek üzere toplandıkları esnada Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'tan bu hadisi aktarmış ve Ensar da bunu kabul etmiştir. Daha sonra da sahâbe bununla amel etmiş ve Kureyş'in imâmeti üzere ittifak hasıl olmuştur.[199]

İmam Sâbûnî, İmam'ın ayrıca Haşimoğulları'ndan olmasının Ehl-i Sünnet'e göre imâmet için gerekli olan şartlardan olmadığını belirtir. Zira Şîa'ya göre imam, Hâşimoğuları'ndan hatta Ali soyundan olmalı ve gayba dair malumatı da bilmelidir. Şîa'nın görüşü icmâya aykırı olup, bu konuda herhangi bir delilleri de bulunmamaktadır.[200]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Râfızîlerden bazısının Haşimoğulları'dan olmadıkları için Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın İmâmetini caiz kılmadığını kaydeder.[201] İmam Sâbûnî, bu üç halifenin imâmetinin sahâbenin icmasıyla sahih olduğunu belirtir. Zira Resûlullah, kızı Ümmü Gülsüm'ü Haşimoğulları'ndan olmadığı halde Hz. Osman ile evlendirmiş, aynı şekilde Hz. Ali de kızı Ümmü Gülsüm'ü Haşimoğulları'ndan olmadığı halde Hz. Ömer ile evlendirmiştir.[202]

İmâmet için gerekli olan şartlar arasında Kureyş soyundan olma şartını daha kapsamlı ele almamızın sebebi, bu meseleyle ilgili tartışmaların günümüze kadar devam ediyor olmasıdır. İmâmet için gerekli olan şartların Kur'an ve sünnette net bir şekilde yer almaması itibariyle tarih boyunca diğer şartlar üzerinde de ihtilaflar yaşanmış, şartları artıranlar veya azaltanlar olmuştur. Nesep vasfı dışındaki şartların

[196] İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 1/245.
[197] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 213.
[198] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214.
[199] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214.
[200] Teftâzânî, *el-Makâsid*, 742.
[201] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 214.
[202] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 215.

keyfiyetinde birtakım farklılıklar olmakla beraber ulema bu şartların çoğu üzerinde ittifak etmiştir.

Kureyş'ten olma şartını herhangi bir maksada ve hikmete dayandırmadan hadislere dayanarak kıyamete kadar zaruri bir şart olarak kabul eden alimler de olmuş, Hz. Ebû Bekir'in Sakife günü böyle bir hadisi aktarmadığını ve sahih hadis kaynaklarında yer alan diğer rivayetlerin de uydurma olduğunu söyleyen bazı muasır araştırmacılar da olmuştur.[203] Kureyş'in İmâmeti ile ilgi sahih hadislerin varlığını kabul edip, tüm şartları bir arada değerlendiren ve bu makamın Kureyş'e tahsis edilmesindeki maksat ve hikmetleri inceleyen alimler de bu konuda orta bir yol takip etmişlerdir. İmâm Mâtürîdi'nin nesep şartının hikmetlerine atıfta bulunması, İmâm Eş'arî'nin mevcut rivayetlere binaen Kureyş'e birtakım sınırlar çizmesi, İmâm Cüveynî'nin imâmet için gerekli olan asgari şartları taşımayan Kureyşlinin yerine başkasının imâmetine mâni görmemesi ve İbn Haldûn'un nesep şartını makâsıdü'ş-şer'iyye'ye dayandırması, yolumuza ışık tutması açısından çok önemlidir.

1.4.7 Zamanının En Faziletlisi Olması

Fazilet, insanı diğer insanlardan daha üstün ve imtiyazlı kılan durum ve kişiyi mutluluğa götüren şey olarak tarif edilmiş, zıddı için de rezilet kavramı kullanılmıştır.[204] İmâmın fazilet sahibi olması imâmet için gerekli olan en mühim vasıflardan bir tanesidir. Çünkü ümmete imam olacak kişinin amel veya itikâdî düşüncelerinde eleştirilere maruz kalması durumunda insanlar nezdinde güveni sarsılır ve buna bağlı olarak da nüfuzu zayıflar. Buna binaen İslâm âlimleri fazilet şartı ile ilgili birçok görüş beyan etmiş, bilhassa en faziletlisi (efdal) olduğu halde daha az faziletli (mefdul) birinin imâmeti meselesinde ulemâ arasında ihtilaflar hasıl olmuştur.[205]

İmâm Eş'arî, Zeydiyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre mefdulun imâmetinin caiz olduğunu söyler. Bunların dışındakilere göre ise imamın zamanın en faziletlisi olması gerektiği görüşünde olduğunu belirtir.[206] İmâm Eş'arî, el-İbâne

[203] bk. Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği*.
[204] Mustafa Çağrıcı, "Fazîlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/268.
[205] Gümüşoğlu, *İmâmet,* 176.
[206] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 262.

eserinde Hz. Ebû Bekir'in ilim, zühd, isabetli görüş ve ümmeti yönetebilme hususunda ashâbın en faziletlisi olduğunu, buna binaen de ashâbın onun imâmeti üzere karar kıldığını belirtir.[207] Ardından Hz. Ebû Bekir'in imâmeti ile ilgili ayet ve hadisleri sıralar.

İbn Fûrek, İmâm Eş'arî'nin efdal varken mefdulun imam olamayacağı görüşünde olduğunu kaydeder.[208] Çünkü Resûlullah'tan sonra hilâfete gelen hulefâ-yi râşidînin her biri zamanının en faziletlisi idiler. Ayrıca İbn Fûrek, Eş'arîyye'den bir topluluğun mefdulun imâmetinin caiz olduğu görüşünde olduğunu belirtir.[209] Aynı şekilde Abdulkahir Bağdâdî de İmâm Eş'arî'nin imam olacak kişinin zamanının en faziletlisi olmasını şart koştuğunu, daha faziletlisi varken mefdulun imâmetinin caiz olmadığı görüşünde olduğunu kaydeder.[210]

Abdulkahir Bağdâdî'nin kaydettiğine göre Muhammed b. İshak b. Huzeyme (ö. 311/924), Hüseyin b. Fazl (ö. 282/896) ve Ebû'l-Abbas el-Kalânisî (ö. 305/920) imâmet şartlarını taşıyan mefdulun kendisinden daha faziletlisi varken imam olabileceği kanaatindedir. Ayrıca Bağdâdî, İmam Şâfii'nin takipçilerinin çoğunluğuna göre efdal varken mefdulun imâmetinin caiz olduğu görüşünde olduğunu zikreder.[211] Bağdâdî, Rafızîlerin tamamının ve Mu'tezile'den İbrâhîm en-Nazzâm ile Câhız'ın mefdulun imâmetini caiz görmediğini belirtir. Mu'tezile'nin geriye kalanına göre ise bazı şartlara binaen mefdulun imâmeti caizdir.[212]

İmam Bâkıllânî, herhangi bir mâni olmaması durumunda imam olacak kişinin zamanının en faziletlisi olması gerektiğini belirtir.[213] Ümmet, en yüksek imamlık makamının imâmetü'l-kübrâ konumu olduğu hususunda ittifak etmiştir. Namazda öne geçip imamlık etmesi gereken kişi de imâmetü'l-kübrâ makamında bulunan kimsedir. Bu sebeple bu kimsenin en faziletli kişi olması hususunda ittifak edilmiştir.[214] İmam

[207] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk el-Eş'ari, *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*, thk. Abbas Sibağ (Beyrut: Dâru'n-Nefais, 1431/2010), 165-166.
[208] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât*, 182.
[209] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât*, 182.
[210] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 318.
[211] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 318.
[212] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 318-319.
[213] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî, *et-Temhîd fi'r-red ʿale'l-mülhideti'l-muʿattıla ve'r-Râfiza ve'l-Havâric ve'l-Muʿtezile*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 143.
[214] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 143.

Bâkıllânî, fitne korkusu, kargaşa ve vatan topraklarının himayesi gibi nedenlerden ötürü daha faziletlisi varken mefdulun imâmetine cevaz vermektedir.[215]

İmam Cüveynî, efdal-mefdul meselesinde öncelikle faziletten bahsederken maksadının ne olduğunu açıklamaktadır. İmam Cüveynî'ye göre bu meselede faziletten bahsederken kastettiği şeyin ilim ve amel konusunda Allah'a yakınlık olmadığını, imâmet için gerekli olan şartları kendisinde toplayanın anlaşılması gerektiğini belirtir.[216] Buna binaen herkesin de kabul edeceği üzere imam olacak kişinin zamanının en faziletli olması evlâ olandır.[217] Ancak şartlar elvermiyorsa, efdal olanın seçilmesi sonucunda birtakım fitneler ve otoriteyi sarsacak durumlar ortaya çıkıyorsa, bu durumda ümmetin maslahatı gereği mefdule bey'at edilir. Zaten imam seçmenin asıl gayesi de ümmetin maslahatıdır.[218] İmam Cüveynî, fazilet meselesi ile ilgili yapmış olduğu bu açıklamalarla kendisinden sonra gelen Eş'arî alimlere de öncülük etmiştir.

İmam Gazzâlî, seçme ehliyeti olanların zamanın en faziletlisini seçmesi gerektiği noktasında bir ihtilaf olmadığını, efdal varken mefdule bey'at edilmesi durumunda imâmet akdinin yerine getirilip getirilmediği noktasında ihtilaf edildiğini belirtir.[219] İmam Gazzâlî, çoğunluğun görüşüne göre efdal varken mefdule akit yapılmışsa, bu akdin geçerli olduğunu belirtir. Daha faziletlisi var diye mefdul görevden azledilmez.[220] İmam Teftazânî'ye göre genel olarak en faziletli olma durumunun insanlara kapalı olması ve Hz. Ömer'in imam seçimini şuraya havale etmesi (şurada bulunanlardan bazılarının bazılarından üstün olduğu bilindiği halde) gibi sebeplerden ötürü hulefâ-yi râşidîn döneminden sonra mefdulun imâmetinin caiz olduğu ile ilgili ümmet içinde ittifak hasıl olmuştur.[221] Buna binaen İmam Teftazânî, bazı durumlarda daha az faziletlinin seçilmesinin maslahata daha uygun olacağını belirtir.[222]

---

[215] Bâkıllânî, *et-Temhîd,* 144.
[216] Cüveynî, *el-Giyâsî,* 165.
[217] Cüveynî, *el-Giyâsî,* 166.
[218] Cüveynî, *el-Giyâsî,* 167.
[219] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye,* 192.
[220] Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye,* 192.
[221] Teftâzânî, *el-Makâsid,* 744.
[222] Teftâzânî, *el-Makâsid,* 744.

Mâtürîdilerde ise başta İmam Mâtûridî olmak üzere mütekaddim Eş‘arîyye’nin aksine daha faziletlisi varken mefdulun imâmeti caizdir. İmam Nesefî, Mâtürîdîyye’nin indinde zamanının en faziletlisi olması vasfının imâmet için zorunlu bir şart olmadığını, İmam Mâtürîdi’nin de efdal varken mefdul için gerçekleştirilmiş olan akdin geçerli olduğunu belirtir.[223]

İbn Hazm; Mu‘tezileden, Mürcie’den ve Hâricîlerden bazı grupların, Bakıllânî ve takipçilerinin ve Râfizîlerin tamamının daha faziletlisi varken mefdulun imâmetinin caiz olmadığı görüşünde olduğunu belirtir.[224] İbn Hazm’a göre bu görüşün ne Kur’ân’da ne Resûlullah’ın sünnetinde ne icmâda ne de sahâbe kavlinde sağlıklı bir delili yoktur.[225] Ashâbın en faziletlisi olduğu halde Hz. Ebû Bekir’in sakife günü Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde’ye biati teklif etmesi, Müslümanların içinde Sa’d b. Ubade'den daha faziletli kimseler olduğu halde Ensar'ın, insanları Sa’d'a biat etmeye davet etmesi ve Müslümanların içinde daha faziletliler olduğu halde önce Hz. Hasan’a ardından da Hz. Muaviye’ye biat edilmesi İbn Hazm’a göre efdal varken mefdulun imâmetine delildir.[226]

Nûreddîn es-Sâbûnî, İmam Mâtürîdi’nin Kitâbü’l-Makalât adlı eserinde zamanın en faziletlisi olması vasfının imâmet için gerekli şartlardan olmadığını belirtir.[227] Sâbûnî; Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ebû’l-Abbas el-Kalânisî ve Hüseyin b. Fazl’ın da İmam Mâtürîdi ile aynı görüşte olduğunu zikreder.[228]

İmam Sâbûnî, Râfızîlerin çoğunluğuna ve Ehl-i Sünnetten bazılarına göre daha faziletlisi varken mefdulun imâmetinin caiz olmadığını belirtir.[229] Sâbûnî, İmâm Eş‘arî’nin de bu görüşte olduğunu kaydeder. Sâbûnî’ye göre bu görüşte olanların delili İmâmet makamının nübüvvete halef olması hususudur. Nasıl ki Resûlullah kendisi dışındakilerin en faziletlisidir. Ondan sonra imam olacak kimselerin de en faziletli kimseler olması gerekir.[230]

---

[223] Nesefî, *Tebsıra*, 679.
[224] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/126.
[225] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/126.
[226] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/126.
[227] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 215.
[228] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 215.
[229] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 216; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli’d-dîn*, 115.
[230] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 216.

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre bu meselede doğru olan İmam Mâtürîdi'nin görüşüdür.[231] Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin diğer sahabilerden daha faziletli olduğu bilindiği halde Hz. Ömer'in halife seçimini şuraya havale etmesi ve insanların kimin daha fazla faziletli olduğunu bilme gibi bir durumunun olmaması bu görüşte olanların delilleridir.[232]

[231] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 216.
[232] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 216.

İKİNCİ BÖLÜM

NUREDDİN ES-SABUNİ'NİN İLK DÖNEM SİYASİ OLAYLARI DEĞERLENDİRİŞİ

İmâmet/Hilâfet meselesi, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren itikadi mezheplerin üzerinde durduğu esas konulardan biri olmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v)'den sonra İslam devletinin idaresini en yüksek konumda üstlenecek kişinin kim olacağı, seçim usulü, hangi özelliklere sahip olması gerektiği vs. birçok konuda mezhepler birbirinden farklı görüşler beyan etmişlerdir. Mezheplerin görüşlerinin farklı olmasındaki en temel sebeplerden biri de ilk dönem yaşanan siyasi olaylardır. Bizler de bu başlık altında Nûreddîn es-Sâbûnî'nin Resûlullah'ın vefatından sonra ilk dönemde meydana gelmiş olan siyasi olayları, Hulefâ-yi râşidînin hilâfetinin meşruiyetini ve Hulefâ-yi râşidînin İmâmete/Hilâfete geliş şekillerini nasıl değerlendirdiğini ele alacağız.

2.1. HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎNİN HİLAFETE GELİŞ ŞEKİLLERİ VE İLK İHTİLAFLAR

Nûreddîn es-Sâbûnî gerek el-Kifâye fi'l-hidâye adlı eserinde gerekse de el-Bidâye fî usûli'd-dîn adlı eserinde İmâmet için gerekli olan şartları ele aldıktan sonra hulefâ-yi râşidînin hilâfetinin meşruiyetini, hulefâ-yi râşidînin İmâmete geliş şekillerini ve bu süre zarfında meydana gelen ilk ihtilafları ele almaktadır.

Sâbûnî'ye göre İmâmet ya mevcut İmamın nas ve tayini ile ya da Ehl-i adl ve re'yin seçmesi ile sabit olur.[233] Halifenin mevcut İmam tarafından tayin edilmesine örnek olarak Hz. Ömer'i, Ehl-i adl ve re'y tarafından seçilmesine misal olarak da Hz. Ebû Bekir'i örnek gösterir.[234]

Sâbûnî, İmamın tayin (atama) ile veya Ehl-i adl ve re'yin seçmesi (seçim) ile sabit olabileceği görüşünün Ehl-i Sünnete ait olduğunu belirtir.[235] O'na göre diğer mezhepler bu konuda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Kasım b. Ravend'in müntesipleri olan

[233] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 217.
[234] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 217.
[235] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 217.

Ravendiyye'ye göre imâmet sadece veraset ile sabit olur. Bu gruba göre Resûlullah'tan sonra İmâmet, kıyamete kadar Abbas b. Abdulmuttalib ve onun soyundan gelenlerin hakkıdır.[236] Sâbûnî, bu iddianın sahâbenin icmâına aykırı olduğunu belirtir.

Sâbûnî, bilhassa Râfızîlerin iddiaları üzerinde durmuştur. O'nun belirttiğine göre Râfızîlerin bir kısmı İmâmetin ancak nass ile sabit olabileceğini ve Resûlullah'ın Hz. Ali'yi İmam olarak tayin ettiğini iddia etmektedirler.[237] Sâbûnî'ye göre bu iddia, hem Hz. Ali'yi hem de bütün ashâb-ı kiramı yerme manası taşır.[238] Onlara göre sahâbenin tamamı Resûlullah'ın tayinine muhalefet üzere ittifak ettiler. Üstelik bu insanlar, gönderilmiş ümmetler içerisinde en hayırlı ümmetin en hayırlıları oldukları halde bunu yaptılar.

Hilâfet gibi ümmetin tamamını ilgilendiren önemli bir müessese için Resûlullah Hz. Ali'yi tayin edecek ve bu tayin haberi sahâbe arasında şöhret kazanmayacak, Sâbûnî'ye göre bu mümkün değildir. Diyelim ki Resûlullah'tan böyle bir haber duyuldu. Hz. Ebû Bekir'in ümmetin halifesini seçmek için toplanan ensar'a: "İmamlar Kureyş'tendir." sözüyle muhalefet ettiği gibi neden ashaptan biri çıkıp Resûlullah'ın Hz. Ali'yi tayin emirini hüccet olarak dile getirmez.[239] Şüphesiz böyle bir delil dile getirilse Ensar, Hz. Ebû Bekir'in hüccetini kabul ettikleri gibi bunu da kabul ederlerdi.

Râfızîlerin Hz. Ali'yi yerme meselesine gelince; onun Hz. Ebû Bekir'e açıktan biat ettiği meşhurdur.[240] Şayet İmâmetin onun hakkı olduğu sabit olsaydı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin hakkını gasp ederek zulmetmiş olurdu. Hz. Ali'nin; hüccetinin kuvvetine, sahip olduğu ilme, kâmil kişiliğine, kabilesinin şerefine ve kendisine bağlı olanların çokluğuna rağmen nefisine eziyet edip hakkından feragat ettiğini, zalim ve gasıp olan birisine itaat ederek batıla yardım yardım ettiğini iddia eden kişi, şüphesiz onun layık olmadığı bir şeyi Hz. Ali'ye nispet etmiş olur.[241]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Râfızîlerin iddialarını cevapladıktan sonra sırasıyla Hulefâ-yi râşidîn ile ilgili "el-kavl fi imâmeti …" şeklinde fasıllar açar. Bu fasıllar altında da bahsi geçen halifenin imâmet için gerekli olan şartları taşıyıp taşımadığını, hilâfetinin meşruiyetini, imâmete geliş şeklini ve varsa ele aldığı Halife döneminde meydana gelen ihtilafları ve birtakım olayları ele alır. Son olarak Hulefâ-yi râşidînin tafdiliyeti (fazilet sıralaması) şeklinde bir fasıl açarak İmâmet meselesini burada sonlandırır. Bu fasılda

[236] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 218.
[237] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 218.
[238] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 218.
[239] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 218.
[240] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 219.
[241] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 219.

ise Rafizilerin ve Mutezile'nin bu meselede yanlış bir tavır içinde olduğunu, ehli sünnetin ise isabet ettiğini delilleriyle beyan etmeye çalışır.

2.1.1. Resûlullah'ın Vefatı ve Hz. Ebû Bekir'in Sahâbe Arasındaki İlk İhtilafları Çözüme Kavuşturması

Nûreddîn es-Sâbûnî, Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde insan aklını hayrete düşürecek birtakım hadiselerin meydana geldiğini ve onun görüşleriyle insanlar için doğru yolun ortaya çıktığını belirtmiştir.[242]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre sahâbe arasında ilk fikir ayrılığı Resûlullah'ın vefatı konusunda olmuştur.[243] Sâbûnî'nin muasırı olan Şehristani'ye göre de Resûlullah'ın vefatı konusundaki tartışmalar, o hayattayken meydana gelen iki fikir ayrılığı hadisesinden sonraki ilk niza'tır.[244]

Resûlullah'ın (s.a.v) vefâtı ashâbı derin bir hüzne boğmuştu. Öyle ki ashaptan bazıları üzüntüden Resûlullah'ın öldüğünü kabullenemiyorlardı. Hz. Ömer'in "Her kim Muhammed öldü derse, onun boynunu vururum." sözü durumun vahametini gözler önüne seriyordu. Resûlullah'ın vefat ettiğini haber alan Hz. Ebû Bekir (r.a), gelip doğrudan Resûlullah'ın evine girdi. Resûlullah'ın (s.a.v) yüzünün üzerinde bulunan örtü parçasını kaldırıp alnını öptü ve "Allah'ın senin için yazmış olduğu ölümü tattın, bundan sonra senin için başka ölüm olmayacaktır." dedi ve örtüyü indirdi.[245] Ardından mescide giderek orada toplanmış olan insanlara "Ey insanlar! Muhammed'e ibadet edenler bilsinler ki şüphesiz o ölmüştür. Her kim de Allah'a ibadet ediyorsa o da bilsin ki şüphesiz Allah ölümsüzdür." dedi ve ardından "*Muhammed, ancak bir resûldür. Ondan önce de nice resûller geçmiştir. Eğer şimdi o ölür yahut öldürülürse gerisingeriye (eski dininize) tekrar mı döneceksiniz? Kim tekrardan gerisingeriye dönerse, bu yaptığıyla Allah'a hiçbir zarar veremez. Şüphesiz Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*"[246] âyetini okudu. Aralarında Hz. Ömer'in (r.a) de bulunduğu bir kısım sahâbi, Hz. Ebû Bekir'in okuduğu bu âyeti sanki daha

[242] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 221.
[243] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 221.
[244] Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, thk. Kisra Salih el-Ali (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, ts.), 45.
[245] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Taha Abdurraûf S'ad (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1990), 6/75.
[246] Âli İmrân 3/144

önce duymamış gibiydiler.[247] Bu ayetin okunmasıyla ashâbın kalbi yatıştı ve ortam sakinleşti. Nihayetinde Hz. Ebû Bekir'in yaptığı bu konuşmayla sorun çözülmüş oldu.[248]

Sâbûnî'ye göre sahâbenin görüş ayrılığına düştüğü ikinci mesele Resûlullah'ın cenazesinin defnedilmesi hususundadır.[249] Abdulkahir Bağdâdî de Resûlullah'ın vefatından sonra sahâbenin üzerinde fikir ayrılığına düştüğü ikinci meselenin O'nun defni konusunda olduğu kanaatindedir.[250] Muhacirler Resûlullah'ın doğduğu, yetiştiği, ailesinin vatanı ve hicretin başladığı yer olması hasebiyle Mekke'de defnedilmesini arzu ettiler. Medineli Ensar hicret yurdu olan Medine'de defnedilmesini istedi. Sahâbeden bazıları da birçok peygamberin defnedildiği ve Resûlullah'ın Mi'rac'a çıktığı yer olan Beytülmakdis'te defnedilmesini istedi. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s.a.v) "Nebiler nerede vefat ederlerse oraya defnedilirler." hadisini hatırlattı ve sahâbe bunun üzerine ittifak etti.[251] Şehristanî bu hadiseyi aktarırken hadisi sahâbeye bildiren kişiyi zikretmez.[252] Sâbûnî ise özellikle Hz. Ebû Bekir'i zikrederek onun sahâbeyi birleştirici yönüne vurgu yapmaktadır.

2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in (r.a) İlk Halife Olarak Seçilmesi

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre Hz. Ebû Bekir halifeliğe en layık olan sahabîdir. Çünkü O; ilim, cesaret, dindarlık ve onu diğer sahabiler arasında özel kılan saymakla bitmeyecek kadar çok olan hasletleri ile İmâmet için gerekli olan tüm şartları kendinde toplamıştır.[253] Resûlullah (s.a.v) ömrünün sonlarına doğru başta onun yerine namazı kıldırması olmak üzere birçok önemli dini işte Hz. Ebû Bekir'i öne çıkarmıştır. Bu da onun hilâfete en layık kişi olduğunun en bariz göstergesidir.[254]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Hz. Ebû Bekir'in sahâbe arasında hilâfeti en çok hak eden kişi olduğunu vurguladıktan sonra bu düşüncesini birçok hususla delillendirmektedir. Bunların başında sahâbe arasında ortaya çıkan ihtilafları ortadan kaldırması gelir.

---

[247] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* 6/75-76.
[248] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 221.
[249] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 221.
[250] Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum* (Beyrut: Daru İbn Hazm, ts.), 14.
[251] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 222.
[252] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 45-46.
[253] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 220.
[254] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 220.

Sâbûnî'ye göre diğer bir önemli husus da Hz. Ebû Bekir'in ashâb-ı kiram arasında en faziletli kişi olmasıdır. Sâbûnî ilk dört halifenin imâmetini ele aldıktan sonra "Hulefâ-yi Râşidîn'in Tafdiliyeti" şeklinde bir başlık açmıştır. Bu başlık altında rivayetlerle ve şahsi çıkarımlarıyla Hz. Ebû Bekir'in en faziletli sahabi olduğunu belirtmiş olup, bu ve saydığımız diğer hususlardan ötürü de hilâfete en layık kişi olduğunu dile getirmiştir.[255]

Resûlullah (s.a.v.), bir peygamber olmasının yanında İslâm Devleti'nin İmamı/halifesiydi. O yaşıyor iken İslam ümmetinin din ve dünya işlerinin yürütülmesi ile ilgili herhangi bir problemi yoktu. Lakin Resûlullah'ın vefatından sonra onun ardından bu görevi yerine getirecek bir devlet başkanına/halifeye ihtiyaç vardı. Resûlullah kendisinden sonra ashaptan herhangi birini halef olarak tayin etmemiş ve bu işi sahâbeye bırakmıştır.[256] Ensâr'ın önde gelenlerinin içinde yer aldığı bir grup sahâbe, İslâm devletinin lidersiz kalmaması için bir an önce bir halîfe/imam seçilmesi gerektiğini düşünüp Sakîfetü Benî Sâide'de (Sâide oğulları gölgeliği) bir araya geldiler.[257] Arap yarımadasındaki birçok kabile Mekke'nin Fethi'nden sonra İslâmiyeti benimsemiş hatta bu yüzden hicretin dokuzuncu senesi senetü'l-vüfûd olarak adlandırılmıştır.[258] Ensârın hızlı davranmasının en önemli gerekçelerinden biri de İslâm'a yeni girmiş olan bu Arap kabilelerinin her an irtidât faaliyetlerine girebilme ihtimaliydi. Ensar'ın halife seçimi için toplandığını haber alan Hz. Ebû Bekir (r.a.), muhacirden bir grup sahâbî ile Sakîfetü Benî Sâide'ye gitmiştir.[259]

Benî Sâide Gölgeliği'nda toplanan Ensâr, Sa'd b. Ubâde'nin emirliği/liderliği üzerine görüş birliğine varmıştı. Ensârın ileri gelenlerinin halîfe seçimi için toplandığını duyan Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) yolda Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da yanlarına alarak hızlıca Sakîfetü Benî Sâide'ye geldiler. Gerek Hz. Ömer gerekse Hz. Ebû Bekir, Ensâr'ın İslâm'a olan katkılarını ve fedakarlıklarını saydıktan sonra Müslümanların birliği için İslam ümmetinin halifesi olacak kişinin Kureyş'ten

[255] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233-235.
[256] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/87-90.
[257] Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım fî tahkīki mevâkıfi's-sahâbe baʿde vefâti'n-nebî sallallahu aleyhi ve sellem*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb - Mahmud Mehdi el-İstanbûli (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1407/1987), 61.
[258] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 5/248.
[259] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkar-Riyad Ziriklî (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1417/1996), 1/582.

olması gerektiğini dile getirdiler. Aksi halde Arapların Kureyş'ten olmayan birinin emri altına girmeyeceğini belirttiler.[260] Ensârdan da söz alıp konuşanlar oldu. Hubâb b. Münzîr (r.a.): "Bir emîr sizden bir emîr bizden olsun." dedi. Hz. Ömer, iki kişinin aynı anda hükmetmesinin söz konusu olamayacağını söyledi. Ensârdan Beşîr b. Sa'd da hilâfetin Kureyş'in hakkı olduğunu dile getirdi. Hz. Ebû Bekir, Resûlullâh'ın (s.a.v.) "İmâmlar Kureyşten'dir" hadisini aktardı ve: "İşte Ebû Ubeyde, işte Ömer istediğinize biat edin." dedi. Onlar da Hz. Ebû Bekir'e: "Sen mağaradaki iki kişiden biri, Muhâcirlerin en faziletlisi ve namazda Resûlullah'ın halifesisin. Vallahi sen hayatta olduğun sürece bu vazifeyi kabul edemeyiz." demişlerdir. Ardından Muhâcir ve Ensâr Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.[261]

Nûreddîn es-Sâbûnî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre ümmet içerisinde vaki olan ilk ihtilaf Resûlullah'ın vefatı konusunda olmuş[262] bu ihtilaf yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hz. Ebu Bekir'in sağlam duruşu ile çözülmüştür.

İmâm Eş'arî, Resûlullah'ın (s.a.v) vefatının ardından Müslümanlar arasında yaşanan ilk ihtilafın imâmet/hilâfet meselesinde olduğunu ve sahâbenin ittifakla Hz. Ebû Bekir'e (r.a) biat ettiğini belirtmiştir.[263] İmâm Eş'arî Resûlullah'ın vefatından sonra, vefatı ve defnedilmesiyle ilgili olarak sahâbe arasında meydana gelen fikir ayrılıklarını zikretmemiştir. Çünkü bu ilk fikir ayrılıkları sadece anlık olarak yaşanmış ve gerek o dönemde gerekse de ileriki dönemlerde insanların birbirinden ayrılmasına, fırkalaşmasına sebep olacak türden fikir ayrılıkları olmamıştır.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, İmam Nesefî gibi ilk ihtilafın Resûlullah'ın vefatı konusunda olduğunu, hilâfet konusundaki ihtilafın ise Resûlullah'ın "İmâmlar Kureyş'tendir." hadisinin zikredilmesiyle Ensâr'ın Kureyş'e itaati kabul ettiğini belirtmiştir. Bu şekilde İslam devletinin ilk halîfe seçimi herhangi bir sorun yaşanmadan sonra ermiştir. Ayrıca el-Bağdâdî, Dırâr veya Havâric'in Kureyş dışından da imam olunabileceğini dile getirmesinden dolayı imamın Kureyş'ten olup olmama şartının yaşadığı döneme kadar devam eden bir anlaşmazlık olduğunu ifade etmiştir.[264]

---

[260] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 1/580-585.
[261] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse,* thk. Halil Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/8-12.
[262] Nesefî, *Tebsıra*, 692.
[263] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin,* 8-9.
[264] Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firak,* 14-15.

İmâm Şehristani, el-Milel'de ashâb arasındaki ilk ihtilafın daha Resûlullah (s.a.v) vefat etmeden önce hasta iken kırtas konusunda yaşandığını belirtmiştir.[265] En büyük ihtilafın ise imâmetle ilgili olduğunu belirtmiş ve Allah'ın ilk dönemlerde bu konuda Müslümanların işini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.[266] Resûlullah'ın (s.a.v.) hastalığı sırasında ve vefatından sonra ashap arasında yaşanan bu ihtilafların ictihâdî olduğunu, sahâbenin bu farklı görüşlerle şer'i ve dini düzeni ikame ettirip bu değerlerin devamlılığını sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.[267]

Sakîfetü Benî Sâide'de Ensâr ve Muhâcir Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) biat etmiş, ardından Hz. Ebû Bekir mescide gelmiş ve Resûlullah'ın tekfini ile meşgul olan Hz. Ali, Haşim oğullarından bir grup ve Beni Umeyye'den Ebû Süfyân dışındaki herkes akın akın mescide gelerek ona biat etmişlerdir.[268] Muhammed Ebu Zehra'ya göre lider seçmek için Benî Sâide Gölgeliği'nde toplanan Muhâcir ve Ensâr her biri kendilerinin hilâfete layık olduklarını dile getiriyordu. Lakin Ensâr'ın îmânı, yaşanan tartışmayı sonlandırdı ve bu konuşmaların sonucunda herhangi bir olumsuzluk yaşanmadan İslam devletinin ilk halifesi belirlenmiş oldu.[269] Tarihçi Râgıp es-Sercânî de Ensar ve Muhaciriyle sahâbenin tamamının Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti üzerine görüş birliğine vararak kendisine biat ettiğini kaydetmektedir.[270] Sercânî İbn Kesîr'in el-Bidâye'sine atıfta bulunarak, iddia edilenin[271] aksine Hz. Ali'nin biatini geciktirmediğini, ilk gün veya ertesi gün biat ettiğini vurgulamaktadır.[272]

Ensâr ve Muhâcir, Resûlullah'ın (s.a.v) vefatının hemen akabinde İslam ümmetinin birliğini ve şeriatın devamlılığını sağlamak amacıyla bir an evvel ümmete bir lider/halife seçme ihtiyacı duymuştur. Ensâr da Muhâcir de kendi içlerinden seçecekleri bir kişi ile bu işi çözebileceklerini düşünmüşlerdir. Ensâr'ın faziletini inkâr etmeyen Muhacirler, halîfe olacak kişinin ümmetin birliğini sağlayacak özelliklere sahip olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) da henüz

---

[265] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 44.
[266] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 46.
[267] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 44.
[268] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 46-47.
[269] Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Anka Yayıncılık, 1983), 22.
[270] Ragıp es-Sercani, *İslâm Tarihi*, thk. Faik Akçaoğlu, çev. Ayhan Çakıroğlu (İstanbul: Beka Yayınları, 2012), 98.
[271] İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, 1/17.
[272] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki (Beyrut: Dâru Hicr, 1424/2003), 6/302.

hayattayken bunu çok iyi anlamış ve imamların/liderlerin Kureyş'ten olması gerektiğini ifade etmiştir. Arap yarımadasının siyasi ve sosyal yapısını iyi bilen Muhâcirler de halîfe olacak kişinin Kureyş'ten olması gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim Kureyş; Resûlullah'ın (s.a.v.) içinden çıktığı, Câhiliye ve sonrasında hacla beraber ticaretin de merkezi olan Kâbe'nin hâmîsi ve bölgenin en nüfuzlu kabilesiydi.[273] Ensâr da Muhâcirlerin Kureyş'in baskınlığı ile ilgili yaptığı vurgulamaları ve Resûlullah'ın hadisini de dikkate alarak Hz. Ebû Bekir'e biat etti. Böylece çok kısa bir süre zarfında ve herhangi bir sorun yaşanmadan İslâm devletinin yeni halifesi/imamı belirlenmiş oldu.

2.1.3. Usâme Ordusu

Vâkıdî'nin el-Megâzî'sinde ve İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-kübrâ'sında yer alan rivayetlere göre Resûlullah, (s.a.v.) hicretin 11. yılında Şam bölgesine göndermek üzere Üsâme b. Zeyd'in kumandanlığında bir ordu hazırlattı.[274] Bu ordunun içerisinde Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi önde gelen sahabiler de bulunmaktaydı. Ordu, Medine yakınlarında Curf diye adlandırılan bir bölgede karargâh kurdu. Resûlullah'ın hastalığı ağırlaşınca, sahâbeden bir grup: "Resûlullah'ın hastalığının şiddeti arttı, ondan ayrılmaya gönlümüz razı değil" dedi. Başka bir grup: "Resûlullah'ın emrini yerine getirmek gerekir" diyordu. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan bir grup sahabi de: "Resûlullah, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi sahâbenin ileri gelenlerinin de içinde yer aldığı bir orduya azatlı bir kölenin 18 yaşındaki genç ve tecrübesiz oğlunu tayin etti." demek suretiyle söylenmeye başlamıştı.[275] Bu söylentileri duyan Hz. Ömer, durumu Resûlullah'a iletti. Resûlullah, (s.a.v.) mescide gelip minbere çıktı ve ashâba seslendi: "Babasını komutan olarak tayin ettiğim zaman da karşı çıkmıştınız. Şüphesiz babası kadar oğlu da bu işe lâyıktır" demiştir.[276] Resûlullah'ın (s.a.v.) hastalığı ağırlaşınca ordu yola koyulamamıştı. Lakin Hz. Ebû

[273] İbni Haldun'a göre Kureyş, Mudar kabilesinin en güçlü koludur. Kureyş'in bir konuda ittifak halinde olması ilk önce Mudar'ın ardından tüm Arap kabilelerinin fikir birliğine girmesi demektir. Kureyş, Mudar içerisinde alınan kararlara muhalefet eden kabileleri bu meyillerinden vazgeçirecek bir güce sahipti. Lakin kabile olarak Kureyş'in muhalefet edip boyun eğmediği bir karara, Mudar içerisinde ona boyun eğdirebilecek hiçbir kabile yoktu. İbn Haldûn, Kitâbü'l-ʿİber, 244.
[274] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkidî, el-Megâzî, thk. Martins Cons (Beyrut: Dâru'l-İ'lemi, 1409/1989), 3/1117.
[275] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 4/64-67.
[276] İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 4/67-68.

Bekir (r.a.) halîfe olunca ilk işi Resûlullah'ın hazırlamış olduğu Üsâme ordusunu sefere göndermek oldu. Resûlullah'ın vefatından sonra ortaya çıkan irtidât faaliyetleri sebebiyle Hz. Ömer'in de aralarında olduğu sahâbeden birçok kişi, Medine'nin güvenliği için Hz. Ebû Bekir'den Üsâme ordusunu gönderme kararından vazgeçmesini istediler.[277] Lakin Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın hazırlamış olduğu orduyu geri çevirmeyip onun verdiği kararı tereddütsüz tatbik edeceğini söyledi ve Üsâme b. Zeyd'e: "Resûlullah'ın emrini yerine getir." dedi.[278]

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre her ne kadar sahâbenin çoğunluğu ümmetin maslahatını düşünerek ordunun kalması yönünde görüş beyan ettiyse de Hz. Ebû Bekir: "Vallahi Medine'yi yırtıcı hayvanlar bassa bile Resûlullah'ın emrine karşı gelmem." diyerek Usame ordusunu göndermiş ve en doğru kararı vermiştir.[279] Şehristânî'ye göre Resûlullah hastayken meydana gelen ikinci ihtilaf, Usâme ordusunun gönderilmesi konusunda olmuştur. Resûlullah: "Usâme'nin ordusunu hazır hale getirin, ondan geride kalan kişiye Allah lanet etsin." buyurmuştur. Şehristânî bu hadisi zikrettikten sonra Usâme ordusunda yer alan bir grup sahabinin Resûlullah'ın bu emrine uymaları gerektiğini başka bir grup sahabinin de Resûlullah bu derece hastayken gitmelerine gönüllerinin elvermediğini ve beklemek istediklerini belirtmiştir.[280] İbn Teymiyye, Şehristânî tarafından nakledilen bu hadisin ehl-i hadis kaynaklarında yer almadığını, sahâbenin tereddütsüz bir şekilde Usâme b. Zeyd ile gitmeye hazır olduğunu belirtmiştir.[281] Usâme b. Zeyd, Resûlullah'ın hastalığının şiddetlendiğini öğrenince hemen yanına gitmiş "sen bu haldeyken ben nasıl giderim ya Resûlullah" deyip beklemek için Resûlullah'tan izin almıştır.[282]

Şehristânî sahâbe arasındaki ilk iki tartışmayı zikretmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır:" Muhalifler bu meseleleri dini konularda etkili olan ihtilaflar olarak addedebilmektedir. Lakin durum böyle değildir. Bütün bu tartışmalardaki temel gaye

[277] Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 51.
[278] Vâkidî, *el-Megâzî*, 3/1121-1122.
[279] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 222.
[280] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 45.
[281] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzii kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986/1406), 8/318.
[282] İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 6/319.

kalplerin sarsılır hale geldiği bir durumda şeriatin gereklerini yerine getirmek ve işlerin ters gittiği bir anda fitne ateşini söndürmektir."[283]

2.1.4. İrtidat Hareketleri

Hz. Ebû Bekir, halifelik makamına gelir gelmez gerek Resûlullah hayattayken peygamberlik iddiasında bulunan isyancılarla gerekse de kendisi başa geldikten sonra zekât vermeyi reddedip irtidat edenlere karşı savaş ilan etti. Bu isyancılar; Necid'te Esed oğullarından Tüleyha b. Hüveylid,[284] Yemâme'de Benû Temîm'den Secâh,[285] Benû Hanîfe'den Müseylime,[286] ve Yemen'de Esed oğullarından Esved el-Ansî'nin[287] peygamberlik iddiasıyla liderlik ettiği topluluklardan meydana geliyordu. Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu sahâbenin büyük bir kısmı, Hz. Ebû Bekir'i zekât vermeyen gruplara karşı savaş açmaması konusunda ikna etmeye çalıştı.[288] Tüm ikna çabalarına karşı Hz. Ebû Bekir: "Vallahi namaz ile zekâtı ayıranlarla savaşacağım." diyerek bu konudaki kararından asla vazgeçmeyeceğini belirtmiş oldu. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639), İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634), ve Amr b. Âs'ın öncülüğünde birlikler hazırlandı.[289] Bu birlikler Arap yarımadasının dört bir yanında isyancı ve irtidat eden gruplarla savaştı. Meydana gelen zorlu savaşların neticesinde Müslümanlar önemli zaferler elde ettiler.[290] Müslümanlar arasında tekrardan birlik ve beraberlik sağlanmış oldu.

Nûreddîn es-Sâbûnî'nin Hz. Ebû Bekir dönemi için zikrettiği son ihtilaf "irtidat edenlerle savaş" meselesidir.[291] Sâbûnî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in bu konudaki düşüncesi de gayet netti ve şöyle diyordu: "Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a verdikleri bir ip parçasını dahi bana vermekten vazgeçerlerse onlarla savaşacağım."

Yukarıda İslam tarihi kaynaklarına dayanarak sahâbeden büyük bir grubun bu meselede Hz. Ebû Bekir'in aksine bu konuda daha esnek davranabilme düşüncesinde

---

[283] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 45.
[284] Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde,* 29-30.
[285] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân,* thk. Muhammed Rıdvân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 108.
[286] Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde,* 29.
[287] Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân,* 113-114.
[288] Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde,* 51-52.
[289] Muhammed Mahmud Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*, thk. Mehmet Sait Kahraman, çev. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004), 3/380-382.
[290] Şakir, *İslâm Tarihi,* 3/383-385.
[291] Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-hidâye,* 222.

olduğunu belirtmiştik. Sâbûnî, meselenin ehemmiyetini daha da üst boyuta taşıyarak sahâbenin tamamının o sene zekât vermeme konusunda o gruplara kolaylık tanınması fikrinde olduklarını ifade eder.[292] Hz. Ebû Bekir'e: "Sahâbenin tamamı senin görüşüne karşı olduğu halde sen kimlerle onlara karşı savaşacaksın." dediklerinde Hz. Ebû Bekir'in cevabı: "Şu iki kızımla" oldu.[293] Şehristânî'nin kaydettiğine göre sahâbeden bir grup kafirlerle savaşıldığı gibi onlarla savaşılamayacağı başka bir grup ise onlarla savaş yapılabileceği görüşündeydi.[294] Hz. Ebû Bekir (r.a.) kararlılığını ortaya koyunca ashap da onu destekledi. Hz. Ömer halife olunca mallarını iade etti, esir düşenleri ve hapsedilenleri ise serbest bıraktı.[295]

İsyanların bastırılıp birlik ve beraberliğin yeniden sağlanması Müslümanların yönünü yeniden fetihlere doğru çevirdi. Irak bölgesinde Hire, Aynütemr ve Enbâr başta olmak üzere birçok yer fethedildi. Müslümanlar, Irak fetihleriyle Basra Körfezi'nden başlayıp Aynüttemr'e kadar devam eden toprakları hâkimiyeti altına aldı. Suriye bölgesinde ise Busrâ, Dûmetülcendel ve Kudüs'ün batısında yer alan Ecnâdeyn fethedildi. Ecnâdeyn Savaşı'nın kazanılmasıyla Suriye kapıları ardına kadar Müslümanlara açılmış oldu.[296] Yemâme savaşında çok sayıda Kur'an hâfızının şehit olması üzerine Hz. Ömer'in teklifiyle, Kur'an'ın tek bir mushafta toplanmasına karar verildi ve Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) öncülüğünde bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, itinayla bu işi tamamlamaya çalıştı ve tamamlandıktan sonra ashâbın ittifakıyla Kur'an'ın cem'i işi tamamlanmış oldu.[297]

2.1.5. Hz. Ömer'in (r.a) Halife Olarak Tayin Edilmesi

Ashâb-ı kirâm'ın kendisine "Halîfetü Resûlillah" unvanını verdiği Hz. Ebû Bekir, hilâfetinin ikinci yılında hastalandı. Hastalığının namaz kıldırmaya çıkamayacak derecede ağırlaşmasıyla vefat ettikten sonra ashâbın ihtilâfa düşmesinden korktuğu için sahâbenin ileri gelenleri ile istişare edip kendi aralarında birini halîfe olarak belirlemelerini istedi.[298] Lakin sahâbe, bu ağır sorumluluğu

[292] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 222.
[293] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 222.
[294] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 47.
[295] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 47.
[296] Ömer Sabuncu, *Hz. Ebu Bekir* (İstnabul: Beyan Yayınları, 2020), 55-62.
[297] Sercani, *İslâm Tarihi*, 1/105-107.
[298] Ali Muhammed Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebu Bekir (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, thk. Mustafa Kasadar, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 465.

yüklenmekten çekiniyor ve her biri bu işi başka bir Müslüman kardeşine tevdi etmek istiyordu. Ashâp, Hz. Ebû Bekir'den kendisinin birini belirlemesini teklif etti ve vereceği karara da itaat edeceklerini belirttiler.[299] Hz. Ebû Bekir, bu görev için Hz. Ömer'i (r.a.) düşünüyordu. Gerek Ensâr'dan gerekse Muhâcir'den birçok sahâbî ile tekrardan istişare edip bu iş için Hz. Ömer'i uygun gördüğünü söylüyordu. Ashâb, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kararını destekliyordu. Nitekim Hz. Ömer; âsilerle mücadelede, dede ve kız kardeşe düşen mirâs konusunda, kelâle konusunda, parmakların ve dişlerin diyeti meselesinde, fetihlerde ve hakkında nass bulunmayan bazı meselelerde re'y ve kanaatleriyle ortaya çıkan ihtilafları çözüme kavuşturmuştur. Hz. Ebû Bekir hastalandığında ve Medine'den ayrıldığı zaman Hz. Ömer'i vekil olarak bırakırdı. Kur'an'ın toplanması fikri de ona aitti. Tüm bunlar ve daha birçok sebep Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) bu kararı almaya sevk etmiştir diyebiliriz.

Nûreddîn es-Sâbûnî, Hz. Ebû Bekir'in sahâbenin tamamıyla istişare ettikten sonra bu kararı aldığını ifade eder.[300] Sahâbeden birinin Hz. Ebû Bekir'e: "Yerine sert ve sinirli birini atadın. Onu bize halife olarak tayin etmenle ilgili rabbin sana sorduğunda ne cevap vereceksin?" diye sorması üzerine hasta yatağında uzanmış halde bulunan Hz. Ebû Bekir, kendisini oturtmalarını istedi ve sonrasında şöyle cevap verdi: "Sizler beni Allah ile mi korkutuyorsunuz? Bu işte kim zulmederse şüphesiz hüsrana uğrar. Rabbime: 'ey rabbim kulların arasında en hayırlı olanı atadım' derim."[301] Sâbûnî'nin aktardığı diğer bir diyalog ise Hz. Ebû Bekir ile oğlu arasındadır. Oğlunun: "Şüphesiz Kureyş Ömer'in yönetimini pek istemez. Osman'ın yönetimini ister." şeklindeki sözü üzere: "Ey oğlum, elbette Osman Çok güzel bir adamdır. Lakin Ömer tam bir yöneticidir. Hem Kureyş niçin Ömer'in yöneticiliğini istemesin ki?" diyerek cevap verdi. Oğlunun da Hz. Ömer'in sertliğine vurgu yapması üzerine: "Şüphesiz ondan başkası onların üstesinden gelemez. Ben yumuşak davrandığım için Ömer sert davranıyordu. Başa geçtiği zaman yumuşayacaktır." şeklinde bir konuşma yaparak Hz. Ömer'in sertliğine dair duyulan endişelerin gereksiz olduğunu dile getirmiş oldu.[302]

[299] Sallâbî, *Hz. Ebu Bekir*, 465.
[300] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 223.
[301] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 223.
[302] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 223-224.

Sâbûnî, istişareden Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'in tayini üzerine görüş birliğine varıldığını ve Hz. Ebû Bekir'in Hz. Osman'ı çağırıp gerek Medine'de gerekse de diğer şehirlerde yer alan Müslümanlara okunmak üzere bir mektup yazdırdığını kaydeder.[303] Mektupta kendinden sonra Hz. Ömer'i tayin ettiğini, ona kulak verilip itaat edilmesini ve eğer adaletli davranacak ise lehine, eğer zulmedecekse de kendi aleyhine bunu yapacağını belirtmiştir. Ayrıca kendisinin gaybı bilmediğini ve ümmetin hayrı için bunu tercih ettiğini belirttikten sonra "O zulmedenler başlarına nelerin geleceğini yakın bir zamanda göreceklerdir."[304] mealindeki ayeti okumuştur. Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu oradaki sahâbenin tamamı da mektupta yazılı olan kişiye biat ettiklerini belirtmişlerdir.[305] Sâbûnî'nin ayrıntıya girerek istişare sürecinde yaşanan diyalogları dahi kaydettiği bu süreç, İslam tarihi kaynaklarında da benzer şekilde geçmektedir.[306]

Sahâbenin tamamının Hz. Ömer'e biat ettiğini ifade eden Sâbûnî'nin, Hz. Ali'nin adını ayrıca zikretmesinin[307] elbette farklı bir sebebi vardır. İmâmet kavramının manasını açıklarken de belirtmiştik ki; imâmet meselesi Ehl-i Sünnete göre itikâdî bir mesele olmadığı için ilk dönem Ehl-i Sünnet ulemâsı bu konuya itikat kitaplarında yer vermemiştir. Lakin Şîa'nın imâmet meselesini akide kitaplarında itikâdî bir mesele olarak ele alması, Ehl-i Sünnet ulemâsını da bu konuda cevap vermeye sevk etmiştir. Şîâ, Hz. Ali'nin nas ve Resûlullah'ın açık beyanıyla halife olarak tayin edildiğini iddia eder.[308] Şîâ'ya göre bu durumda onun yerine başka birinin hilâfete geçmesine razı olunması, beklenilecek bir durum değildir. İşte bu sebeple Ehl-i Sünnet ulemâsı, Kelâm ve Mezhepler tarihi kaynaklarında Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e biatine özellikle vurgu yapmaktadır. Sâbûnî ayrıca Hz. Ömer'in Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan olan kızları Ümmü Gülsüm ile evlenmesi ile ikisi arasındaki yakınlaşmanın ve dostluğun daha da pekiştiğini dile getirmektedir.[309]

---

[303] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 224.
[304] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şu'arâ 26/227.
[305] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 224.
[306] Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1387/1967), 3/427-430; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, ts.), 2/266-269.
[307] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 224.
[308] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 259.
[309] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 225.

Hz. Ömer (r.a.) dönemi, İslâm Tarihi'nin en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Hz. Ömer'in yaklaşık on yıllık hilâfeti süresince Müslümanlar arasında ümmeti kutuplaştıracak herhangi bir ihtilaf meydana gelmemiş aksine bu süreç içerisinde Müslümanların birlik ve beraberliği daha da pekişmiştir. Bu on yıllık dönemde Müslümanların gündemini iç meselelerden çok Rumlara ve Sâsânilere karşı cihat faaliyetleri işğal etmiştir. Sâsânilere karşı Nihâvend, Kadisiye ve Celûlâ savaşları zaferle sonuçlanmış; Huzistan, Medâin ve Musul başta olmak üzere birçok önemli yer fethedilerek Irak'ın fethi tamamlanmıştır.

Suriye'de ise Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında başlanmış olan fetih hareketlerine hız kesmeden devam edildi. Hz. Ebû Bekir hayattayken, Ecnâdeyn'in fethi gerçekleşmiş ve Şam kapıları Müslümanlara açılmıştı. Hz. Ömer döneminde ise İslam devleti, Mercürrûm ve Fihl savaşlarını kazanarak başta Hama ve Humus vilayetleri olmak üzere birçok önemli şehri ele geçirdi. Bizans yaşadığı bu büyük hezimetlerden sonra Müslümanlara karşı yaklaşık iki yüz elli bin kişilik büyük bir ordu hazırladı.[310] Günümüzde Ürdün sınırları içerisinde yer alan Yermük Vadisi'nde şiddetli bir savaş meydana geldi. Müslümanlar büyük bir zafer kazanarak Bizans'a ağır bir yenilgi yaşattılar. Bu önemli zaferle bölgede yer alan önemli şehirlerin çoğu İslâm Devleti'nin kontrolü altına girdi. Suriye'deki fetihlerden sonra Müslümanların yeni hedefi Filistin bölgesiydi. Bu hedef doğrultusunda Kudüs kuşatıldı ve dönemin Kudüs Patriği olan Sophronios, Kudüs'ü bizzat kendisi Hz. Ömer'e teslim etti. Kudüs'ten sonra kısa bir süre içerisinde Filistin'in diğer şehirleri de fethedildi.[311] Suriye ve Filistin fetihleri tamamlandıktan sonra Amr b. Âs, (r.a.) öncülüğünde Mısır ve İskenderiye şehirleri de fethedilerek İslam devletinin sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmış oldu.[312]

Hicretin yirmi üçüncü yılında haccını eda edip Medine'ye dönmüş olan Hz. Ömer, Zilhicce'nin 23. günü Mescid-i Nebi'de müminlere sabah namazını kıldırıyordu. Emîrü'l-mü'minîn[313] kıyamdayken kendisinden "ah beni vurdu!"

[310] Sercani, *İslâm Tarihi*, 1/121-130.
[311] Mustafa Fayda, "Hz. Ömer ve Halifelik Dönemi", *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 252.
[312] Sercani, *İslâm Tarihi*, 1/133-141.
[313] Emîrü'l-mü'minîn kavramı, ilk olarak Resûlullah (s.a.v) zamanında seriyye kumandanı olarak görevlendirilen sahabiler için kullanılmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn zamanında ve onlardan sonraki dönemlerde ise devletin başında bulunan halifeler için kullanılan bir ünvan olmuştur. Bu ünvanla anılan ilk kişi ise ikinci halife Hz. Ömer (r.a) olmuştur. Mustafa Fayda, "Emîrü'l-mü'minîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/11/156-157.

şeklinde bir inleme duyuldu. Muğire b. Şu'be'nin Basra valisiyken köle olarak yanına aldığı Ebû Lü'lüe Fîrûz el-Mecusî[314] çift tarafı keskinleştirilmiş olan bir hançer ile müminlerin emirini ağır bir şekilde yaralamıştı. Hz. Ömer'in dışında yaklaşık 10 kişiyi daha yaralamıştı. Müslümanların elinden kurtulamayacağını anlayan Ebû Lü'lüe aynı bıçakla kendisini de öldürdü.[315] Hz. Ömer (r.a) yanında bulunan Abdullah b. Abbâs'a: "Çık ve beni vuranı iyice araştır." dedi. Abdullah b. Abbâs halifenin yanına döndü ve onu yaralayanın Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe olduğunu bildirdi. Hz. Ömer, kendisini öldürenin secde etmemiş birisi olduğuna sevindi ve bunun için Allah'a şükretti.[316] Durumu ağırlaşmaya başlayan Hz. Ömer, oğlu Abdullah'ı çağırıp müminlerin annesi Hz. Âişe'nin yanına gitmesini ve ona: "Hattabın oğlu Ömer, iki dostunun yanına defnedilmek için senin iznini istiyor" demesini istedi. Abdullah gidip bunu müminlerin annesine bildirdi. Hz. Âişe: "Ben burayı kendime ayırmıştım lakin onu kendime tercih ediyorum" dedi.[317]

Hz. Ömer'e kendinden sonra yerine geçmesi için oğlunu tayin etmesini önerenler olduysa da O, bunu kabul etmedi.[318] Hz. Ömer: "Eğer yaşamış olsalardı arkamdan ümmetin emini Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı veya Ebu Huzeyfe'nin mevlası Sâlim'i bırakırdım"[319] dedikten sonra bu işi: "Resûlullah'ın (s.a.v) vefat ederken razı olduğu altı kişiye bırakıyorum" dedi. Bu altı kişi; Hz. Osman, Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkâs idi.[320] Hz. Ömer altı kişiyi belirledikten sonra onları tek tek yanına çağırıp nasihatlerde bulundu. Hz. Ömer, istişare için üç günlük bir sürenin yeterli olduğunu belirtmiş ve bu süreç içerisinde imam olarak Süheyb er-Rûmî'nin insanlara namaz kıldırmasını istedi. İhtiyaç duyulması durumunda Abdullah b. Ömer de istişarelerde bulunabilecek lakin kendisinin halîfe seçilmesi gibi bir durum söz konusu olmayacaktı. Hz. Ömer, şûra

[314] Ebû Lü'lüe el-Mecusî, efendisi olan Muğîre b. Şu'be'nin kendisinden fazla para aldığı iddiası ile Hz. Ömer'e şikayette bulunmuştu. Hz. Ömer, Ebû Lü'lüe'nin birçok işi beraber yaptığını öğrenince kendisinden istenen ücretin fazla olmadığını ona bildirdi. Öfkesinden ertesi gün sabah namazında halifeye suikast düzenledi. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016), 119.
[315] Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/47.
[316] Taberî, *Tarihü't-taberi,* 4/190-192.
[317] Taberî, *Tarihü't-taberi,* 4/192-194.
[318] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/440.
[319] Taberî, *Tarihü't-taberi,* 4/227.
[320] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/208.

üyelerini toplaması için Mikdâd b. Esved'i, seçim işlemi tamamlanana kadar kimse tarafından rahatsız edilmemeleri için de Ebû Talha el-Ensârî'yi görevlendirdi.[321] Hz. Ömer yaralandıktan üç gün sonra Zilhicce'nin 26'sında hicretin 23. yılında şehit oldu. İki dostunun yanına defnedilen Hz. Ömer'in cenaze namazını Süheyb er-Rûmî kıldırdı.[322]

2.1.6. Hz. Osman'ın (r.a) Şura Sonucu Halife Olması

Hz. Ömer'in defnedilmesinden sonra sıra, onun ifade etmiş olduğu hususlar çerçevesinde müminlerin yeni halifesini belirlemeye gelmişti. Altı kişiden oluşan şurâ üyeleri Misver b. Mahreme'nin evinde toplandılar. Şûrayı yöneten Abdurrahman b. Avf: "Aramızdaki üç kişi kendi hakkından feragat edip bir aday belirlesin" dedi.[323] Hz. Talha; Hz. Osman'ı Hz. Zübeyr; Hz. Ali'yi, ve Sa'd b. Ebû Vakkâs da Abdurrahman b. Avf'ı aday olarak seçti. Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye yönelerek "Aranızdan bu işten çekilecek olan varsa, halifeyi belirleme işini ona bırakalım." dedi. Hem Hz. Osman hem de Hz. Ali sükût edince: "O halde bu işi bana bırakır mısınız?" diye sorunca ikisi de bunu onayladılar. Abdurrahman b. Avf, üç gün boyunca gerek ashâbın önde gelenleri ile gerekse de Medine halkıyla istişareler yaptı. Yaptığı istişarelerden sonra mescide gelen Abdurrahman b. Avf, iki sahâbîyi de yanına çağırdı. Abdurrahman b. Avf, önce iki sahâbînin de faziletlerine ve İslâm'a olan hizmetlerine değindi. Sonrasında ise Hz. Osman'ın elini kaldırıp ona biat etti. Abdurrahman b. Avf'tan sonra Hz. Ali de Hz. Osman'a biat etti. Medine halkına sonuç bildirildikten sonra Medine halkı da gelip Hz. Osman'a biat ettiler.[324]

Buhâri'nin sahihinde yer alan diğer bir rivayete göre de: "Cemaatle sabah namazı kılındıktan sonra şûrada yer alan heyet minberin yan tarafında toplanmıştı. Ensâr, Muhâcir ve ordu komutanlarının da aralarında yer aldığı bir topluluk da o tarafa doğru çağrıldı. Abdurrahman b. Avf, Allah'a hamd ettikten sonra Hz. Ali'ye, Medine halkıyla istişare ettiğini ve insanların halife olarak Hz. Osman'ı görmek istediğini

[321] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh,* 2/441-442.
[322] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 10/209.
[323] Üç kişinin kendi hakkından feragat edip diğerleri arasından üç kişiyi seçmesindeki temel amaç, seçme işleminin en asgari ihtilafla yürütülmesini sağlamaktır. Sercani, *İslâm Tarihi,* 1/175.
[324] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 10/208-213.

bildirdi. Daha sonra başta Abdurrahman b. Avf olmak üzere Medine halkı Hz. Osman'a biat etti.

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre şurâda yer alan beş sahabi Abdurrahman b. Avf'ı öne çıkarıp onun kararlarına razı olacaklarını beyan etmişlerdi.[325] O da işin sonunda tüm sahâbenin önünde Hz. Osman'ı halife olarak seçtiğini beyan etti. Orada bulunanların tamamı da ittifakla Hz. Osman'a biat ettiler. Cuma günü olması hasebiyle Hz. Osman minbere çıkıp Allah'a hamt ettikten sonra kısa bir hutbe irad etti. Hutbe bittikten sonra inip imam olarak insanlara Cuma namazını kıldırdı. Orada bulunanların tamamı da onun arkasında namaz kıldılar. Sâbûnî'ye göre tüm bunlar onun icma ile halife olduğuna, sahâbe icmasının da hüccet olduğuna delalet eder.[326]

Hz. Osman; ilim, soy, yiğitlik, takva ve adalet şartlarının yanında hilm, haya ve Allah yolunda infak gibi daha birçok erdemle bezenmiş bir sahabidir. Sâbûnî, bu özelliklerin yanında onu ayrıcalıklı kılan daha birçok özelliklere sahip olması sebebiyle Hz. Osman'ın hilâfete layık bir sahabî olduğunu belirtir.[327] Sâbûnî, Hz. Osman'ın bu şartları taşımasının yanında Ehlü'l-akd tarafından halife seçildiğini vurgular.[328] Muhacir ve Ensar onun imâmeti üzerine icma etmişlerdir. Ensar ve Muhacir ki; ümmetler içerisinden seçilmiş en hayırlı ümmetin, en hayırlı topluluğudur.[329] Nesefî, Hz. Osman'ın hilâfet için gerekli tüm şartları taşıdığını ve sahâbenin icmasıyla halife seçildiğini kaydeder.[330]

Gerek İmâm Eş'arî gerekse Abdulkâhir el-Bağdâdî ilk dönemde meydana gelen ihtilafları ele alırken Hz. Osman'ın seçilmesi ile ilgili bir ihtilafa değinmemişlerdir.[331] Şehristanî ise dokuzuncu sıradaki ihtilafın şurâ ve onunla bağlantılı konular hakkında olduğunu belirtir.[332] Hepsinin Hz. Osman'a biat ettiğini ve bundan sonra işlerin tekrar yoluna girdiğini ifade eder. Bizzat Şehristanî'nin icma ile biatın gerçekleşmesini beyan etmesi dokuzuncu ihtilaf ile kastın şura üyelerinin

[325] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 226.
[326] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 226.
[327] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 227.
[328] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 227.
[329] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 227.
[330] Nesefî, *Tebsıra*, 709-710.
[331] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 9; Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak*, 16.
[332] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 48.

haklarından feragat edip bir kişiyi seçmeleri ve Abdurrahman b. Avf'ın istişareler sonucunda biri üzerinde karar kılması durumudur.

Taberî'nin tarihinde yer alan bazı rivayetlere göre Hz. Ali, Hz. Osman'a biat etmekte yavaş davranmış ve Abdurrahman b. Avf'ın uyarısı üzerine insanların arasından geçip biat etmiştir.[333] Yine Taberî'deki bazı rivayetlere göre Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf'a kendisine hile yapıldığını söylemiştir.[334] Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr ise gerek birçok tarihçinin gerekse de Taberî'nin bu konudaki rivayetlerinin doğru olmadığını belirtmiştir.[335] Ona göre bu rivayetlerin kaynağı, haberlerin (rivayetlerin) sıhhatini ayırt edebilme kabiliyeti olmayan kıssa katipleri ve bazı cahil Rafızîlerdir.[336] Sâbûnî'nin herhangi bir ihtilaf olmadan ve sahâbenin tamamının ittifak etmesiyle biat edildiğine dair vurgular yapmasının temel sebebi de bu olmalıdır.

Hz. Osman döneminde Suriye, Irak, İran ve Mısır bölgelerindeki fetih hareketlerine hız kesmeden devam edildi. İran cephesinde Azerbaycan, Gürcistan, Herat, Tus, Merv, Cürcan ve Belh başta olmak üzere birçok şehir Müslümanların hakimiyeti altına girdi.[337] Horasan üzerine etkili akınlar onun zamanında başladı ve kısa sürede bölgenin büyük kısmı fethedildi.[338] Bizans tarafında ise İstanbul hedeflenerek Anadolu'da yer alan başta Malatya ve Kayseri olmak üzere birçok önemli yer fethedildi.[339] Hz. Osman döneminde Kuzey Afrika fetihlerine de devam edildi. Kısa bir süre elden çıkan İskenderiye tekrardan Müslümanların kontrolüne geçti. Amr b. Âs'ın yerine tayin edilen Abdullah b. S'ad b. Ebû Serh'in komutanlığında Trablusgarp ve İfrîkıye (Tunus çevresi) Müslümanların idaresi altına girdi. Hz. Ömer döneminde Kıbrıs'ın fethi için izin almayan Hz. Muaviye, Hz. Osman'dan izin alarak Kıbrıs'a sefer düzenledi ve Kıbrıs'ı fethetti. Ayrıca Bizans'a karşı yapılan Zâtüssâvarî deniz harbiyle Bizans'ın Doğu Akdeniz hakimiyetine son verildi.[340]

---

[333] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/237-240.
[334] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/230-240.
[335] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/213.
[336] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/213.
[337] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn*, 196.
[338] İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/439.
[339] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn*, 248.
[340] Yiğit, "Osman", 33/439.

2.1.7. Fitne Hareketleri

Hz. Osman (r.a.) döneminde idâri teşkilatlanmada, imar faaliyetlerinde, iktisâdî ve içtimâi hayatta, adli işlerde ve daha birçok alanda ciddi gelişmeler yaşandı.[341] Özellikle fetihlerle beraber hem ülke sınırları genişledi hem de elde edilen ganimetlerle beytülmâl dolma seviyesine geldi. Lakin yaşanan tüm bu olumlu gelişmeler, başını İbn Sebe'nin çektiği fitne haberlerinin İslâm beldelerinde yayılmasına ve bu fitnelerin sonucu olarak Hz. Osman'ın şehadetine engel olamadı.

İbn Sebe'nin[342] başını çektiği fitne faaliyetleri başta Basra, Kûfe ve Mısır olmak üzere İslâm beldelerinde yayılmaya başlamıştı. Fitnenin faaliyetlerine öncülük edenler; Hz. Osman'ın hak etmedikleri halde birçok akrabasını göreve getirdiğini, Ebû Zer el-Gıfârî'yi zorla Rebeze'ye sürdüğünü,[343] seferde kasr sünnetini iptal ettirdiğini, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ud'u dövdürdüğünü, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın yaptıklarına sessiz kaldığını ve buna benzer daha birçok iftirayı İslâm beldelerinde yayarak Hz. Osman'a duyulan saygıyı, sevgiyi ve güveni zedelemeye çalıştılar.[344]

Fetihlere bağlı olarak sınırların genişlemesi ve Rum, Türk, Kıbtî, Kürt, Berberî vs. birçok farklı topluluğun İslâm'a girmiş olması, buna bağlı olarak toplumsal ve kültürel dokuda meydana gelen değişiklikler, yeni bir devirle artık yeni bir neslin ortaya çıkmış olması, cahiliyeden kalmış bir takım çürük fikirler, münafıkların fitneleri ve entrikaları, İslamiyet'in ruhuna aykırı yanlış takva anlayışı vb. birçok sebep bu fitnelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur diyebiliriz.

---

[341] Sercani, *İslâm Tarihi*, 1/177-178.

[342] İbn Sebe, ğulat-ı Râfiza'dan bir grup olan Sebeiyye'nin kendisine nispet edildiği Yemen asıllı bir Yahudî'dir. Hz. Osman döneminde İslâm'a girmiş, ancak daha sonra İslâm beldelerinde sapık fikirler yaymaya başlamıştır. Başlarda Hicaz, Kûfe, Basra ve Şam'da bu sapık fikirlerini yaymaya çalışmış lakin ilk denemeleri başarılı olamamıştır. Bu beldelerde fikirlerine meyil olmayınca Mısır'a gitmiş ve burada rec'at akidesi, vasîlikle ilgili meseleler ve Hz. Osman ile ilgili birçok iftira ortaya atmak suretiyle fitne ateşini yakmıştır. Ardından yetiştirmiş olduğu dailerini İslam Devleti'nin dört bir tarafına propagandacı olarak göndermiştir. Göndermiş olduğu bu kişiler sözde emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker şemsiyesi altında bu fitneleri hızlıca yaymaya çalışmışlardır. Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 29/3-10; Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1983), 37; Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah B. Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/133-134.

[343] Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 36.

[344] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 76-77.

Hz. Osman, çoğu meselede şûraya uyarak kararlar verir, Muhâcir ve Ensâr'ın ileri gelenlerine danışmadan önemli kararlar vermemeye dikkat ederdi. Hz. Osman'ın 12 yıllık hilâfeti boyunca 26 vali görev yapmış ve bunların sadece 5 tanesi Beni Ümeyye'den olup 5'i de aynı dönemde görev yapmamıştır.[345] Resûlullah (s.a.v) zamanında kabileler arasında kendisine en çok görev verilen kabile Ümeyye Oğulları olmuştur.[346] Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de Ümeyye Oğulları birçok önemli görevde yer almışlardır.[347] İngiliz Şarkiyatçı W. Montgomery Watt, Hz. Osman'ın valiliklere yapılan atamalarla ilgili olarak ortaya atılmış olan iddialar noktasında haklı olduğunu, akrabalarından bazılarının daha kendisi halife olmadan önce bu görevlere getirildiğini, bazı liyakatsiz akrabalarının ısrarlı isteklerini ise geri çevirdiğini ve yapmış olduğu görevlendirmeler ile Hz. Osman'ın, halkın refahını amaç edindiğini belirtmiştir.[348]

Hz. Osman, Ebû Zer el-Gıfârî'yi zorla Rebeze'ye sürmemiş Ebû Zer el-Gıfârî kendisi Hz. Osman'dan izin isteyerek Rebeze'ye gitmek istemiştir.[349] Bu isteğinin arkasında yatan neden ise uzlete çekilmek istemesidir. Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ud'u dövdürdüğü şeklindeki iddialar ise açıklama gerektirmeyen iftiralardan ibarettir.[350] Hz. Osman'ın seferde kasrı iptal ettiği yönündeki iddialar ise asılsızdır. Hz. Osman, bazı cahil kimselerin sefer dışında dahi namazlarını kısalttığını öğrenince maslahat gereği bazı seferi namazlarını kasr etmeden kıldırmıştır.[351] Hakeza Hz. Osman ile ilgili olarak ortaya atılmış olan diğer hususlarda iddiadan öteye geçmemektedir.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, kaynaklarda yer alan ve âsîlerin Hz. Osman'a yönelik olarak ortaya atmış oldukları bu iddialarını destekleyen rivayetlerin tamamının gerek senet cihetinden gerekse de metin yönünden batıl olduğunu belirtmiştir.[352]

---

[345] Ali Muhammed Sallâbî, *Üçüncü Halife Hz. Osman (r.a) Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, thk. Mustafa Kasadar, çev. Ayhan Ak (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 241-243.
[346] İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 4/144-145.
[347] Sallâbî, *Hz. Osman*, 242.
[348] William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, çev. Osman Demir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 33.
[349] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 85-88.
[350] Sallâbî, *Hz. Osman*, 381-382.
[351] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 90.
[352] Hz. Osman'a yöneltilen iddialar ve bu iddialara karşılık olarak verilmiş cevaplar için bakınız. İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 76-150.

Âsîlerin yaymış olduğu iddiaların Hz. Osman'a ulaşması üzerine halife, bu haberleri ciddiye alarak bu meselelerle ilgilenmesi için güvenilir kişileri teftişle görevlendirmiştir.[353] Ayrıca Hz. Osman, şüyu bulan fitnelerle ilgili İslâm beldelerine mektuplar göndermiştir. Yayılmış bu fitnelere kulak verip Medine'ye gelen bazı âsi gruplara da sahâbenin huzurunda kendilerini tatmin edici cevaplar vermiştir.[354]

Âsîler, hicretin 35. yılında Hac mevsiminde Mısır, Kûfe ve Basra'dan yola çıkarak Medine'de birleşme kararı aldılar. Bulundukları bölgelerden organize bir şekilde hareket ederek yola çıkan bu guruplar, hacılar ile beraber çıkacak ve herkese hac yapmak için yola çıktıklarını söyleyeceklerdi. Mısır'dan aralarında İbn Sebe'nin de bulunduğu bin kişiden fazla kişi gelmiş ve başlarında da el-Gâfikî b. Harb vardı.[355] Basra'dan ve Kûfe'den de aynı şekilde bin civarında kişi gelmişti. Kûfelilerin başında Eşter en-Nehâi, Amr b. Esam ve Zeyd b. Sûcan el-Abdi, Basralıların başında ise Hâkim b. Cebele ve Hurkûs b. Zuheyr gibi isimler bulunuyordu.[356] Mısır'dan gelmiş olan âsiler Hz. Osman'ın makamından azledilip yerine Hz. Ali'nin, Kûfe'den gelen âsîler Zübeyr b. el-Avvâm'ın, Basra'dan gelenler ise Talha b. Ubeydullah'ın başlarına halife olarak gelmesini istiyordu.[357] Aslında asilerin bu istekler ile asıl amacı sahâbe arasında bir anlaşmazlık çıkarmaktı. Lakin ne Hz. Talha ne Hz. Zübeyr ne de Hz. Ali isyancıların bu taleplerine kulak asmadı ve bu konuda sahâbe arasında herhangi bir ihtilaf meydana gelmedi.[358]

Hz. Ali ve sahâbenin önde gelenleri Medine çevresinde bulunan âsilerle konuşup onları geri dönmeleri hususunda ikna ettiler.[359] Hz. Osman da bizzat âsilerin iddialarını dinlemiş ve hepsini tek tek cevaplamıştı. Hatta bu topluluk içinde yer alan bir grup gizlice şehre girmiş, Hz. Osman'ın kendileri hakkında övgü ile bahsettiğini ve kendilerine mağfiret dilediğine şahit olmuştu.[360] Tüm çabalarına rağmen ashaptan herhangi birini yanlarına çekememiş ve iddiada bulundukları hususlarda gerekli cevapları almış olan bu topluluklar, dönme kararı alıp yola koyulmuştu.[361] Ashâb,

[353] Şakir, *İslâm Tarihi,* 3/168.
[354] Sallâbî, *Hz. Osman,* 325-338.
[355] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/277-278.
[356] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/278.
[357] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh,* 2/529.
[358] Sallâbî, *Hz. Osman,* 342.
[359] Şakir, *İslâm Tarihi,* 168.
[360] Şakir, *İslâm Tarihi,* 169.
[361] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/279.

âsilerin döndüğünü ve büyük ölçüde sorunun çözüldüğünü düşünüyordu. Lakin âsiler kısa bir müddet sonra tekrardan Medine'ye dönmüşlerdi. Hz. Ali ve bir grup sahabi, ikna olup gittikten sonra onları geri döndüren sebebin ne olduğunu sorudular.[362] Mısır istikametine doğru gitmekte olan âsiler, yolda bir elçi yakaladıklarını ve bu elçinin üzerinde kendilerinin ölüm emrini içeren mühürlü bir sahife taşıdığını söylediler.[363] Aynı şekilde Basra ve Kûfe'den gelenlere de dönüş sebepleri soruldu. Daha önce anlaşmışlar gibi Mısırlılara yardım için döndüklerini belirttiler Hz. Ali, Basra ve Kûfelilere: "Peki sizler o kadar yol kat ettikten sonra Mısır'a dönmekte olan grupların başına gelenleri nereden öğrendiniz de geri döndünüz? Vallahi bu iş, iyi bir şekilde tezgahlanmış bir tuzaktan ibarettir" dedi.[364] Âsiler de bunu inkâr etmeyip sahâbenin bu meseleyi istedikleri gibi anlamakta serbest olduklarını belirtmiş ve gayet açık bir dille Hz. Osman'ın azledilmesini istemişlerdir.[365]

Hz. Osman'ın evini kuşatan âsiler, civar beldelerden gelecek olan askeri yardım haberlerini işitince kuşatmanın şiddetini artırdılar.[366] Özellikle genç yaştaki bazı sahabiler, Hz. Osman'a yardım etmeye çalışmış hatta âsilerle savaşıp onları Medine'den püskürtmeyi bile teklif etmişlerdir. Lakin Halife, Resûlullah'ın Medine'sinde kan dökülmesine müsaade etmemiş ve âsilere karşı savaşmayı kesin bir dille men etmiştir.[367] Âsiler, ashap tarafından korunduğu için kapı tarafından Hz. Osman'ın evine giremeyeceklerinin farkındaydılar. Bu nedenle komşu evlerden bir yol bulup o şekilde Hz. Osman'ın evine girdiler. Hz. Osman âsilere, yaptıklarının yanlış olduğunu ve nihayetinde bu hareketlerinin hem kendileri için hem de tüm Müslümanlar açısından kötü neticeler doğuracağını belirtmiştir. Lakin tüm bu müsbet çabalara rağmen gözü dönmüş olan âsiler, Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir.[368] Meydana gelen bu olaylardan hareketle, kendilerine karşı savaşılmasına katiyen izin vermeyen ve her konuda kedilerine karşı müsbet bir tutum sergileyen Hz. Osman'ı öldürmeyi amaç edinmiş bu âsi topluluğun, öne sürdüğü iddialarda samimi olmadığı ve Hz. Ali'nin de tespit ettiği gibi yürütülen faaliyetlerin İslâm ümmetinin birlik ve

[362] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/280.
[363] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/530.
[364] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/530.
[365] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/280.
[366] Şakir, *İslâm Tarihi*, 3/172-173.
[367] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 139.
[368] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/540-544.

beraberliğini bölmeyi amaç edinen "iyi tezgahlanmış bir tuzaktan ibaret" olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Nûreddîn es-Sâbûnî, batıla karşı hakkın destekçisi oldukları iddiasıyla yola çıkmış olan Mısırlı bir grubun Medine'ye gelip Halife'nin evini muhasara altına aldığını kaydeder.[369] Bu grubun isteği Hz. Osman'ın bulunduğu makamdan azledilmesiydi. Bu isteklerine olumlu bir karşılık gelmeyince de Hz. Osman'ı şehit ettiler.[370] Sâbûnî'ye göre bunlar, kâle alınmaması gereken gereksiz bir topluluk idi.[371] O'na göre Hz. Osman'ın bazı uygulamaları ile ilgili onu suçlayanların rivayetlerinin bir kısmı iftira olup diğer bir kısmı da sahih bir şekilde yorumlanması gereken rivayetlerdir.[372] Ayrıca bu rivayetler sıhhat açısından da problemli olup güvenilmez kaynaklar yoluyla gelmiştir.[373]

İmâm Eş'arî, Sakîfetü Benî Sâide'deki halife seçiminden sonra ne Hz. Ebû Bekir ne de Hz. Ömer zamanında herhangi bir ihtilafın meydana gelmediğini belirtir.[374] Hz. Osman döneminde ise bir grup, Halife'nin son zamanlarındaki bazı uygulamalarını yanlış buldular. İmâm Eş'arî'ye göre bu topluluk, Hz. Osman'a karşı kin besleyerek hata edip doğru yoldan saptı.[375] İşin sonunda ise Hz. Osman bu topluluk tarafından öldürüldü. Ayrıca İmâm Eş'arî, Ehl-i Sünnet ve'l-istikamet'in indinde Hz. Osman'ın tasarrufatında isabetli olduğunu, Halife'yi düşmanca öldürenlerin ise haksız olduğunu kaydeder.[376] Abdulkâhir Bağdâdî de Hz. Osman'ın zulme uğrayarak öldürüldüğünü belirtir.[377] Şehristânî, Hz. Osman zamanında İslâm dinine davetin sürdüğünü, fetihlerin çoğaldığını, beytülmalın dolduğunu, halife'nin insanlara en güzel şekilde davrandığını belirttikten sonra Ümeyye oğullarının yaptığı bazı hataların Hz. Osman'a yüklendiğini ifade eder.[378] Şehristânî de İmâm Eş'arî ve Bağdâdî gibi

[369] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 227.
[370] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 227.
[371] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 227.
[372] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 228.
[373] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 228.
[374] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin,* 9.
[375] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin,* 9.
[376] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin,* 10.
[377] Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak,* 16.
[378] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 48.

Hz. Osman'ın mazlum olarak öldüğünü belirttikten sonra bu zulümden dolayı günümüze kadar sönmemiş olan bir fitnenin ortaya çıktığını belirtir.[379]

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, asîler tarafından Hz. Osman'a yöneltilen iddialara tek tek cevap verdikten sonra Râfizîler'in iddialarını da yalanlar.[380] Hz. Osman'ın muhasara altındayken kendi haline terk edildiği, ne Hz. Ali ne de Ensar ve Muhacirun'un ona sahip çıkmadığı yönündeki iddiaların asılsız olduğunu vurgular.[381] Nitekim o günlerde Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i aynı şekilde ensar ve muhacir de gençlerini Halifenin evini koruması için göndermiş, öyle ki sahâbe ve asiler arasında küçük çaplı çarpmışlar meydana gelmiş ve yara alan sahabiler olmuştur.[382] Lakin sahâbenin tüm çabasına rağmen gözünü kin bürümüş bu zalim topluluk, mazlum Halife'yi şehit etmiştir.[383]

Son olarak Sâbûnî'nin şu değerlendirmesi Hz. Osman ile ilgili söylentilerin iddiadan öteye geçmediğinin en bariz göstergesidir: Resûlullah'ın en hayırlı kimseler olduklarına dair şahitlik ettiği ensar ve muhacirin; hilâfete layık olmayan birisinin halifeliğine razı olmaları, Hz. Osman'nın yanlışlarını gördükleri halde buna ses çıkarmayıp arkasında Cuma, bayram ve vakit namazlarını kılmaya devam ettikleri, haksız yere can ve mallar konusunda tasarrufta bulunmasına imkân verdiklerini düşünüp; İslâm'a girmede, dine yardımda, iyiliği emredip kötülükten men etmede herhangi bir öncülüğü olmayan cahil ve bilgisiz bir güruhun Mısır ve Irak'tan gelip ashâb-ı kiramın idrak edemediği dini hükümleri idrak etmeleri, sahâbenin göz ardı ettiği şeriatın sınırlarını korumayı amaçladıklarını düşünmek hem cümle ashâbı hem de Hz. Ali'yi karalamaktan başka bir şey değildir.[384]

2.1.8. Hz. Ali'ye Biat

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra aralarında Sa'd b. Ebû Vakkâs, Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd ve Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu sahâbenin ileri gelenleri mescitte toplanıp yeni bir halife seçmek istediler.[385] Bu sırada

[379] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 48.
[380] Nesefî, *Tebsıra*, 709-711.
[381] Nesefî, *Tebsıra*, 712.
[382] Nesefî, *Tebsıra*, 712.
[383] Nesefî, *Tebsıra*, 712.
[384] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 227-228.
[385] Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/375.

sahâbeden bir grup Hz. Ali'nin evine gidip kendisine biat etmek istediklerini söyledi. Hz. Ali, gelenlere halife olmak istemediğini söyledi. Lakin gelenlerin ısrarı üzerine Hz. Ali: "Eğer bu işte ısrarcıysanız, biliniz ki bu iş burada gizlice gerçekleşmez. Mescide gidelim orada biat gerçekleşsin." dedi.[386] Hz. Ali, kendisine yöneltilen hilâfet teklifini o esnada orada bulanan Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'ya yöneltmiştir. Lakin ikisi de bu teklifi kabul etmeyip, kendisini halife olarak görmek istediklerini söylemişlerdir. Ardından Hz. Talha ve Hz. Zübeyr başta olmak üzere mescitte bulunanlar Hz. Ali'ye biat etmişlerdir.[387]

İmam Taberi'nin Tarihi'nde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Kufe ve Basra'ya vali olarak tayin edilmeleri şartıyla veya ikrah altında biat ettiklerine dair rivayetler bulunurken, biatin herhangi bir sorun meydana gelmeden gerçekleştiğine dair rivayetler de yer almaktadır.[388] Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, iki sahabi ile ilgili iddiaların gerçek dışı olduğunu, bunun yanı sıra kibâr-ı ashaptan birçok kişinin de beyatten geri durduğu yönündeki iddiaların da asılsız olduğunu belirtir.[389]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Hz. Osman'ın vefatından sonra âsîlerin Medine'yi istila ettiğini, ashâbın da yaşanan bu fitne ateşini söndürmek için Hz. Ali'ye gittiğini ve hilâfeti ona arz ettiklerini bildirir.[390] Hz. Ali teklifi geri çevirip evine kapandı. Ardından ashap, önce Hz. Talha'ya o reddedince de Hz. Zübeyr'e yöneldiler.[391] Hz. Zübeyr de reddetti ve Müslümanlar üç gün başsız kaldı. Sâbûnî'ye göre her birinin bu görevi geri çevirmesinin temel nedeni; Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesini çok önemsemeleri ve aradan üç gün geçtiği halde halifenin bu şekilde ölümünü kabullenememeleridir.[392] Fitnenin daha fazla yayılmasından korkan ensar ve muhacir, tekrar Hz. Ali'nin yanına gelip her zaman onun arkasında olacaklarına dair yemin ettikten sonra halifeliği kabul etmesini istediler. Hz. Ali, maslahat gereği bunu kabul etmeyi kendisi için bir zaruret olarak gördü ve onayladı.[393] Bunun üzerine başta

[386] Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Atiyye Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1989), 2/415.
[387] Taberî, *Tarihü't-taberi,* 4/427-429.
[388] Taberî, *Tarihü't-taberi,* 4/427-435.
[389] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım,* 147-149.
[390] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 229.
[391] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 229.
[392] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 229.
[393] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye,* 229.

Ammar b. Yâsir, Muhammed b. Mesleme, Abdullah b. Abbas ve ebû Musa el-Eş'arî olmak üzere orada hazır bulunan kibarı sahâbe de Hz. Ali'ye biat ettiler.[394]

Tarihçi Ali Muhammed Sallâbî; Hz. Ali'ye üç veya beş gün sonra biat edildiğine, Hz. Talha ve Zübeyr'in ikrah altında biat ettiklerine, biat etmelerine karşılık valilik istediklerine dair rivayetlerin zayıf olduğunu belirtmiştir.[395] Sallâbî, sahih rivayetlere göre Hz. Osman'ın vefatından sonra Medine'de toplanmış olan sahâbenin, Hz. Ali'ye biat ettiğini kaydeder.[396] Nitekim Medine'de Hz. Ali'den daha faziletlisi de yoktu. O'na göre Hz. Ali çok hevesli olmadığı halde fitnenin daha fazla yayılmasından korkmuş ve bu işi kabul etmiştir.[397]

2.1.9. Cemel Vak'ası

Müminlerin anneleri, Medine sokaklarında fitne baş gösterince Hz. Osman'dan izin alarak hac için Mekke'ye gitmişlerdi. İşlerini tamamlayıp Medine'ye dönüş yoluna çıktıklarında, Halife Hz. Osman'ın şehit olduğu haberi kendilerine ulaştı ve tekrardan Mekke'ye döndüler.[398] Medine ehlinin bu durumda ne yapacaklarını beklemiş, yaşanan olaylarla ilgili haberleri araştırmaya koyulmuşlardı. Medine'de bulunan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de umre ibadeti için Hz. Ali'den izin aldıktan sonra Mekke'ye gitmişlerdi.[399] Mekke'ye varınca başta Hz. Aişe olmak üzere müminlerin anneleri ile birtakım istişarelerde bulundular. Hz. Osman, her ne kadar muhâsara altına alındığı süreçte sahâbeyi fitneden uzak tutmaya ve kendisini âsilere karşı korumaya çalışanları bundan menetmeye çalışmışsa da onlar, yaşananlardan ötürü kendilerini sorumlu hissediyorlardı. Gerek müminlerin anneleri gerekse Hz. Zübeyr ve Hz. Talha, mazlum olarak katledilen Halife'nin katillerinin kanını talep ediyorlardı.[400] Zira onlara göre bu büyük suçu işleyenlerin cezasız kalması, imamlara karşı bu tür isyan hareketlerinin devem etmesi demekti.

---

[394] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 229-230.
[395] Ali Muhammed Sallâbî, *Dördüncü Halîfe Hz. Ali (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, thk. Mustafa Kasadar, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 206-207.
[396] Sallâbî, *Hz. Ali*, 205.
[397] Sallâbî, *Hz. Ali*, 205.
[398] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/431.
[399] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/444.
[400] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 156.

Bu işi halletmek için Medine, Basra ve Şam beldelerinden birine gitme üzerine istişarelerde bulundular. Basra'ya gitme hususunda karar kıldılar.[401] Hz. Âişe, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'nın öncülüğünde yola çıkan grup Basra'ya vardı. Basra Valisi Osman b. Huneyf[402] ile Mekke'den gelenler arasında bir anlaşma yapıldı. Yapılan bu anlaşmaya göre şehrin idaresi ve beytülmâlın korunması görevi Vali Osman b. Huneyf'te olacak, Mekke'den gelen grup da Basra'da istedikleri herhangi bir yerde konaklayabilecekti.[403] Hz. Âişe, kendisini dinlemeye gelmiş olan Basralılara hitaben bir konuşma yapıyordu ki Hukeym b. Cebele ve beraberindeki bir grup Mekke'den gelenlere karşı saldırıya geçti. Her ne kadar Hz. Âişe meydana gelebilecek çarpışmaya engel olmak için taraflara sükûnet çağrısında bulunsa da Hukeym ve beraberindeki Hz. Osman karşıtı âsiler, düşmanca bir tavırla Hz. Âişe ve beraberinde yer alan grubun üzerine doğru ilerlemeye devam ettiler. İki taraf arasında yaşanan çarpışma neticesinde Hukeym ve onun safında yer alanların çoğu öldürüldüler. Bu hadisenin ardından Mekke'den gelenler Basra'da kontrolü ele almış oldular.[404]

Hz. Ali, Şam yönüne gitmek üzere hazırlık yapıyorken Basra'da meydana gelen hadiseleri duyunca bu sefer insanları Basra cihetine doğru yönlendirmeye başladı. Medine'de bulunan ashâbın çoğu yaşananlara müdahil olma konusunda pek istekli değildi. Nitekim Şa'bî'ye göre Bedir'e şahit olanlardan sadece altı kişi Cemel'e katılmıştır.[405] Bazı sahâbîler Hz. Ali'ye Medine'den çıkmaması yönünde nasihatlerde bulunmuşsa da Hz. Ali, sorunun başka şekilde çözülemeyeceğini dile getirmiştir. İbn Râfi, Hz. Ali'ye Basra'ya yönelerek neyi amaçladığını sormuş; Hz. Ali de amacının sadece ıslah olduğunu, kendilerine isyan etmeyenlere kesinlikle dokunulmayacağını ve kendilerine karşı bir saldırı olması durumunda ise kendilerini müdafaa etmekle yetineceklerini söylemiştir.[406]

Hz. Ali, beraberinde yaklaşık dokuz yüz kadar kişi ile birlikte yola çıkmıştı. Ordusu ile Zûkar diye bilinen bir mevkide konaklayan Hz. Ali, Kûfe'ye peş peşe üç

[401] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/432-433.
[402] Ensar'dan olup Bedir haricindeki bütün gazvelere katılmıştır. Gerek Hz. Ebu Bekir gerekse de Hz. Ömer döneminde önemli görevler üstlenmiş, Hz. Ali halife olunca onu Basra Valisi olarak tayin etmiştir. Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/469.
[403] İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 159.
[404] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/466-467.
[405] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/440.
[406] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/479.

heyet göndermek suretiyle destek ve yardım talebinde bulunmuştur. O sıralar Kûfe Valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî; Hz. Osman'ı mazlum olarak katleden zevatın hak ettiği cezayı almadığını, bu sebeple de fitne ortadan kalkmayana kadar yaşanan olaylara müdahil olmayacağını belirtmiştir.[407] Hz. Ali de Ammar b. Yasir, oğlu Hz. Hasan ve Malik b. Eşter en-Nehaî'yi Kufe'ye göndererek Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi görevinden azletmiştir.[408] Hz. Hasan, Kufe'den yaklaşık on iki bin kişiyi yanına alarak Hz. Ali'ye destek için Zûkar'a dönmüştür.[409]

Hz. Ali, aralarında birlik ve beraberliğin yeniden sağlanması ve tefrikanın son bulması için Ka'ka' b. Amr et-Temîmî'yi elçi olarak Basra'ya gönderdi. Basra'ya gider gitmez ilk önce Hz. Âişe ile görüşen Ka'ka' b. Amr, müminlerin annesine: "Ey anneciğim sizleri bu beldeye getiren gaye nedir" diye sordu. Hz. Aişe de çıktıkları bu yolda tek amaçlarının insanların arasını düzeltmek olduğunu söyledi.[410] Ka'ka' b. Amr, aralarında geçen konuşmalara şahit olsunlar diye Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'nın da çağrılmasını istedi. İkisi geldikten sonra Hz. Ka'ka', Hz. Âişe'ye sorduğu soruyu bu defa onlara da sordu ve onlardan da aynı cevabı aldı.[411] Ardından onlara birlik ve beraberliği yeniden tesis etmek için nasıl bir yol izleyeceklerini sordu. Onlar da Hz. Osman'ın katillerini ve fitnecileri hak ettikleri şekilde cezalandırarak bunu yapacaklarını söylediler. Ardından onlar, ona göre çözüm yolunun ne olabileceğini sorunca Hz. Ka'ka', öncelikle Mekke'den bu amaç için yola çıkanların Hz. Ali'nin safına katılmaları gerektiğini belirtti. Nitekim ona göre Hz. Osman'ın katillerini yakalayıp cezalandırmak için çıkılan yolda aranan âsîlerin, müntesibi oldukları kabileleri tarafından sahiplendiği, bundan dolayı da kendilerine muhalefet olanların sayısının her geçen gün arttığını belirtmiştir.[412]

Ka'ka' b. Amr, kendisinin de mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın kanını talep ettiğini ancak bunun için ortalığın sakinleşmesini sağlayıp kontrolü ele almanın onlar için öncelikli olduğunu belirtmiştir.[413] Ka'ka' b. Amr'ın isabetli bir görüş beyan ettiğini, Hz. Ali'nin de bu görüş üzere olması durumunda birleşmenin mümkün

[407] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/442-445.
[408] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/447.
[409] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/447.
[410] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/591.
[411] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/592.
[412] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/449.
[413] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/592.

olabileceğini belirtmişlerdir. Ka'ka' b. Amr, dönüp vaziyeti Hz. Ali'ye anlattı. Halife gelen haberlere çok sevindi. Böylece her iki taraf da yönünü birlik ve beraberliğe çevirmiş oldu.[414] Lakin bazıları iki tarafın da yönünü sulha çevirmesinden rahatsız oldular.[415] Nitekim bir sulh durumu yaşanması halinde hem Hz. Osman'ın katilleri için hem de beldelerde fitne çıkaran âsiler için sonun başlangıcı demekti.

Hz. Osman'ın öldürülmesine öncülük eden İbn Sebe, Sâlim b Sa'lebe, Eşter en-Nehâî ve Şureyh b. Evfa'nın liderliğinde yaklaşık iki bin beş yüz kişi toplandı.[416] Aralarında tek bir sahâbînin dahi yer almadığı bu topluluk, yaşananlarla ilgili birtakım istişarelerde bulunuyordu. Grubun bir kısmı Hz. Ali'nin öldürülmesini, bir kısmı da iki tarafı kendi haline bırakıp başka beldelere dağılmalarını teklif etti. Söz alan İbn Sebe ise bu iki önerinin de yanlış olduğunu, tek çarelerinin iki tarafı da birbirine düşürmek olduğunu söyledikten sonra topluluk dağıldı.[417]

Gerek Hz. Ali tarafı gerekse de Mekke'den gelenler sulh için Basra önlerinde ayrı ayrı konaklamaya başladılar. Üç gün boyunca iki grup arasında birtakım yazışmalar ve haberleşmeler devam etti. Her iki taraf da yazışmalarda Ka'ka' b. Amr'a verdikleri söze bağlı olduklarını yineliyordu. Hz. Osman'ı katleden topluluk; son kez bir araya gelip en kısa süre zarfında harekete geçmeleri gerektiğini, aksi halde iki tarafın da razı olacağı bir sulhun yakın olduğunu söylüyorlardı. Nitekim fecrin doğuşuyla beraber sayıları yaklaşık iki bin civarında olan bu âsîler, harekete geçti ve aniden savaş patlak verdi.[418] Gerek Hz. Ali gerekse Hz. Âişe kendi taraftarlarını durdurmaya çalışıyordu.[419] Lakin İbn Sebe ve beraberindekiler savaşın durmaması için ellerinden gelen gayreti gösteriyordu. Çarpışmalar, bilhassa Hz. Âişe'nin üzerinde bulunduğu devenin (cemel) etrafında yoğunlaşıyordu. Nitekim bu durumun farkına

---

[414] Zehebî, hem Hz. Talha'nın hem de Hz. Ali'nin savaştan yana olmadığını, barış üzere iki tarafın da anlaşmış olduğunu belirtir. Lakin her iki tarafta da mevcut bulunan ayak takımı sulhu istemediler ve savaş patlak verdi. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Kaymâz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm,* thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 3/486.

[415] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/592.

[416] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/451.

[417] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/452.

[418] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/455.

[419] Zehebî, savaşın iki grupta da yer alan sefihler sebebiyle meydana geldiğini ve yaklaşık on bin kişinin de vefat ettiğini belirtir. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Kaymâz ez-Zehebî, *el-ʿİber fî haberi men gaber*, thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/27.

varan Hz. Ali, savaşın bir an evvel sonra ermesi için devenin vurulmasını emretti. Devenin atılan oklarla öldürülmesi ile savaş büyük ölçüde sona erdi. Çarpışmalar sonucunda yaklaşık on bin kişi vefat etti. Hz. Zübeyr, savaşı bırakıp Medine'ye dönerken şehit edildi.[420] Hz. Talha ise çarpışmalar esnasında şehit oldu.

Hz. Ali; askerlerine kaçanların kovalanmamasını, yaralıların öldürülmemesini ve hanelere girilmemesini emretti. Nitekim çarpışmalar neticesinde yakalananlar, esir muamelesi görmemiştir. Basra'dan ayrılıp Mekke'ye dönecek olan Hz. Âişe'yi, Hz. Ali bizzat kendisi hanımlardan oluşan bir heyet refakatinde uğurlamış ve iki taraftan vefat edenlerin cenaze namazını da kendisi kıldırmıştır.[421] Netice itibariyle Ashâb; ümmetin birliğini ve selametini sağlamak için çıktıkları yolda âsiler tarafından birtakım tuzaklara ve ihanetlere uğramış, lakin tüm komplolara rağmen itidali elden bırakmamışlardır. Hassaten yukarıda da belirttiğimiz gibi Hz. Ali'nin savaş sonunda karşı tarafla ilgili söyledikleri ve fiiliyatları bunun apaçık delilidir.

Nûreddîn es-Sâbûnî, Cemel Vakası'nda yaşananlarla ilgili "O Cemel günü haklıydı" diyerek söze girer. Sâbûnî'ye göre Hz. Ali bu konuda isabet etmiştir. Ayrıca bu görüşün sadece kendisine ait olmadığını, "bizim yanımızda Hz. Ali isabet etmiştir" diyerek Mâtürîdiyye'nin de bu görüşte olduğunu kasteder.[422] Mâtürîdiyye'yi sistemleştiren alim olarak bilinen Ebu'l-Muin en-Nesefi'ye göre bu meselede Hz. Ali isabet etmiştir.[423] Çünkü imâmeti sabit olan Halife'ye itaat bütün müminlere vaciptir. İmamın kendisine muhalefet edeni uyarması, kişinin üzerinde bulunduğu hatalı görüşünü ona izah etmesi, Müslümanların birliğinin bozulmaması ve karşı tarafın doğru yola girmesi için onunla savaşması Halifenin vazifesidir.[424] İmâm Eş'arî ve Eş'arîyye müntesibi ulemâ, Hz. Ali'nin içtihadında isabet ettiğini belirtmekle beraber konuya daha temkinli yaklaşmıştır.

İmâm Eş'arî, gerek emîrü'l-mü'minîn Hz. Ali'nin gerekse de Hz. Aişe ve Hz. Zübeyr'in cennetle müjdelenmiş içtihat sahibi kimseler olduğunu belirtir.[425] Dinde

---

[420] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/535.
[421] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/471-472.
[422] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 231.
[423] Nesefî, *Tebsıra*, 720.
[424] Nesefî, *Tebsıra*, 720.
[425] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk el-Eş'ari, *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*, thk. Hüseyin Mahmud Fevkiyye (Kahire: Dâru'l-Ensar, 1397/1992), 260.

güvenilir önderler olan bu sahâbîler, töhmet altında bırakılmaktan da beridirler.[426] Bunun yanında İmâm Eş‘arî, Cemel Vak‘ası’nda Hz. Ali’nin isabet ettiğini, karşısında bulunan ashabın ise içtihaden hata ettiğini belirtir.[427] İmâm Eş‘arî, Hz. Aişe’nin Hz. Ali ile savaşmak için yola çıkmadığını, bilakis fitne ateşini söndürmek ve İslâm toplumunun ıslâhını sağlamak için bu işe giriştiğini belirtir. İmâm Eş‘arî, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in doğru olduğunu düşündükleri için böyle bir yola çıktıklarını, ancak içtihatlarında hata ettiklerini belirtir.[428] Bu kişiler müçtehit oldukları için de onların bu içtihatlarında fıska (günaha) girmesi söz konusu değildir.

Eş‘arîyye’yi sistemli bir mezhep haline getiren imamlardan biri olarak bilinen İmam Ebû Bekr Bâkıllânî, et-Temhîd adlı eserinde “Hz. Ali’nin İmâmeti Üzerine Kelam” şeklinde bir fasıla açar ve bu mesele üzerine bazı izahatlerde bulunur. İmam Bâkıllânî, Cemel konusunda bazıları ashâbın içtihat ettiğini ve diğer meselelerde olduğu gibi her müçtehidin isabet ettiğini belirtir.[429] Bazılarının ise hakkın ancak bir tarafta olabileceği ve bu konuda Hz. Ali’nin haklı olduğu görüşü üzere olduğunu kaydeder.[430] Bu görüşte olanlara göre emîrü’l-mü’minîn’nin doğru olan görüşüne muhalefet edilerek içtihatta hata edilmiştir. Lakin bu hata, kişiyi günaha ve fıska götürmeyecek bir hatadır. Bazıları da Hz. Aişe ve beraberindekilerin bu meselede pişman olduklarına dair rivayetleri dile getirir. Ebû Bekr Bâkıllânî, Mu‘tezile’nin imamlarından olan Vasıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd’in hangi tarafın isabetli olduğu noktasında bir fikir belirtmediğini kaydeder.[431] Bâkıllânî son olarak ehl-i ilmin çoğunluğun şu görüşte olduğunu belirtir: “Basra’da yaşananlar normal bir savaş değil, aniden meydana gelmiş bir durumdur. Her iki tarafta diğer tarafın kendisine ihanet ettiğini zannederek nefsini müdafaa için çarpışmıştır. Çünkü iki tarafta sulh için anlaşmış ve işler yoluna girmişti. Hz. Osman’ın katilleri toplanmış ve sulh olmaması için plan yapmıştı. Bu plana göre bölünüp iki tarafa dağılacak ve seher vaktinde aniden karşılıklı olarak savaş başlatacaklardı. Ali tarafı Zübeyr ve Talha ihanet etti diyecek, diğer tarafta Ali ihanet etti diyecekti. Nitekim planladıkları gibi oldu ve savaş patlak verdi. İki tarafta nefsini korumak zorunda kaldı. Bu durum iki tarafın da yerinde bir

[426] Eş’ari, *el-İbâne*, 260.
[427] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât*, 187.
[428] İbn Fûrek, *Mücerredü Makalât*, 188.
[429] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 189.
[430] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 189.
[431] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 189.

tavır sergilediğini ve Allah'a itaatten ayrılmadığını gösterir."[432] Ebû Bekr Bâkıllânî bu son görüşe atıfta bulunarak: "İşte bu, doğru ve meşhur olan görüştür. Buna meyleder ve bunu söyleriz" diyerek bitirir.

Zâhirî mezhebinin en önemli temsilcisi konumunda bulunan İbn Hazm el-Endelüsî de bu konuda Ebû Bekr Bâkıllânî ile aynı düşüncededir. İbn Hazm'a göre bu konuda insanlar üç gruba ayrıldılar: Şîa'nın tamamı, Mürcie'den bir grup, Mu'tezile'nin cumhuru (Vasıl b. Ata, Amr b. Ubeyd ve Ebu'l-Huzeyl tevakkuf ettiler) ve Ehl-i Sünnetin bir kısmı Hz. Ali'nin isabet ettiğini, Hâricîlerin tamamına göre Hz. Ali'nin Nehrevan'a kadarki kararlarında haklı olduğunu, sahâbenin ve Ehl-i Sünnet'in ekseriyetinin bu meselede tavakkuf ettiğini, bazılarının da Hz. Ali'ye karşı savaşanları tasvip ettiğini kaydeder.[433] Bu konudaki görüşleri naklettikten sonra İbn Hazm, iki grubun da gerek maksat ve niyetlerinde gerekse kendilerini savunma hususunda isabet ettiğini belirtir.[434] O; iki tarafın da Basra'da bulunma sebeplerinin savaş olmadığını, Müslümanlar arasındaki ayrılığı gidermek için yola çıktıklarını, Hz. Aişe ve beraberindekilerin Hz. Ali'nin imâmetini kesin bir şekilde kabul ettiğini kaydeder. O'na göre bunun en bariz delili, iki tarafın da sorunsuz bir şekilde bir araya gelip görüşmesidir. Hz. Osman'ın katillerinin bu görüşmeleri, kendilerinin yakalanması için hazırlanmış bir plan olarak anlaması üzerine gece vakti Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in askerlerine saldırarak savaşı başlattılar.[435]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Hz. Ali'nin haklı olduğunu ifade ettikten sonra karşı tarafın yaşadığı nedameti dile getirmiştir. Kendisine ulaşan nakillere göre Hz. Aişe'nin savaşmak istemediğini, iki kesim arasında barışı sağlamak için yola çıktığını ancak durumun savaşa dönüştüğünü belirtir. Sâbûnî, Hz. Aişe'nin tövbe ettiğini ve başörtüsü ıslanıncaya kadar ağladığını kaydeder.[436] Ayrıca Sâbûnî, Hz. Talha'nın savaş esnasında Hz. Ali'nin ordusunda yer alan genç bir askere elini uzatarak "Elini uzat, Emirü'l-müminine biat edeceğim" dediğini nakleder.[437] Kaynaklarda Hz. Ali'nin de

[432] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 190.
[433] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/119-120.
[434] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/123.
[435] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/123.
[436] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 232.
[437] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 232.

yaşanan hadiselerden ötürü çok üzüldüğü, oğlu Hz. Hasan'a "Ey oğlum, keşke baban bu olaydan yirmi sene evvel vefat etseydi" dediği aktarılır.[438]

2.1.10. Sıffîn Vak'ası

Cemel Vak'asından sonra Hz. Âişe'yi Mekke'ye uğurlayan Hz. Ali, zaman kaybetmeden Kûfe'ye geçti. Hz. Osman tarafından Hemedan'a vali olarak atanmış olan Cerir b. Abdullah ve Azerbaycan valisi olarak görevlendirilmiş olan Eş'as b. Kays'tan bir an önce Kufe'ye gelip kendisine biat etmelerini istedi. İki vali de vakit kaybetmeden gelip Hz. Ali'ye biat ettiler. Cerir b. Abdullah, Hz. Ali'nin Hz. Muaviye'ye elçi göndermek istediğini duymuş, kendisine Hz. Muaviye ile bir arkadaşlığının olduğunu belirtip, bu iş için gönüllü olduğunu söylemişti. Her ne kadar Eşter Hz. Ali'den onun yerine kendisini göndermesini istese de Halife, Cerîr b. Abdullah'ı elçi olarak gönderdi.[439]

Cerîr b. Abdullah, Şam'a varınca Hz. Ali'nin göndermiş olduğu biat mesajını Hz. Muaviye'ye ulaştırdı. Hz. Muaviye, Amr b el-As ve Şam'ın ileri gelenlerini toplayıp bu konuyu kendileriyle istişare etmek istedi. İstişareye katılanlar, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını veya kendilerine teslim edilmesi gerektiğini, aksi halde Hz. Ali'ye biat etmeyeceklerini söylüyorlardı.[440] Cerîr b. Abdullah, Hz. Ali'nin yanına dönüp Şam ehlinin cevabını ona bildirdi. Eşter, bu olumsuz cevaptan Cerîr b. Abdullah'ı sorumlu tutmuş ve "Ali'nin yerinde olsaydım olaylar yoluna girene kadar sizi hapsederdim" demiştir.[441] Cerîr b. Abdullah, Eşter'in tepkisine üzülüp oradan ayrılmış ve daha sonra yaşanan olaylara müdahil olmamıştır.

Hz. Muaviye'nin, Hz. Osman'ın katillerine kısas uygulanmadan veya kendisine teslim edilmeden biat etmeyeceğini anlayan Hz. Ali, Şam üzerine yürümek için bir ordu hazırladı. Kûfe yakınlarında yar alan Nuhayle mevkiinde karargâh kuran Hz. Ali'nin ordusuna birçok bölgeden asker katıldı. Ordunun belli bir sayıya ulaşması ile Hz. Ali karargâhı, Fırat nehrinin kuzeyinde yer alan Sıffin ovasına taşıdı.[442] Hz. Ali'nin yaptığı hazırlıkları haber alan Hz. Muaviye de Şam ordusunu hazırlayarak

[438] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/456.
[439] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/629.
[440] Taberî, *Tarihü't-taberi*, 4/561.
[441] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/629.
[442] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/495-497.

Sıffin'e geldi. Hz. Muaviye'nin komutanları arasında Amr b. Âs ve Dahhak b. Kays da vardı. Her iki orduda da yüz bin civarında asker bulunmaktaydı. Hz. Muaviye'nin ordusu, su kaynağına yakın bir yerde karargâh kurmuş, Hz. Ali'nin ordusu ise su kaynağına uzak bir yere yerleşmişti. İki taraf arsındaki ilk ciddi çarpışma da bu sebeple yaşanmış ve iki tarafın da sudan rahatlıkla faydalanabileceği bir anlaşma sağlanmıştı.[443] Hz. Ali, önceden gönderdiği gibi biat edip cemaate katılması için Hz. Muaviye'ye elçi gönderdi. İki taraf arasında mektuplaşma ve elçi gönderme faaliyetleri bir süre devam etti. Sulh amacıyla yapılan bu görüşmeler, iki tarafın da görüşlerinde kararlı olması sebebiyle sonuç vermedi.[444] Savaş, teke tek yaşanan mübarezelerle ve küçük birliklerin çarpışmalarıyla devam etti.

Safer ayının ilk günü başlayan savaş, gittikçe şiddetlenerek "leyletü'l-harîr" diye adlandırılan 10 Safer 37 Cuma Günü'ne kadar devam etmiştir.[445] Harîr gecesi yaşanan şiddetli çarpışmalardan dolayı iki ordu da epeyce yıpranmıştı. Kinde kabilesinin lideri olan ve Hz. Ali tarafında yer alan Eş'as b. Kays, etrafındakilere hitaben şöyle seslenmiştir: "Ey inananlar! Geçtiğimiz gün nelerin yaşandığını ve Araplardan birçoğunun öldüğüne şahit oldunuz. Bu ilerleyen yaşıma rağmen böyle bir savaş görmedim. Eğer yarın da karşı karşıya gelecek olursak bu, mahremlerimizin yok olması ve Arapların sonu olacaktır. Ben zaten yaşlı biriyim ve dediğim gibi eğer yarın biz ortadan silinirsek, çocuklarımız ve kadınlarımızın başına gelecekler için korkmaktayım." Eş'as'ın konuşmaları Hz. Muaviye'ye ulaşınca o da: "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki o doğru söylemiştir. Eğer yarın da bu şekilde çarpışmaya devam edersek Rumlar, Şam halkının çocuklarını; Farslar da Irak halkının çocuklarını esir alır. Bunu ancak iyi düşünenler anlar" dedi.[446] Amr b. Âs, savaşın şiddetinin arttığı ve Şamlıların aleyhine döndüğü bir zamanda: "Mushafla beraber birini gönderin, Ali'ye aralarında Allah'ın kitabının hükmetmesini söylesin ve biliyorum ki Ali bunu reddetmeyecektir" dedi. Elçi, Hz. Ali'ye gelip: "Bizlerle sizlerin arasında Allah'ın kitabı hükmetsin" dedikten sonra mealen "*Kendilerine mushaftan bir nasip verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da*

[443] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/497-499.
[444] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/499-501.
[445] İsmail Yiğit, "Sıffîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108.
[446] Nasr b. Müzâhim, *Vakʿatü Sıffîn*, thk. Muhammed Hârûn Abdusselâm (Kahire: Müessesetü'l-arebiyyetü'l-hadîse, 1382/1962), 480-481.

içlerinden bir kısım ondan yüz çevirip gerisin geriye gidiyor"[447] âyetini okudu. Hz. Ali: "Evet, aramızda Allah hükmetsin ve biz buna sizden daha çok layığız" dedi. Bunun üzerine kurrâlar (çoğunluğu daha sonra bu sebeple ayrılıp Hâricîler olarak adlandırılacak olan grup) kılıçlarını omuzlarına alıp: "Ey müminlerin emiri, neden üzerlerine gitmiyoruz? Gidelim de Allah aramızda hükmetsin" dediler. Sehl b. Huneyf el-Ensârî, orada bulunanlara müşriklerle yapılan Hudeybiye sulhünü, sulhe yapılan itirazları ve ardından gelen fetih haberini anlattı. Bunun üzerine Hz. Ali, savaşın durmasını kabul etti ve bunun bir fetih olduğunu belirtti.[448]

Birtakım rivayetlere göre kurrâ, tehditle Hz. Ali'yi savaşı durdurup Kur'an'ın hakemliğini kabul etmeye zorlamıştır. Bazı rivayetlere göre de kurrâ, sulhü reddetmiş ve sulhe razı olan Hz. Ali'yi savaşa devam etmesi için ikna etmeye çalışmıştır.[449] On binlerce kişinin haftalarca savaşta olduğu bir ortamda birbirinden farklı görüşlerin beyanı, garipsenecek bir durum değildir. Kurrânın bu durumu, sayılarının ordunun çoğunluğunu teşkil etmemesi ve içlerinde sahâbeden herhangi birinin bulunmaması; onların, Hz. Ali'nin bir karar almasında asıl belirleyici unsur olmadığını gösterir. İki taraftan da çok sayıda kişinin ölmesi, savaşın uzun sürmesi sebebiyle insanların yaşadığı tükenmişlik ve kaygı, elçinin öncekilerin aksine şart koşmadan sulh isteğinde bulunması ve özellikle Kinde kabilesinin reisi olan Eş'as b. Kays'ın iki taraftan da savaşın bitmesini isteyenlerin oluşturduğu çoğunluğun duygularına tercüman olarak yaptığı konuşma, sulh kararının alınmasında etkili olan sebeplerdendir.

Hz. Muaviye, Hakem olarak Amr b. Âs'ı (r.a) tayin etti. Hz. Ali ise etrafındakilere Abdullah b. Abbas'ı (r.a) önerdi. Eş'as b. Kays'ın da aralarında olduğu Iraklıların çoğunluğu, olayların başından beri tarafsız kalıp sulhten yana olduğunu ifade eden Ebû Mûsâ el-Eş'ari'nin (r.a) hakem olmasını istedi.[450] Hz. Ali'nin bu sefer Eşter'i önermesi üzerine onlar, Eşter'in olayların bu raddeye gelmesinin müsebbibi olduğunu, üzerine bir de hakem olmasını kabul etmeyeceklerini belirttiler.[451] Hz.

[447] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/23.
[448] Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef.,* thk. Usame İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1429/2009), 13/453; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/348-349.
[449] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî, *Menâkıbü'l-eʾimmeti'l-erba'a*, thk. Semîra Ferhât (Beyrut: Dâru'l-Muntehebi'l- Arabi, 1422/2002), 128-130; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/544-548.
[450] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/554.
[451] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/555.

Ali'nin de kabul etmesi üzerine gidip uzlete çekilmiş olan Ebû Mûsâ el-Eş'ari'yi çağırdılar ve nihayetinde Hz. Ali tarafının hakemi de belirlenmiş oldu. Hakemler ilk olarak bir araya gelip, sükûnetin sağlanması ve daha güvenli bir ortamın oluşması için asıl görüşmeleri Ramazan ayında yapmayı uygun gördüler. İki tarafın da uyacağı kuralların yazılı olduğu bir metin (tahkimnâme) hazırlandı. Tahkimnâmeye göre taraflar, aralarındaki sorunu Kur'an'a ve sünnete başvurarak âdilâne bir şekilde çözme kararı aldı.[452]

Nûreddîn es-Sâbûnî, Cemel'de olduğu gibi Sıffîn vakasında da Hz. Ali'nin haklı olduğu kanaatindedir.[453] Sâbûnî'nin en güçlü dayanağı, Resûlullah'ın Sıffîn'de şehit olan Ammar b. Yasir ile ilgili söylemiş olduğu hadisidir.[454] Ammar b. Yasir gerek Cemel'de gerekse de Sıffin Vakasında Hz. Ali tarafında yer almıştır. Hz. Ammar, Sıffîn'de Ebu'l-Ğâdiye adında Şamlı bir asker tarafından şehit edilmiştir. Ebu Said el-Hudri'nin rivayetine göre Mescid-i Nebevî'nin İnşası sırasında herkes tuğlaları teker teker taşırken Ammâr b. Yasir ise ikişer ikişer taşıyordu. Resûlullah, onun bu durumunu görünce üzerindeki tozu silkeledi ve onun için "Allah Ammar'a rahmet etsin, O'nu bâğî (haddi aşan) bir topluluk öldürecek. Oysa o onları cennete onlar da onu cehenneme çağırıyorlar" buyurmuş, Hz. Ammar da fitnelerden Allah'a sığınırım demiştir.[455]

İmâm Sâbûnî yukarıdaki hadise dayanarak "Ammar b. Yasir, Hz. Ali'nin bayrağı altında çarpışırken öldürülmüştür. Eğer Hz. Ali'nin imâmeti sabit olmasaydı, onunla savaşanlar ve Ammar b. Yasir'i öldürenler bâğî olarak adlandırılmazdı" demiştir.[456] Sâbûnî, bu hadise dayanarak hem Hz. Ali'nin imâmetinin sübutunu hem de bu meseledeki haklılığını vurgulamıştır.

---

[452] Yiğit, "Sıffîn", 37/108.
[453] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 231.
[454] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 231.
[455] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Salât", 63 (No. 447); İbn Hacer, İmam Humeydi'nin el-Cemʿ beyne's-Sahîhayn eserinde hadisin "Onu bağı bir grup öldürecek…" kısmını zikretmediğini belirtir. İmam Humeydî, İmam Buhârî'nin bu kısmı söylemediğini aynı şekilde hadis alimi İbn Mesud'un da bu kısmı almadığını belirtir. Ayrıca İmam Humeydi'ye göre İmam Buhârî bunu söylemişse bile hata ile söylemiş daha sonra da bu hatalı yeri bilerek silmiştir. İbn Hacer de hadisin bu kısmının İmam Buhârî tarafından bilerek silindiğini ve bizzat Ebû Saîd el-Hudrî'nin "ben bu kısmı Resûlullah'tan duymadım" dediğini belirtir. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/542.
[456] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 231.

İmam Nesefî, Sıffîn meselesinde Hz. Ali'nin haklı olduğunu ve isabet ettiğini belirtir.[457] İmam Nesefî, Hz. Ali'nin karşısında yer alan ashâbın içtihad ehli olarak tevilde bulunduğunu ve bu teville kafir veya fasık olmalarının söz konusu olmadığını kaydeder. Ayrıca Nesefî, Ehl-i Sünnet kelamcılarının, Hz. Ali'nin karşısında yer alan sahâbeyi "bâğî" olarak isimlendirme konusunda görüş ayrılığı yaşadıklarını aktarır.[458]

İmam Nesefî bir kısım ulemanın, Hz. Muaviye ve beraberindeki ashâbın içtihat ettiğini ve içtihadında hata edenleri bu şekilde adlandırmanın yanlış olduğunu savunarak bu ismin kullanılmasının caiz olmadığı görüşünü savunduklarını aktarmaktadır.[459] Bir kısım ulema ise şu ayeti delil getirerek; "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."[460] beyanından hareketle Hz. Muaviye ve diğer ashâba "bâğî" denilebileceği görüşünü benimsediklerini dile getirir. Bu görüşü savunanlara göre Hz. Ali'nin kendisi de karşısındakiler için "Onlar haddi aşmış (bağı) kardeşlerimizdir." ifadesini kullanmıştır.[461] Nesefî, son görüşte olanların dahi Hz. Ali'nin karşısında yer alanların yorumlarında hata ettiklerini ve buna yetkileri olduğu için de fasık olarak adlandırılmalarından imtina edildiğini dile getirmektedir. Nesefî bu sebeple İmâm Ebû Hanife ve İmam Muhammed"in "Adil olan bir kişinin bâğî (âsî) olan murisini öldürmesi durumunda mirastan mahrum olmayacağı gibi, bâğî olan bir kişinin de âdil olan murisini öldürmesi durumunda mirastan mahrum olması söz konusu değildir." dediklerini nakleder. [462]

İmâm Eş'arî, Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında yaşananlar ile ilgili Hz. Muaviye'nin adil İmâm'a karşı gelerek hata ettiğini ve bu hatanın içtihadi bir hata olduğunu belirtir.[463] İmâm Eş'arî'nin belirttiğine göre ashâb-ı kirâmın tamamı dinde kendisine güvenilen öncülerdir. Şüphesiz Allah ve Resulü, onlardan övgüyle bahsetmiştir. Bu yüzden onlar din konusunda töhmet altında bırakılamazlar. Bize

[457] Nesefî, *Tebsıra*, 724.
[458] Nesefî, *Tebsıra*, 724.
[459] Nesefî, *Tebsıra*, 724.
[460] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hucurât 49/9.
[461] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, 114.
[462] Nesefî, *Tebsıra*, 724.
[463] Eş'ari, *el-İbâne*, 260.

düşen de onlara karşı saygılı olmak, onları hakkıyla yüceltmek ve onlardan herhangi birine noksanlık atfedenlerden de uzak durmaktır.[464]

İmam Bâkıllânî, gerek Hz. Ali'nin karşısında yer alan ashâbın gerekse de Resûlullah'ın fitne zamanı ile ilgili hadislerine binaen Medine'de kalan ashâbın içtihat ettiğini ve bununla da günaha düşmelerinin söz konusu olmadığını belirtir.[465] İmâm Şehristânî ise hem Cemel ve Sıffin'de hem de Haricilere karşı Hz. Ali'nin haklı olduğu kanaatindedir.[466]

İbn Hazm Cemel'de iki tarafın da haksız olmadığını ifade ederken Sıffîn Vaka'sı'nda Hz. Ali'nin isabet ettiğini belirtir.[467] Çünkü Hz. Ali, kendisine itaat edilmesi vacip olan bir imamdır. İbn Hazm'a göre Hz. Muaviye, Hz. Osman'ın kanını talep etme hakkına sahiptir. Ayrıca O, Hz. Muaviye'nin Hz. Ali'nin faziletini ve hilâfetini inkâr etmediğini ancak içtihadı olan kan talebini biatin önüne aldığı için hata ettiğini belirtir. Dolayısıyla Hz. Muaviye içtihat ederek bir ecir almış, isabet etmediği için de herhangi bir günahı yoktur.[468]

2.1.11. Hulefâ-yi Râşidînin Efdaliyeti

Nûreddîn es-Sâbûnî, ümmetin cumhurunun hulefâ-yi râşidînin diğer tüm sahâbeden üstün olduğu konusunda ittifak ettiğini belirtir.[469] Ancak ğulât-ı şîa'nın ilk iki halife için küfür ve fısk isnadında bulunduğunu ifade eder. Yine Abbas b. Abdulmuttalib'in evlatlarından bir kısmının, Hz. Abbas'ı onlardan üstün tuttuğunu belirtir.[470]

Nûreddîn es-Sâbûnî sırasıyla hulefâ-yi râşidînin fazilet sıralamasına ve her birini öne taşıyan fazilet durumlarına ayrı ayrı dikkat çekmektedir. İmâm Sâbûnî, hem Resûlullah'tan aktarmış olduğu hadislerle hem de ashap arasındaki bazı diyaloglara ve rivayetlere yer vererek Ehl-i Sünnet'in bu meseledeki görüşlerini delillendirmektedir. Sâbûnî, Resûlullah'tan sonra ashâbın en faziletlisinin Hz. Ebû Bekir olduğu noktasında Ehl-i Sünnet'in icmasının olduğunu söyleyerek konuya giriş yapmış

[464] Eş'ari, *el-İbâne*, 260.
[465] Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 285-295.
[466] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 49.
[467] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/124.
[468] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/124.
[469] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 232.
[470] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233.

ardından bu hususta farklı düşünen Râfızîler'e ve Mu'tezile'nin bir kısmına birtakım cevaplar vermiştir. Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'in geldiğini belirten Nûreddîn es-Sâbûnî, bu konuda herhangi bir farklı görüş aktarmamıştır. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ın mı yoksa Hz. Ali'nin mi geldiği noktasında seleften birkaç farklı görüşün varlığından bahseden Sâbûnî, Ehl-i Sünnet'in genelinin Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ın ondan sonra da Hz. Ali'nin geldiği hususunda ittifak ettiğini beyan eder. Hulefâ-yi râşidînin tafdileyitini el aldıktan sonra da son olarak onların çocuklarının ve geriye kalan ashâbın fazilet durumu ile ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunur.

2.1.11.1. Hz. Ebû Bekir'in Ashâbın En Faziletlisi Olması

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre Ehl-i Sünnet, Mu'tezile'nin ekseriyetine ve Râfizîlerin tamamının aksine Resûlullah'tan sonra insanların en hayırlısının Hz. Ebû Bekir olduğu konusunda icma etmiştir.[471] Mu'tezile'den Cubbâî ise Hz. Ali'nin öncekilerden üstün olup olmadığı konusunda görüş beyan etmemiştir. Sâbûnî bu konuda Ehl-i Sünnet'in isabet ettiğini, Hz. Ebû Bekir'in faziletini inatçı ve cahil kimseler dışında kimsenin inkâr etmediğini belirtir.[472]

İbn Hazm, Resûlullah'tan sonra en faziletli kimselerin müminlerin anneleri olan Resûlullah'ın zevceleri olduğunu belirtir.[473] Müminlerin anneleri arasında en faziletli olanların ise Hz. Hatice ve Hz. Aişe olduğunu kaydeder.[474] İbn Hazm'ın dayanağı ise Resûlullah'ın Hz. Aişe ve Hz. Hatice'nin diğer kadınlara üstünlüğü ile ilgili söylemiş olduğu hadislerdir.[475] Resûlullah'tan sonra ümmetin en faziletlisinin Hz. Ebû Bekir olduğunu beyan edenlere cevaben de Hz. Ebû Bekir'in yönetimi ele aldığında "Ey İnsanlar! Şüphesiz ben aranızda en hayırlınız olmadığım halde sizlerin başına geldim" şeklindeki hitabını nakleder.[476] İbni Hazm'a göre O, Sıddîk olarak sadece hakikati ve doğru olanı söyler. Yine İbn Hazm, Zâhirîlerin bu görüşlerinde kesinlikle isabet ettiğini, bu konuda kendilerine muhalefet eden Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu'tezile ve Haricilerin ise apaçık bir yanlışa düştüğünü ifade eder.[477]

---

[471] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233.
[472] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233.
[473] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/103.
[474] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/105.
[475] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/13-105.
[476] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/105.
[477] İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/105-106.

Resûlullah'ın müminlerin annelerinin fazileti ile ilgili hadisleri olduğu gibi ashâbın geriye kalanının faziletleri ile ilgili de çokça hadisi vardır. Hadis kaynaklarına bakıldığı zaman bilhassa hulefâ-yi râşidînin fazileti ile ilgili hadislerin miktarı sayılamayacak derecede fazladır. İbn Hazm'ın Hz. Ebû Bekir'in fazileti ile ilgili söylediklerine gelecek olursak; Alimler, Hz. Ebû Bekir'in "En hayırlınız olmadığım halde…" şeklindeki sözünü bir tevazu ifadesi olarak yorumlamıştır. Şayet bu söz tevazu olarak söylenmemişse bile Allah'ın peygamberleri dışında bir kişinin kendisini içinde bulunduğu Müslüman toplumunun en hayırlısı olarak nitelendirmesi pekte tasvip edilebilir bir durum değildir. Nitekim ashâb-ı kirâmın tamamı üstün faziletlere sahip kimselerdir. Kendilerini diğerlerinden üstün görmemeleri hatta onları kendilerinden üstün görmeleri gayet tabii bir durumdur ve sahâbenin yaşantısında bunun çokça örneği vardır.

Mu'tezile mezhebinin önemli temsilcilerinden olan Kâdî Abdülcebbâr, Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın en büyük destekçisi ve en şerefli yardımcısı olduğunu, hiçbir Müslümanın Resûlullah nezdinde onun yerini dolduramadığını ve kimsenin onun yerine geçemediğini belirtir.[478] Ayrıca Kādî Abdülcebbâr, ilk dönem Şiîlerinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Hz. Ali'den daha faziletli gördüğünü nakleder.[479] Kādî Abdülcebbâr, Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne bağlı Kâ'biyye fırkasının reisi olan Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'den ilk dönem Şiîlerinin bu meseledeki tutumunu ortaya koyan şu rivayeti aktarır: "Birisi Şerîk b. Abdillâh'ın yanına gelerek 'Hz. Ebû Bekir mi yoksa Hz. Ali mi daha üstün?' diye sordu. Şerik, Hz. Ebû Bekir'in daha üstün olduğunu söyledi. Soruyu soran kişi 'sen Şiî değil misin?' dedi. Şerik: 'Evet! Zaten Şiî olan birinin söylemesi gerekeni söyledim ben. Vallahi Emîrü'l- mü'minîn minbere çıkıp Resûlullah'tan sonra ümmetin en hayırlılarının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'nin sözünü reddedip onu yalanlayalım mı? Vallahi Emîrü'l-mü'minîn yalan konuşmazdı" diyerek cevaplamıştır.[480] Bu doğrultuda ilk dönem Şiîlerinin ve Mu'tezile'nin önemli bir kesiminin, Hz. Ebû Bekir'in sahâbenin en faziletlisi olduğu konusunda Ehl-i Sünnet ile ittifak ettiğini söyleyebiliriz.

---

[478] Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, ed. Hüseyin Hansu, çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 136.
[479] Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 138.
[480] Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 138.

Sâbûnî nezdinde hem Hilâfet meselesinde hem de hulefâ-yi râşidînin tafdiliyeti konusunda sahâbenin ittifakının ayrı bir yeri vardır. Sâbûnî'ye göre ashâbın nazarında Resûlullah'tan sonra insanların en azametlisi, kalplerinde en sevimli olanı ve gözlerinde en heybetli olanı Hz. Ebû Bekir'dir.[481] Ashâb-ı Kirâm halife seçimi için Beni Saide Gölgeliği altında toplanmış ve aralarında bazı konuşmalar cereyan etmişti. Hz. Ebû Bekir (r.a.), Resûlullâh'ın (s.a.v.) "İmâmlar Kureyşten'dir" hadisini aktardı ve: "İşte Ebû Ubeyde işte Ömer, istediğinize biat edin." dedi. Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ın Hz. Ömer'e "Ey Ömer, elini uzat sana biat edeyim" demesi üzerine Hz. Ömer: "Ebû Bekir buradayken nasıl böyle bir şey söylersin" yanıtını vermiştir. Ardından Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.): "Sen mağaradaki iki kişiden biri, Muhâcirlerin en faziletlisi ve namazda Resûlullah (s.a.v)'ın halifesisin. Vallahi sen hayatta olduğun sürece bu vazifeyi kabul edemeyiz" demiş, sahâbe de bunu tasdik etmiştir. Ardından Muhâcir ve Ensâr Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Sâbûnî, bilhassa Hz. Ömer'in verdiği tepkiye işaret ederek ashap nezdinde Hz. Ebû Bekir'in sarsılmaz yerine dikkat çekmiştir.[482]

Sâbûnî, sahâbe nezdinde Hz. Ebû Bekir'in faziletine değindikten sonra Resûlullah'ın Hz. Ebû Bekir'in fazileti ile ilgili olarak dile getirmiş olduğu yüzlerce hadisten birkaç tanesine değinerek meseleyi özetlemiştir. Bir keresinde Resûlullah, Ebu'd-Derdâ'yı Hz. Ebû Bekir'in önünde yürürken görür ve ona: "Ey Ebu'd-Derda! Senden daha hayırlı birisinin önünde mi yürümektesin. Allah'a yemin olsun ki, Nebiler ve Resullerden sonra, Ebû Bekir'den daha fazilet sahibi bir kimsenin üzerine Güneş doğup batmamıştır" demiştir.[483] Bu hadis, Nebiler ve Resullerden sonra yaratılmışlar içerisinde en hayırlı kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sâbûnî'nin naklettiği diğer bir hadiste Resûlullah, sahâbe topluluğunun bulunduğu bir ortamda "Ebu Bekir'in üstünlüğü namaz ve orucunun çokluğu ile değil, onun kalbinde bulunan bir şey iledir" buyurmuştur.[484] Resûlullah bu hadiste, Hz. Ebû Bekir'in üstün faziletine değinme ihtiyacı bile duymadan onun bu mertebede bulunma sebebine atıfta bulunmuştur. Başka bir hadisinde Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ile beraber mağaradan sağlam bir şekilde çıktıktan sonra ona: "Müjdeler olsun sana Ey Ebû Bekir,

[481] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233.
[482] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 233.
[483] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 234.
[484] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 234.

Allah diğer insanlara genel olacak şekilde tecelli ederken, sana özel olarak tecelli etmiştir.” Sâbûnî’nin Hz. Ebû Bekir’in fazileti ile ilgili aktarmış olduğu son hadiste Resûlullah: “Eğer ki insanlar arasında bir dost edinecek olsaydım, şüphesiz Ebû Bekir’i kendime dost edinirdim. Lakin arkadaşınız, Allah’ın dostudur” buyurmuştur.[485]

Sâbûnî, sahâbe arasında meydana gelen bir diyalog ve birkaç hadis-i şerif üzerinden Hz. Ebû Bekir’in ashâbın en faziletlisi olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Hz. Ebû Bekir’in ashâbın en faziletlisi olduğu konusunda ittifak etmiş olan Ehl-i Sünnet uleması nezdinde, Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir kelâm veya mezhepler tarihi kitabına sığmayacak derecede çok hadis-i şerifin ve haberin varlığı bilinen bir durumdur. Sâbûnî de buna binaen az sayıda hadisle durumu özetlemiştir. Nitekim en basit bir siyer kitabını okumuş olan bir şahıs dahi Hz. Ebû Bekir’in Resûlullah’a ilk iman eden kişi olduğunu, Mekke’deki on üç yıllık zorlu süreç boyunca Resûlullah ile beraber her türlü sıkıntıya göğüs gerdiğini, Müşrikler: "Ey Ebu Bekir! Arkadaşından haberin var mı? O, bu gece vakti Beytü'l-Makdis'e gittiğini, orada namazını kıldıktan sonra tekrar Mekke'ye döndüğünü söylemektedir” dediklerinde Hz. Ebû Bekir: “Vallahi o söylediyse, hiçbir şek ve şüphe duymadan derim ki muhakkak bu doğrudur” diyerek Sıddîk unvanıyla müşerref kılındığını, Aşere-i mübeşşereden olduğunu, hicret boyunca Resûlullah’a yol arkadaşlığı yaptığını, tüm gazvelerde Resûlullah’ın yanı başında yer aldığını, Resûlullah tarafından ilk Hac emiri olarak tayin edildiğini, Resûlullah hastalandığında Mescid-i Nebevî’de ashâba namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir’i görevlendirdiğini ve son olarak Resûlullah’ın vefatıyla bir şok etkisi yaşayan Ashâb-ı Kiram’ı kendine getiren kişi olduğunu rahatlıkla gözlemleyebilir.

2.1.11.2. Hz. Ömer’in Fazileti

Nûreddîn es-Sâbûnî’ye göre Hz. Ebû Bekir’den sonra ümmetin en faziletlisi Hz. Ömer’dir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında hulefâ-yi râşidînin fazileti bahislerinde Hz. Ebû Bekir’den sonra daima Hz. Ömer (r.a) gelir. Sâbûnî, Hz. Ebû Bekir’in faziletiyle ilgili hadisleri serdettikten sonra Resûlullah’ın aynı hadis içerisinde hem Hz. Ebû Bekir’in hem de Hz. Ömer’in faziletiyle ilgili söylemiş olduğu sözlerini aktarmaktadır.

[485] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 234.

İmam Sâbûnî'nin aktarmış olduğu ilk hadiste Resûlullah: "Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tabi olun" buyurmuştur. Sâbûnî'nin aktarmış olduğu başka bir hadiste ikisi için Resûlullah: "Şüphesiz onlar benim iki gözüm ve iki kulağım gibidirler" demiştir. Yine buyurmuştur ki: "Şüphesiz Ebû Bekir ve Ömer cennettekilerin efendileridirler."

Sâbûnî'nin aktarmış olduğu iki hadiste de önce Hz. Ebû Bekir ardından Hz. Ömer gelmektedir. Sadece bu iki hadise bakılarak tesadüfen böyle bir sıralamanın hasıl olduğu yorumu yapılabilir. Lakin hadis kaynaklarına müracaat edildiği zaman aslında bunun bir tesadüf olmadığı, yüzlerce hadiste Resûlullah'ın hulefâ-yi râşidînden iki, üç veya dördünden bahsettiği zaman ilk önce Hz. Ebû Bekir'i, ardından Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi zikrettiği kolaylıkla tespit edilecektir.

Nûreddîn es-Sâbûnî, müstakil olarak Hz. Ömer ile ilgili sadece Resûlullah'ın: "Şayet benim ardımdan bir nebi gelecek olsaydı o, Ömer b. Hattab olurdu" sözünü aktarmıştır. Sadece bu hadis bile Hz. Ömer'in fazileti ile ilgili çok şey anlatmaktadır. Bunun dışında onun İslam'a girerek Mekke döneminde Müslümanlara büyük bir güç kattığı, müşriklere meydan okuyarak açıktan hicret ettiği, tüm gazvelerde cesaretle Resûlullah'ın hemen yanı başında yer aldığı, cennetle müjdelenen sahabilerden olduğu, zaman zaman Resûlullah'a vahiy katipliği yaptığı ve Resûlullah'ın alacağı kararlarda onun fikirlerine başvurduğuna dair kaynaklarda birçok hadis ve haber yer almaktadır.

İmam Sâbûnî, Hz. Ömer ile ilgili hadisleri zikrettikten sonra Hz. Ebû Bekir'in ashaptan bazıları ile arasında geçen konuşmayı aktarmıştır.[486] Hz. Ebû Bekir, hilâfetinin ikinci yılında hastalandı. Hastalığının namaz kıldırmaya çıkamayacak derecede ağırlaşmasıyla vefat ettikten sonra ashâbın ihtilâfa düşmesinden korktuğu için sahâbenin ileri gelenleri ile istişare edip kendi aralarında birini halîfe olarak belirlemelerini istedi. Lakin sahâbe, bu ağır sorumluluğu yüklenmekten çekiniyor ve her biri bu işi başka bir Müslüman kardeşine tevdi ediyordu. Ashâp, Hz. Ebû Bekir'den kendisinin birini belirlemesini teklif etti ve vereceği karara da itaat edeceklerini belirttiler. Hz. Ebû Bekir, bu görev için Hz. Ömer'i (r.a.) düşünüyordu. Gerek Ensâr'dan gerekse Muhâcir'den birçok sahâbî ile tekrardan istişare edip bu iş için Hz.

[486] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 223.

Ömer'i uygun gördüğünü söylüyordu. Ashâb, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kararını destekliyordu. Sahâbeden birkaç kişi Hz. Ebû Bekir'e: "Yerine sert ve sinirli birini atadın. Onu bize halife olarak tayin etmenle ilgili rabbin sana sorduğunda ne cevap vereceksin?" diye sorması üzerine hasta yatağında uzanmış halde bulunan Hz. Ebû Bekir, kendisini oturtmalarını istedi ve sonrasında şöyle cevap verdi: "Sizler beni Allah ile mi korkutuyorsunuz? Bu işte kim zulmederse şüphesiz hüsrana uğrar. Rabbime: 'ey rabbim kulların arasında en hayırlı olanı atadım' derim" şeklinde cevap vermiştir.[487] Görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir açık ve net bir şekilde Hz. Ömer'in yüksek faziletine vurgu yapmış ve bu konuda Allah katında hesap vermeye hazır olduğunu dile getirmiştir.

2.1.11.3. Hz. Osman'ın Fazileti

Nûreddîn es-Sâbûnî, ehli sünnetin geneline göre fazilet sıralamasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ın geldiğini belirtir. Sâbûnî İmam Ebu Hanife'den gelen bir rivayete göre Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan önce geldiğini aktarır. Bu rivayet Hüseyin b. Fazl el-Becelî ve Muhammed b. İshak b. Huzeyme yoluyla gelmiştir. İmâm'a göre ehl-i hadisten olan Ebû'l-Abbas el-Kalânisî ise bu konuda tavakkuf etmiştir. Sâbûnî'ye göre isabetli olan Ehl-i Sünnet'in genelinin görüşüdür. O'na göre Ebu Hanife'den gelen başka bir rivayet, bu isabetli görüş ile örtüşmektedir. Bu rivayete göre Abdullah b. Ömer: "Resûlullah sağken biz, ümmetin en faziletlisi Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dır diyorduk" sözüyle Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ın geldiğini belirtmiştir. Sâbûnî'den önce Ebü'l-Muîn en-Nesefî de Muhammed b. İshak b. Huzeyme ve Hüseyin b. Fazl'a göre Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğunu, Ebû'l-Abbas el-Kalânisî'nin ise bu konuda tavakkuf ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca İmam Nesefî, Mâtürîdiyye'nin geneline göre fazilet konusunda Hz. Osman'ın Hz. Ali'den önce geldiğini belirtmiş ve Ebu Hanife'den de aksi yönde herhangi bir aktarımda bulunmamıştır.[488] İmam Ebu Hanife'ye nisbet edilen el-Fıkhü'l-ekber adlı eserde Resûlullah'tan sonra insanların en faziletlileri sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz.

[487] Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 223.
[488] Nesefî, *Tebsıra*, 742.

Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.[489] Bu da bizlere Ebu Hanife'ye nispet edilen iki rivayetten ikincisinin sahih olduğunu göstermektedir.

Abdülkâhir Bağdâdî, ashâb arasında en faziletlilerin aşere-i mübeşere olduğunu, onlar içerisinde ise en faziletlilerin dört halife olduğunu belirtmiştir. Dört halife arasında ilk önce Hz. Ebû Bekir'in geldiğini ardından Hz. Ömer'in ondan sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'nin tafdiliyeti konusunda ise ihtilafın olduğunu belirtmiştir. Bağdâdî, Muhammed b. İshak b. Huzeyme ve Hüseyin b. Fazl'ın Hz. Ali'yi öne aldığını Kalânisî'nin ise bu konuda tavakkuf ettiğini belirtir. İmâm Eş'arî'nin ise Hz. Osman'ı Hz. Ali'nin önüne aldığını söyler.[490] Nitekim İmam, el-İbâne eserinde sırasıyla hulefâ-yi râşidînin imâmetinin sabitliğine ve tafdiliyetine değinmektedir.[491]

Nûreddîn es-Sâbûnî, İmam Nesefî ve Abdülkâhir Bağdâdî'nin ifadelerine bakıldığı zaman aslında ne Mâtürîdiyye ne de Eş'arîyye içerisinde fazilet sıralaması olarak Hz. Osman'ın Hz. Ali'den önce gelmesi noktasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. İhtilaf noktasında üçünün de ortak olarak dile getirmiş olduğu alimler, hicri üçüncü asrın ikinci yarısı ve dördüncü asrın başlarında yaşamışlardır. Bu alimleri zikretmelerinin sebebi de bunların selef-i sâlihînin önemli alimlerinden olmalarıdır. Lakin bu alimlerin bu konudaki görüşleri, Ehl-i Sünnet uleması tarafından kabul görmemiş ve münferit birer içtihat olarak kalmıştır.

Ardından Sâbûnî; Hz. Osman'ın Usra ordusunu (Hazırlık safhasında büyük güçlüklerle karşılaşıldığı için Tebük Gazvesi için hazırlanan orduya verilen ad.) donattığını, meleklerin ondan haya ettiğini, Resûlullah'ın Bey'atü'r-rıdvân'da kendi elini Hz. Osman'ın eli kabul ederek onun yerine biat ettiğini, Resûlullah'ın kızlarından Rukiyye ve Ümmü Gülsüm'ü onunla evlendirdiğini, Kur'ân-ı Kerîm'i cem ettirerek ümmet içerisinde bir takım ayrılıklara son vermesi gibi Hz. Osman'ın birçok özel niteliklere sahip olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî, bunları saymasındaki amacının hulefâ-yi râşidînin faziletlerini saymak olmadığını, asıl amacının onlar arasında fazilet sıralaması yapmak olduğunu belirtmiştir.

[489] Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (Arap Emirlikleri: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999), 41.
[490] Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 331.
[491] Eş'ari, *el-İbâne*, 257-258.

2.1.11.3. Hz. Ali'nin Fazileti

Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre Hz. Osman'dan sonra ümmetin en faziletlisi hulefâ-yi râşidînin sonuncusu olan Hz. Ali'dir. Onun imâmeti ile nübüvvet üzere olan hilâfet devri sona ermiştir. Nitekim Resûlullah: "Benden sonra hilâfet otuz yıldır" (hadise kaynak ver) buyurmuştur. Sâbûnî'nin aktardığı bu hadisin benzer varyantlarında "Benden sonra hilâfet otuz senedir, sonra melikler gelir" buyurulmuştur. İmam'a göre iki yıl Hz. Ebû Bekir, on sene Hz. Ömer, on iki yıl Hz. Osman ve altı yıllık Hz. Ali dönemi hadisteki bu otuz yılı ifade etmektedir.

Sadeddin Teftazânî, bu hadislerde biatten sapma ve muhalefet şaibesi bulunmayan "kâmil" manadaki hilâfetin kastedildiğini belirtmektedir.[492] Yani sultanların birçoğunda görülen heva ve heveslere uyma, kibre ve benlik hırsına kapılma haline bürünmeden en güzel şekilde İslâmî hükümlerin tatbik edilmesi anlamındaki hilâfet, otuz senedir. Sonrasında ise hadiste kastedilen manadaki bir hilâfetin bazen mevcut olması bazen de mevcut olan düzenin korunmaması mümkündür. Zira Teftazânî'nin belirttiğine göre ehlü'l-hal ve'l-akd olarak isimlendirilen ulemâ, bazı Abbâsî halifelerinin ve Ömer b. Abdulaziz gibi İslâm devletine liderlik edenlerin hilâfetinin meşruiyeti konusunda ittifak etmiştir.[493]

İmâm Sâbûnî, Hz. Ali ile ilgili olarak da birkaç hadis aktarmıştır. Bu hadislerin ilkinde Resûlullah: "Ya Ali! Seni ancak mümin olan sever ve sana ancak münafık olan düşmanlık eder." buyurmuştur. Diğer bir hadiste ise: "Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır." buyrulmaktadır. Hz. Ali'nin Resûlullah'ın amcasının oğlu olup daha çocuk yaşta İslâm'a girmiş olması, Mekke döneminde en zor anlarda Resûlullah'ın yanında olması, Resûl-i Ekrem'in kızı Hz. Fâtıma ile evlenerek Resûlullah'ın damadı olması, Bedir, Uhud ve Hendek başta olmak üzere birçok savaşta Resûlullah'ın yanı başında yer almış olması hasebiyle Resûlullah'tan onun sevilmesi gerektiği, büyük bir cesarete sahip olduğu, ilimde zirve yaptığı vb. birçok övgü dolu söz aktarılmıştır.

Muhammed b. Hanefiyye: "Babama 'Resûlullah'tan sonra insanların en hayırlısı kimdir?' diye sorduğumda 'Ebû Bekir' diye cevap verdi. 'Sonra kimdir?' dedim. 'Ömer' dedi. Ardından Osman diyeceğinden çekindiğim için sonra kim diye

[492] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 261.
[493] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 260.

sormadım. ‘Sonra sensin Ey babacığım’ dedim. Bana cevabı: ‘Baban sadece Müslümanlardan bir adamdır.’ şeklinde oldu.”[494] Sâbûnî’nin aktarmış olduğu bu rivayet aslında ashâbın bu meselede herhangi bir kafa karışıklığı yaşamadığını, bahsi geçen sahâbîlerin dahi az çok tafdiliyet meselesinde kimin ne konumda olduğunu önemli ölçüde tahmin ettiğini ortaya koymaktadır.

2.1.11.4. Hulefâ-yi Râşidîn Haricindeki Ashâbın ve Çocuklarının Fazileti

Nûreddîn es-Sâbûnî, ashâbın evlatlarının üstünlüğü meselesinde ise bazılarına göre sahâbeden sonra ilim ve takva haricinde çocukları için bir üstünlüğün söz konusu olmadığını kaydeder.[495] Lakin Sâbûnî’ye göre çocuklarının efdaliyetleri hususunda en doğrusu, Hz. Fatıma’nın çocukları dışında babalarının faziletlerine göre sıralanmalarıdır.[496] Çünkü Hz. Fatıma’nın evlatları, Resûlullah’a yakın olmalarından ötürü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın çocuklarından daha üstün bir konumdadırlar. Zira onlar, Allah’ın kendilerini her türlü kirden arındırdığı, pak ve tertemiz bir nesil olan ehl-i beytin evlatlarıdır.[497]

Nûreddîn es-Sâbûnî sahâbenin geneline gelince onların, hulefâ-yi râşidînden sonra ümmetin en hayırlıları olduğunu belirtir.[498] Zira Resûlullah onları daima hayırla anmıştır. Bir hadisinde Resûlullah: “En hayırlı çağ, benim de içinde bulunduğum bu çağdır.” buyurmuştur. Onlar, Resûlullah’ın sohbeti için seçilmiş ve Allah’ın dinine yardım etmiş kimselerdir.[499] Müminlerin ashâbı kiramın tümünü sevmesi, onlardan herhangi biri hakkında kötü düşüncelere dalmaması, aralarında cereyan eden hadiselere karşı dilini tutması ve onların durumunu Allah’a havale etmesi sünnete dayalı bir akide haline gelmiştir.[500]

---

[494] Şuayb el-Arnaut, bu rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (Şam: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 1430/2009), 7/32.
[495] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 238.
[496] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 238.
[497] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 238.
[498] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 238.
[499] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 239.
[500] Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 239.

SONUÇ

İmâmet meselesi, aslında fıkıh kitaplarının konusu olup daha sonra kelam ve mezhepler tarihi kitaplarına dahil edilmiş siyâsî bir meseledir. Şîa âlimleri, hilâfet kavramı yerine imâmet kavramını kullanmış ve "Kitâbu'l-İmâme" adı altında yazdıkları eserlerde imâmeti, dinin temel ilkesi olarak ileri sürmüşlerdir. Şîa'ya muhalif olan dönemin İslâm fırkaları, benzer argümanlarla Şîa telakkisini tenkit etmişlerdir. Özellikle İmâm Mâtürîdi ve İmam Eş'arî'den başlanarak Şîa'nın imâmet ile ilgili iddialarına cevap niteliğinde imâmet meselesi kelam ve mezhepler tarihi kaynaklarına girmiş olup sonraki dönemlerde bu meseleye has eserler dahi yazılmıştır. Nitekim İmam Teftâzânî, imâmet ile ilgili hükümlerin aslında fıkhi meseleler olduğunu, bidat çevrelerinden kaynaklı sebeplerden ötürü imâmet ile ilgili esaslara zarar verecek batıl fikirlerin yayılması üzerine imâmet ile ilgili meselelerin kelâm alanına dahil edildiğini belirtmiştir.[501]

Nûreddîn es-Sâbûnî, imâmetin gerekli olup olmadığı, İslam devletine halife/imam olacak kişinin nasıl bir seçim usulü ile belirlenebileceği, hangi vasıflara sahip olması gerektiği, aynı anda iki imamın var olup olamayacağı ve imamın masumiyeti gibi konularda Râfızî (Şîâ), Mu'tezile, Havâric, Bâtınîyye ve Râvendîyye mezheplerinin ortaya attığı tezlerin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. İmamın nassla belirlendiği görüşünü savunan Şîâ ve imamın veraset yolu ile başa geleceğini savunan Râvendîyye'ye karşı imamın tayin veya ehl-i adl ve re'yin seçimi ile başa geçebileceğini savunmuştur. Hz. Ebû Bekir'in seçimi ve Hz. Ömer'in tayinini de örnek olarak vermektedir.

İmam Sâbûnî, imamın sahip olması gereken vasıfları ikiye ayırarak kendisinden önceki birçok ulemâdan farklı bir yol izlemiştir. Nûreddîn es-Sâbûnî, imamın lâzımî (gerekli) ve kemâlî (tamamlayıcı) bazı şartlara sahip olması gerektiğini savunur. Sâbûnî'ye göre erkeklik, bulûğ, hür olma, akıl, cesaret ve Kureyş soyundan olma imâmet için gerekli olan şartlardandır. Sâbûnî, İmam Ebû Hanife ve takipçileri ile aynı düşüncede olduğunu; İmam Şâfiî, Mu'tezile ve Hâricîlerin aksine takvâ ve adalet şartlarının kemal şartlarından olduğunu belirtir. Râfızîlerin savunduğu imamın Hz. Ali soyundan olması gerektiği görüşünün batıl olduğunu ve Ehl-i Sünnet'ten bazılarının aksine imam olacak kişinin

[501] Teftâzânî, *el-Makâsid*, 737.

zamanının en faziletlisi olmasının şart olmadığını belirtir. Nûreddîn es-Sâbûnî'nin bu konudaki delili ise aralarında fazilet farkı olduğu halde Hz. Ömer'in imâmet için şura tayin etmesi ve kimin efdal olduğuna kulların vakıf olamaması hususudur.

Nûreddîn es-Sâbûnî, imâmet için gerekli olan şartları işledikten sonra imâmet için gerekli şartların tamamını taşıyan hulefâ-yi râşidînin hilâfetinin meşruiyetini, hulefâ-yi râşidînin imâmete geliş şekillerini, Resûlullah'ın vefatından sonra hulefâ-yi râşidîn döneminde meydana gelen ilk ihtilafları ve hulefâ-yi râşidînin efdaliyeti meselesini ele almaktadır. Hadislerle de destekleyerek hulefâ-yi râşidînin imâmet için gerekli olan tüm vasıfları taşıdığını belirten Nûreddîn es-Sâbûnî, ashâb-ı kiramın hulefâ-yi râşidînin imâmeti noktasında icma ettiğini ve bu hususta herhangi bir muhalefetin de yaşanmadığını belirtir. Hadislerle ve akli delillerle Şîâ'nın Resûlullah'ın vefat etmeden önce kendi yerine Hz. Ali'yi tayin ettiği iddiasının geçersiz olduğunu ispat eder. Zira Sâbûnî'ye göre böyle bir tayin olsa sahâbe arasında bu haber şöhret bulur ve Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde ittifak edilmezdi. Hz. Ebû Bekir'in "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi ile Ensar'ın kendi aralarında imam seçmesine karşı çıktığı gibi Hz. Ali de kendisinden farklı birisinin seçilmesine karşı çıkardı.

Nûreddîn es-Sâbûnî, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde yaşanan hadiselerle ilgili Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun izlemiş olduğu yolu takip eder. Gerek Cemel'de gerekse de Sıffin Vak'ası'nda Hz. Ali'nin isabet ettiğini, Hz. Ali'ye karşı savaşan sahâbîlerin ise ictihadi olarak hata ettiğini belirtir. Hz. Ali'nin Hz. Âişe'ye ikramda bulunup emniyetli bir şekilde Medine'ye göndermesi, Hz. Ali'nin ve Hz. Aişe'nin yaşananlardan dolayı nedamet duyması ve Hz. Ali'nin Sıffin'de karşı tarafın barış teklifine razı olması, hâdiselere müdahil olan sahâbîlerin art niyetle bu işe kalkışmadıklarının en bariz göstergesidir.

Sâbûnî'nin imâmet ile bağlantılı olarak ele almış olduğu son konu ise hulefâ-yi râşidînin üstünlüğü meselesidir. Bu konuda Hz. Ali'nin ashâbın en faziletlisi olduğunu iddia eden Mu'tezile ve Rafızilerin aksine Ehl-i Sünnet'in isabet ettiğini belirtir. Zira Sâbûnî'ye göre hulefâ-yi râşidînin hilâfet sıralaması aynı zamanda fazilet sıralamasıdır. Resûlullah'tan gelen rivayetler ve ashâbın bu yöndeki icması, Ehl-i Sünnet'in isabet etiğini gösterir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Şahin Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Aruçi, Muhammed. "el-Kifâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/564-565. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Aruçi, Muhammed. "Sâbûnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/546-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Aydın, Mehmet Akif. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/246-248. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aynî, Ebü's-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *ʿUmdetü'l-Karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. ed. Muhammed Munir Abdi Ağa ed-Dimeşki. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2011.

Bağdâdî, Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkahir. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum*. Beyrut: Daru İbn Hazm, ts.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-. *et-Temhîd fi'r-red ʿale'l-mülhideti'l-muʿattıla ve'r-Râfiza ve'l-Havâric ve'l-Muʿtezile*. thk. Ahmed Ferid el-Mezidi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-. *Menâkıbü'l-eʾimmeti'l-erba'a*. thk. Semîra Ferhât. Beyrut: Dâru'l-Muntehebi'l- Arabi, 1422/2002.

Bardakoğlu, Ali. "Bulûğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Muhammed Rıdvân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkar - Riyad Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1417/1996.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cuʿfî el-. *el-Câmiʿu's-sahîh*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 3. Basım, 1441/2020.

Bulut, Mehmet. "el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhebleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler". *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'elesi-1*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 441-491. Ensar Neşriyat, 2005.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Taʿrîfât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. ed. İbrahim Halil Üçer. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2021.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh el-. *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdülazim ed-Deybi. Beyrut: Mektebetü İmamü'l-Harameyn, 2. Basım, 1401/1981.

Çağrıcı, Mustafa. "Fazîlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/268-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çağrıcı, Mustafa. "Şecâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-Zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1360/1941.

Çelebi, Kâtib. *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakati'l-Fuhûl*. thk. Abdulkadir Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü İrsika, 1432/2010.

Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn. *el-Musannef*. thk. Usame İbrâhîm. 13 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1429/2009.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 1430/2009.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-ekber*. Arap Emirlikleri: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ'. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1421/2000.

Ebû Zehrâ, Muhammed. *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Anka Yayıncılık, 1983.

Efendioğlu, Mehmet. "Osman b. Huneyf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Eş'ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. thk. Ahmed Cad. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 1430/2009.

Eş'ari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk el-. *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*. thk. Abbas Sibağ. Beyrut: Dâru'n-Nefais, 2. Basım, 1431/2010.

Eş'ari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk el-. *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*. thk. Hüseyin Mahmud Fevkiyye. Kahire: Dâru'l-Ensar, 1397/1992.

Fayda, Mustafa. "Emîrü'l-mü'minîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 6. Basım, 2016.

Fayda, Mustafa. "Hz. Ömer ve Halifelik Dönemi". *İslâm Tarihi*. ed. Eyüp Baş. 247-267. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2016.

Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah B. Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1983.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed el-. *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*. thk. Abdurrahman Bedevi. Kuveyt: Müessesetü Daru'l-Kutubi's-Sekafe, 1431/2010.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-İktisâd fi'l-İ'tikad*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 8. Basım, 2015.

Gümüşoğlu, Hasan. *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2011.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Atiyye Zehrânî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1989.

Hatiboğlu, Mehmet Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2017.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrevî. 74 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-İsfahânî. *Mücerredü Makalâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrık, 1408/1987.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-ʿİber*. thk. Halil Şahade. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1401/1981.

İbn Hazm, Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endulusi. *el-Fasl fi'l milel ve'l -ehvâ' ve'n -nihal*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1998.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Taha Abdurraûf S'ad. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1990.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. 20 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1424/2003.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. thk. Halil Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kasım b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî. *Tâcü't-Terâcim*. thk. Muhammed Ramazan Yusuf. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakātü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzii kelâmi'ş-Şîʿa ve'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986/1406.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım fî tahkīki mevâkıfi's-sahâbe baʿde vefâti'n-nebî sallallahu aleyhi ve sellem*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb - Mahmud Mehdi el-İstanbûli. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1407/1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, ts.

İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-. *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kilani. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1961.

İsmâil Paşa, Bağdatlı. *Hediyyetü'l-Ârifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyye, 1431/2009.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. ed. Metin Yurdagür. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2013.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.

Kureşî, Abdulkadir. *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2010.

Kutlu, Sönmez. "İslam Mezhebleri Tarihinde Usül Sorunu". *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'elesi-1*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 391-440. Ensar Neşriyat, 2005.

Leknevî, Abdülhay el-. *el-Fevâidü'l-Behiyye*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324/1907.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1431/2009.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 1441/2020.

Müzâhim, Nasr b. *Vakʿatü Sıffîn*. thk. Muhammed Hârûn Abdusselâm. Kahire: Müessesetü'l-arebiyyetü'l-hadîse, 2. Basım, 1382/1962.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-. *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Abdulkadir Şahin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2020.

Öngül, Ali. "Burhan Ailesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/430-432. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Öz, Mustafa - ilhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/177-180. Ankara: TDV Yayınları, ts.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Ögeday Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî er-. *Münâzarât*. Haydarabad: Osmanlı Maarif Cemiyeti Dairesi Matbaası, 1355/1936.

Sabuncu, Ömer. *Hz. Ebu Bekir*. İstnabul: Beyan Yayınları, 2020.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî es-. *el-Kifâye fi'l-hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1434/2013.

Sâbûnî, Nûreddin. *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ*. thk. Mehmet Bulut. Beyrut: Daru İbn Hazm, ts.

Sâbûnî, Nûreddin es-. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 19. Basım, 2020.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Birinci Halife Hz. Ebu Bekir (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Şerafettin Şenaslan. thk. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 4. Basım, 2016.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Dördüncü Halîfe Hz. Ali (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Şerafettin Şenaslan. thk. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 6. Basım, 2018.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Üçüncü Halife Hz. Osman (r.a) Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Ayhan Ak. thk. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 6. Basım, 2018.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. Haydarabad: Dâru'l-Ma'ârif, 1382/1962.

Sercani, Ragıp es-. *İslâm Tarihi*. çev. Ayhan Çakıroğlu. thk. Faik Akçaoğlu. 2 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2012.

Sinanoğlu, Mustafa. "Teklif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Şakir, Muhammed Mahmud. *Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*. çev. Ferit Aydın. thk. Mehmet Sait Kahraman. 8 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 4. Basım, 2004.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Kisra Salih el-Ali. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, ts.

Şeşen, Ramazan. "Buhara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/363-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1387/1967.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

Teftâzânî, Sa'duddin mes'ud b. Ömer. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 9. Basım, 2017.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-. *Makâsidu'l-Kelâm fî 'Akâidi'l-İslâm*. ed. Ahmet Kaylı. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019.

Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkadir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî et-. *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye,* 1431/2009.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avad Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996.

Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-. *el-Megâzî*. thk. Martins Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İ'lemi, 3. Basım, 1409/1989.

Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-. *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûhi'l-ʿIrâk ve zikrâ Müsennâ b. Hârise*. thk. Yahyâ el-Cebverî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990.

Watt, William Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. çev. Osman Demir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yiğit, İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. "Sıffîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Kaymâz ez-. *el-ʿİber fî haberi men gaber*. thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Kaymâz ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1413/1993.